

943.031
En33d:U

Видавництво
„Знаття то сила!”

Фридрих Енгельс

НІМЕЦЬКА СЕЛЯНСЬКА ВІЙНА

Зі вступом і увагами Фр. Мерінга

З третього німецького видання
переклав

Володимир Левицький

Берлін — Київ

UNIVERSITY OF
ILLINOIS LIBRARY
AT URBANA-CHAMPAIGN
BOOKSTACKS

Фридрих Енгельс

НІМЕЦЬКА СЕЛЯНСЬКА ВІЙНА

Зі вступом і увагами Фр. Мерінга

З третього німецького видання
переклав

Володимир Левицький

Берлін — Київ

Накладом Закордонного Бюра У. С. Д. Р. П.

1920.

UKRAINIAN BOOK STORE
10234 - 96TH STREET
EDMONTON, - ALTA

Вступ.

У вступних увагах до другого видання цеї книжки вияснив Фридрих Енгельс, коли і серед яких обставин він писав її. Вона повстала під білим терором 1850 р. і свідчить теж про глибоке розуміння і про незломну сміливість, з якою Маркс і Енгельс виступали проти ударів контрреволюції.

В той час, як німецькі і взагалі континентальні втікачі, що напливали до Льондону, то дурили себе безсильними надіями, то знов пожирали безсильним гнівом, Маркс і Енгельс шукали зрозуміння боротьби і горя того часу, і це було для них від початку їх спільної діяльності найсильнішою спонукою і найвищою ціллю. У критичному розборі революційних і противреволюційних сил вони випробували перший раз цілу гострість тої зброї, яку викували були собі в історичнім матеріалізмі, і дали перші спроби своєї незрівнаної здібності споювати нерозривно практичну пропаганду з науковими дослідами.

На початку 1850 р. вони ще не дійшли були до тої свідомості, що революційний приплів, розбурханий парижськими лютовими днями 1848 р., нестримно завертається назад. Вони відновили тоді знову „*Neue Rheinische Zeitung*“, як політично-економічний місячник, в якому старалися вияснити собі дотеперішній перебіг революції: з’окрема Маркс, розсліджуючи критично французькі події з рр. 1848—1850, а Енгельс, розсліджуючи німецьку кампанію за державну конституцію.

з 1849 р. Обі ці праці видруковані тепер наново; Марксова як окремий твір, зредагований ще Енгельсом і з його вступом, під назвою: Клясові боротьби у Франції 1848—1850 (Берлін 1895, накладом „Форвертс'у“); Енгельсова у виданні, яке я зладив з літературної спадщини Маркса, Енгельса і Лясала (Третій том, Штутгарт 1902, накладом І. Г. В. Діца насл.).

Хоч як важні були ці праці і хоч як високо оцінили їх зараз після появи фахові критики, то проте нове публіцистичне підприємство не вродилося під щасливою зорою. Вони самі не віщували йому, що правда, довгого життя, але ж сподівалися цілком іншої смерті: 19. грудня 1849 р. думав Маркс, що після появи трьох, може чотирьох місячних зшитків вибухне світовий пожар. Але ж замісьць цього згасло останнє полумя революції. До того прилучилися ще деякі припадкові злидні; Марксова недуга здержувала правильну появу зшитків; також друкар у Гамбурзі не був на місці. У травні 1850 р. писала жінка Маркса до свого і чоловічого приятеля Вайдемаєра: „Одиноке, чого мій чоловік міг жадати від тих, що находили в нім неодну думку, яких він нераз підносив і піддержував, було те, щоб вони проявили більше ділової енергії, більше співучасти в його журналі. Маю настільки гордості й відваги, щоб це сказати. Ця крихітка йому належала. Думаю, що при тім ніхто не був обманений. Це болить мене. Але мій чоловік інакше думає. Він ще ніколи, навіть в найстрашніших хвилинах, не втратив був віри в будуче, навіть найліпшого гумору.“ Крик болю цеї благородної жінки був оправданий, але й найвірніші други її чоловіка мусіли признатися до свого безсилля. Лясаль, що над Райном побивався за абонентами, писав до Льондону, що треба як хомяк повзати по всіх норах у землі, щоби найти одного демократа, а сам Вайдемаєр, що з Франкфурту провадив серед південно-німецьких партійних товаришів пропаганду за журналом, зібрав був до червня 1850 р. всього біля 54 ґульденів.

Але Маркс і Енгельс дійсно не тратили віри в бу-
дуче. Після того, як у квітні 1850 р. урвалася вже на
четвертім зшитку сяк-так правильна поява журналу,
випустили вони в падолисті 1850 р. ще подвійний зши-
ток, в якім не нарікали схвильовано і сердито на те,
що революція погасла, але досліджували науково,
длячого вона мусіла погаснути. В економічно-полі-
тичнім перегляді часу від травня до жовтня 1850 р., що
теж видрукований наново в третім томі мого видання
літературної спадщини, дійшли вони до такого висліду:
„При такім загальнім добробуті, коли продуктивні сили
міщанської суспільності розвиваються так буйно, як
це тільки можливе серед міщанських відносин, не може
бути бесіди про справжню революцію . . . Нова рево-
люція можлива тільки як наслідок нової крізи. Але ж
вона таксамо певна, як і ця остання.“ В цім останнім
подвійнім зшитку журналу з'явилася теж праця Фри-
дриха Енгельса про німецьку селянську війну, ціллю
якої було „супроти хвилевої оспалості, що проявляється
майже всюди після двох років боротьби“ вивести знову
перед німецьким народом „незугарні, але сильні й завзяті
постаті“ з революційної боротьби шіснацятого віку. Да-
ремно шукав би хто в ній сліду знеохоти; далека від
всякої фанфаронади дише вона незломним і нескалам-
мученим бажанням боротьби.

Енгельс не робив ніяких самостійних джерельних
студій до своєї праці, як це він сам підносить у замітці
до першого, а потім у вступних увагах до другого
видання. Щодо фактичного боку він спирається у всім
на історію селянської війни Цімермана, яка ще й сьо-
годня дає найкраще зіставлення фактів, хоч вона не
лиш, як казав про неї Енгельс в 1870 р., сям і там ви-
казує браки, але теж щодо деяких подробиць є пе-
рестаріла; міщанські історики чим далі, тим більше
тратять всяку вподобу у малюванню революційних
рухів. Особливу вартість цій праці Енгельса надає
одиноко її історична метода. Енгельс розділює і злу-
чує історичний матеріал, зібраний Цімерманом, зі стано-

вища основ історичного матеріалізму і контролює вірність своїх поглядів шляхом паралелі між німецькими революціями з рр. 1525 і 1848, порівнюючи схожість і ріжниці між ними з річевим спокоєм дослідника, який не кидав ніколи ні його, ні Маркса, ні в хвилині поразки, ні перемоги.

Так отже цей твір у хвилині появи був рішучим поступом в історичнім пізнанню реформаційної доби, образ якої виступав у неясних зарисах, закритий серпанком релігійної ідеольгії. Енгельс відкрив економічні пружини тої доби як остаточну, рішаючу причину її розвитку, серпанок спав, і показався пестрий образ розбурханих протилежних інтересів, осяяній новими продуктивними силами, що тормосили пережиті продукційні форми. Відірвані від прихильності й ненависті партій виступили Гутен, Лютер, Мінцер вже не в обманчивім світлі як мужі, що творять історію, але як живі постатті у своїм властивім світлі, замітні аж до кождої складки на чолі і кождої зморщини на обличчі як передові борці кляс, що в революційні часі боролися зі собою на життя і смерть.

Зпершу цей твір потонув у вирі протиреволюції і ще майже десять літ потім ہавіть така людина як Лясаль сперечався з Марксом і Енгельсом про історичні питання, вияснені вже в нім основно. Але після двадцятьох років Енгельс міг видати свій твір вдруге, хоча і з признанням, що, на його великий жаль, він все ще актуальний.

* * *

Діялося це в 1870 р., на передодні німецько-французької війни. Переможці німецької березневої революції були змушені під пливом невмолимого ходу економічного розвитку взяти самі на себе її спадщину; те, чого не вдалося довершити з долини задля трусості німецької буржуазії, — національне обєднання Німеччини,— те почалося тепер шляхом революції з гори.

Але ж такі революції приносять завсіди тільки нужденну латанину, а через те ѹ серед німецького робітничого руху, що віджив наново з 1863 р., повстала завзята суперечка, не про революцію з гори як таку і не про цілковиту недостаточність її вислідів, тільки про те, чи признати її як невідкладний поки що факт та поборювати її на створенім нею ґрунті, чи усунути її знову шляхом революції з долини, яка створила б потім національну єдність.

Ізза цього прийшло в серпні 1869 р. до цілковитого розламу молодої робітничої партії в Німеччині на дві фракції, Лясалеву і айзенахську. Перша з них приймала тодішній Північно-Німецький Союз як історичну подію, не зрікаючися через те ні в чим своїх соціалістичних принципів, коли знов айзенахська фракція, зберігаючи теж як найгостріше свої соціалістичні засади, хотіла удержувати близькі звязки з тодішньою народникою партією. Ця партія мала в північній Німеччині, крім одного королівства Саксонії, тільки небагато розкиданих прихильників, за те була вона сильніше заступлена в південно-німецьких державах, які, як відомо, в рр. 1866—1870 мали сумнівної вартости привілей: грati на власну руку ролю європейських великих держав. Однак ці звязки мали для Айзенахців швидко дуже прикрі наслідки. Фракція істнувала власне що один місяць, коли інтернаціонал відбув свій четвертий конгрес у Базелі та заявився на нім за правом суспільності перемінити землю у спільну власність.

Чесна народня партія обурилася ізза того, почала мов несамовита кричати проти „властелюбного грабіжництва“ інтернаціоналу та обвинувачувала його в помочі Бонапартому і Бісмаркові. Айзенахська фракція станула отже перед вибором: відректися цих міщанських приятелів або своїх соціалістичних засад. Всякий викрут був тим менше можливий, що Лясалівці заявилися зараз за базельськими ухвалами і то з повним правом відповідно свому дотеперішньому становищу. Все ж

таки, хоч і не сама партійна управа айзенахської фракції, яка сиділа тоді в Бравншвайгу і скорше хотіла випустити офіціяльну заяву за базельськими ухвалами, але Лібкнехт як редактор партійного органу „Volksstaat“, що виходив у Ляйпцигу, пробував такого викруту. Він писав до Бравншвайгу, що не хоче передчасно розсваритися з народньою партією і вважав, що досить того, коли партійний орган не відрікається тільки від базельських ухвал. Однак, хоч така компромісість не була зрештою звичаєм Лібкнехта, зробив він на ній особливо лихий досвід. Лясалівці глузували собі тепер, що Айзенахці не сміють признатися до основної засади наукового комунізму, до „школи Карля Маркса“, а сердеги з народньої партії домагалися виразного відречення від базельських ухвал. Очевідно, Лібкнехт пізнав скоро свою похибку і вже січні 1870 р. він характеризував народню організацію цілком влучно як припадково зліплену принагідну партію, яка може тільки кричати і не годна ніколи загрожувати Північно-Німецького Союза.

Під свіжим вражінням таких подій написав Енгельс свої вступні уваги до другого видання цього твору. Айзенахці хотіли бути в противенстві до Лясалівців властивими Марксістами, і дійсно Маркс і Енгельс у тодішніх внутрішніх партійних суперечках тримали з ними. На бажання Лібкнехта дозволив Енгельс на видруковання своєї праці про німецьку селянську війну у „Volksstaat“ⁱ, а потім на видання окремою книжкою. А проте його вступні уваги кажуть Айзенахцям таку саму, коли не більш гірку правду, як і Лясалівцям. Лишім на боці, чи Енгельс вимірив проти поодиноких провідників Лясалівців слова, що кождий провідник робітників, котрий опирається на пролетарську голоту (люмпенпролетаріят), являється вже тим самим зрадником руху; в розгарі боротьби підносилися тоді подібні закиди, хоч і без основи. На кождий спосіб Енгельс заступав недвозначно однобічне становище Айзенахців, коли казав, що в „державній акції“ з 1866 р.

інтересували робітників, що правда, деякі пункти, які або мали дуже далеке відношення до них,— як втрачена невинність пруської корони, відколи вона проковтнула три чужі корони з божої ласки,— або були піднесені в першій мірі власне Лясалівцями,— як здобуття загального права голосування,— але що в суспільних відносинах Німеччини 1866 рік „майже ніцо“ не змінив. Щоби справити пересаду цього осуду, вистарчить пригадати пізніший вислів Енгельса, що в рр. 1866—1870 міщанські реформи, яких потребувала тодішня Німеччина, були переведені вправді пізно і неповно, коли порівнати з західно-європейськими культурними народами, але все таки „швидко і цілком ліберальним способом“.

Але вже в тих увагах зазначив Енгельс, що національний лібералізм і народня партія це тільки протилежні бігуни одної і тої самої впертої глупоти, а це все таки був виразний заміт по адресу Айзенахців. Незвичайної влучності цього пророцтва не треба вже доказувати сьогодня, коли нужденні рештки славетної народньої партії стогнуть у любій спілці з національними лібералами в ярмі бльокової політики. Не менше виразним натяком на адресу Айзенахців були теж кінцеві речення вступних уваг Енгельса. Він підкреслює в них, що базельські ухвали про спільну власність землі незвичайно актуальні власне для Німеччини, де від тої хвилини, коли маса сільського пролетаріату навчиться розуміти свої власні інтереси, буде неможливий всякий бюрократичний, фев达尔ний, реакційний або міщанський уряд. І тут не треба знову докладніше вияснювати, як дуже актуальні є ще сьогодня уваги Енгельса про це питання.

Один принагідний вислів у його вступних увагах вимагає ще короткого вияснення: Енгельс говорить про те, що на диво лиха прусська стратегія перемогла під Садовою дивним дивом ще гіршу австрійську стратегію. Видаеться, що, бодай щодо прусської стратегії, мається тут діло з негарною тенденцією представляти все в лихому свіtlі. Але ж треба пригадати

собі тільки близші обставини, які дали причину до такого осуду, щоби признати його цілковите оправдання. Енгельс глузував вже з „елегантності“ пруських перемог у німецько-данській війні, що, очевидно, спихали тоді на зависть „розбишацької банди“ в Лондоні, хоча сьогодня навіть у творі пруського генерального штабу про війну з 1864 р. можна вичитати, як недоладно була ведена ця війна з пруського боку. Старий Врангель провадив її як напів невідповідальний умово нездара. Так само старий Вільгельм у власній особі руйнував вже в самих починах війну з 1866 р. своєю славетною політикою, яку розлючений Бісмарк схарактеризував словами: ледви підігнали стару шкапу до рова, як вона стрибає вже величезними скоками взад! І про те можна сьогодня черпати всі бажані пояснення з урядової літератури про війну з 1866 р. Мольтке вирятував тоді справді попсовану ситуацію сміливим рішенням: дігнати втрачений час тим способом, що не збирав пруських військ денебудь у тилу, але повів їх концентрично, а потім двома великими групами з Лявіц і з Саксонії до Чехії. Але ця стежка до перемоги йшла на волос понад пропастю цілковитого розгрому і було б до того певно дійшло, коли б стратегія старого Бенедека не була дивним дивом ще гірша від стратегії старого Вільгельма.

* * *

Коли Енгельс двацять літ після першого видання міг назвати свій твір актуальним, то не можемо ми відмовити йому це — в деякім розумінні справді болючої — прикмети сорок літ після її другого видання. Сам Енгельс носився в останніх десяттях роках свого життя багато з думкою видати його наново в розширенім і поглибленим виді і тільки перетяження иньшою працею перешкодило йому в тім. 31. грудня 1884 р. він писав до Зорге: „Мою селянську війну я цілковито перероблюю. Вона стане вихідним пунктом

цілої німецької історії. Це дає теж багато праці. Але вступні студії вже майже покінчені."

Потім він писав до мене 13. липня 1893 р., заохочуючи мене, щоб я у своїй книжці про Лесінга розширив огляд часів Фридриха на цілу прусську історію: „Це ж треба буде раз зробити, заки розлетиться те порохно; розвіяння монархістично-патріотичної легенди є, коли вже не конечною передумовою повалення монархії, яка прикриває клясове панування (бо чисто міщанська республіка в Німеччині пережила, ще заки вона повстала), то бодай одним з найуспішніших способів для того. Там будете мати теж більше місяця і нагоди представити прусську льокальну історію як частину загально-німецької мізерії. В цім пункті я подекуди не згожуюся з вашим поглядом, а власне щодо передумов розбиття і невдачі німецької міщанської революції з шіснацятого віку. Коли я заберуся до нового опрацювання історичного вступу до моєї селянської війни, що, як я сподіюся і хочу, станеться цеї зими, тоді буду міг там виложити ту справу. Не щоб я вважав ваші погляди невірними, але я ставлю побіч них другі і групую їх трохи інакше. При студіях німецької історії, яка представляє одну—одиноку безпереривну мізерію, я бачив все, що тільки порівнання з відповідними французькими добами дає вірне мірило, бо там діється якраз противне тому, що в нас. Там створення національної держави з розсипаних частин феодальної держави якраз тоді, коли в нас настав головний занепад. Там дивно об'єктивна льотіка в цілім перебігу процесу, у нас пустий і все більше пустий розгардіяш. Там англійський завойовник у середніх віках репрезентує чужу інтервенцію своїм вмішуванням на користь прусської національності проти північно-французької; війни з Англією представляють собою, так сказати, триціятьлітню війну, котра кінчиться одначе усуненням чужого вмішування та покорення півдня півночі. Потім приходить боротьба центральної влади з опертизмом

на заграничні посілості бургундським вазалем, що грає ролю Бранденбургії-Прусії; і тут перемагає центральна влада та творить остаточно національну державу. І власне в тім самім моменті у нас розпадається цілковито національна держава (наскільки „німецьке королівство“ в межах святої римської держави можна назвати національною державою), і починається у великих розмірах плюндрування німецьких земель. Це порівнання засоромлює Німців у найвищім ступні, але для того воно тим більше повчаюче, а відколи німецькі робітники поставили Німеччину в першім ряді історичного руху, можемо трохи лекше проковтнути цю ганьбу минулого. — Спеціально характеристичне для німецького розвитку є ще й те, що обі держави, котрі розділили між себе врешті цілу Німеччину, не є чисто німецькі, тільки це кольонії на завойованих славянських землях, Австрія — баварська кольонія, а Прусія саксонська, та що вони захопили владу в Німеччині тільки через те, що оперлися на чужі, ненімецькі посілости: Австрія на Угорщину (не говорю вже про Чехію), а Бранденбургія на Прусію. На найбільше загроженій західній границі того не було, на північній границі припало Данциям боронити Німеччину перед Данциями, а на півдні було так мало що боронити, що гравічна сторожа, Швайцарці, навіть самі відірвалися від Німеччини.“

А декілька місяців перед своєю смертю, 21. травня 1895 р., писав ще Енгельс до Кавтского в критиці його „Предтеч соціалізму“: „Я навчився з тої книжки дуже багато дечому, це для моєї перерібки селянської війни необхідна підготовна праця. Головні її хиби, на мій погляд, є дві: 1. Дуже неповний розслід розвитку й ролі тих елементів, що стоять цілковито поза феодальним угрупованням, є здекларовані і майже на становищі паріїв, елементів, які мусіли з'явитися неминуче з повстанням міст і творять в середньовіччу найнижшу безправну верству кожного міського населення поза громадськими звязками, феодальною залежністю і

цехами. Це тяжка справа, але це є **головна основа**, бо з розривом феодальних зв'язків витворюються з неї звільна початки пролетаріату, які в 1789 р. робили революцію на парижських передмістях; вони втягали в себе все, що викидала феодальна і цехова суспільність. Говориш про пролетарів — цей термін тут недокладний — і враховуєш сюди ткачів, значіння яких цілком вірно змальовуєш. Але ж ти можеш причислювати їх до свого „пролетаріату“, аж від тоді, **коли** появилися здекларовані, неприналежні до цехів ткацькі наймити і то, **наскільки** вони були. Тут треба ще багато доповнити. 2. Ти не цілком обхопив становище на світовому ринку, наскільки про те може бути бесіда, то б то міжнародне економічне становище Німеччини при кінці п'ятнадцятого віку. Це становище пояснює **одиноко**, чому міщансько-плебейський рух у релігійній формі, який в Англії, Голяндії, Чехії потерпів неудачу, міг у шіснадцятім віці мати в Німеччині **деякий** успіх: а власне успіх його **релігійної покришки** в той час, як успіх його міщанського змісту довершився аж у слідуочім віці і то в країнах витвореного міжтим нового напрямку на світовім ринку: Голяндії і Англії. Це довга тема, яку я сподієся представити широко у селянській війні: коли б я нарешті прийшов до того!"

До того не дійшло, і ми мусимо жалувати цього тим більше, чим більш плодотворне і всестороннє було становище, яке мав на думці Енгельс для нової перерібки свого старого твору.

*

*

*

Але ж, очевидно, ми не можемо через те недочінювати того, що дає нам цей твір. Видати його нащово та зробити приступним для робітників — це не лише обовязок належного пієтизму супроти високо заслуженого для робітничої справи автора. Цей твір є ще сьогодня міцною зброєю пропаганди та може так, як ніодин інший, оживити перед модерним проле-

тарем історичне ядро німецької революції, не лише розширити його знання історії, але теж загострити вірне зрозуміння завдань, які має розвязати його теперішня еманципаційна боротьба.

В деяких частинах перевищив цей твір Кавтскі описом доби реформації в своїм „Томасі Морі“ і в своїх „Предтечах соціалізму“; багато того, на що Енгельс тільки натякнув, представив Кавтскі краще і багатше. Хто, заохочений цим твором, візьметься теж до книжок Кавтского, буде мати подвійну користь. Але цей твір перший вияснив основні риси німецької селянської революції і лишиться недосяжним як перший ввід в основне зрозуміння памятних, для кожного німецького робітника тричі памятних часів.

Штегліц-Берлін, у березні 1908 р.

Фр. Мерінг.

Фридрих Енг'ельс

Німецька селянська війна

Вступні уваги.

О ця праця була написана в Льондоні літом 1850 р. ще під безпосереднім впливом тільки що покінченої контрреволюції; вона з'явилася в 5. і 6. зшитку журналу: „Neue Rheinische Zeitung“, політично-економічний огляд, під редакцією Карля Маркса, Гамбург 1850. — Мої політичні приятелі в Німеччині бажають собі нового видання її і я сповнюю їх бажання, бо, на мій жаль, вона ще й сьогодня актуальна.

Вона не має претенсії подавати самостійно досліджений матеріал. Противно, цілий матеріал щодо селянських повстань і Томаса Мінцера взятий з Цімермана. Його книжка, хоч і з деякими браками, дає все ще найліпше зіставлення фактів. Притім старий Цімерман радо займався своїм предметом. Той сам революційний інстинкт, який виступає тут всюди в обороні поневоленої кляси, поставив його пізніше поміж найліпших на крайній лівиці у Франкфурті.

Коли ж натомісъ у Цімермановім описі немає внутрішніх зв'язків, коли йому не вдалося представити релігійно-політичні спірні питання тої доби як відблиск рівночасної клясової боротьби; коли в тій клясовій боротьбі він бачить тільки поневолюючих і поневолених, злих і добрих та остаточну перемогу злих; коли його розуміння суспільних відносин, які вплинули на початок і кінець боротьби незвичайно неповне, то це була похибка часу, в якім повстала книжка. Противно, як на той час, вона написана ще дуже реалістично, і

творить похвальний виїмок між німецькими ідеалістичними історичними творами.

Моя праця накреслює тільки в загальних рисах історичний перебіг боротьби та пробує вияснити початок селянської війни, становище ріжних партій, які в ній виступають, політичні і релігійні теорії, в яких ці партії стараються вияснити собі своє становище, врешті сам вислід боротьби як конечність з історично даних суспільних життєвих умовин тих кляс; пробує виказати отже тодішній політичний лад у Німеччині, опір проти нього, політичні і релігійні боротьби того часу не як причину, але як результат того ступня розвитку, на якім стояли тоді в Німеччині хліборобство, промисл, сухопутні і водні шляхи, торговля крамом і грішми. Оцей виключно матеріалістичний погляд на історію не походить від мене, лише від Маркса, він виступає теж в його праці про французьку революцію з 1848—49 рр. в тій самій часописі і в праці про 18. брімера Люі Бонапартого.

Паралеля поміж німецькою революцією з 1525 р. і з 1848—49 рр. була надто близька, щоби можна було її тоді цілком поминути. Побіч однакового перебігу, бо завсіди одно і те саме княже військо розбивало по черзі ріжні льоальні повстання, побіч часто смішно подібного виступу міщан в обох випадках, виступала однаке ясно і виразно одна ріжниця:

„Хто скористав з революції з 1525 р.? **Князі**. — Хто скористав з революції в 1848 р.? **Великі князі**, Австрія і Прусія. За малими князями з 1525 р. стояли малі міщухи, що приковували їх до себе податками, за великими князями з 1850 р., за Австрією і Прусією, стоять великі модерні буржуї, що поневолили їх швидко при помочі державних довгів. А за великими буржуями стоять пролетарі.“

Прикро мені, коли мушу сказати, що це речення робить надто велику честь німецькій буржуазії. Вона мала нагоду, в Австрії і в Прусії, „поневолити швидко

монархію при помочі державних довгів“; але ніколи й ніде вона не використала цеї нагоди.

Через війну з 1866 р. спала Австрія буржуазії, наче дарунок з неба. Але вона не вміє панувати, вона немічна і нездібна до нічого. Лиш одно вона знає: лютувати проти робітників, коли вони воруваються. Вона лишається при кермі тільки тому, що Угри її потрібують.

А в Прусії? Так, державний довг збільшився тут скажено, дефіцит проголошено перманентним, державні розходи ростуть з року на рік, буржуї мають більшість у палаті, без них не можна ані підвищити податків, ані затягнути позички, — але де ж їх сила над державою? Ще перед кількома місяцями, коли був знов дефіцит, мали вони найкращу позицію. При **деякій** витревалості вони могли вимусити гарні уступки. Що ж вони роблять? Вони вважають достаточною уступкою, коли правительство **позволяє** їм поставити собі під ноги 9 міліонів, не на **один** рік, ні, тільки **щорічно** і на дальшу будучину.

Не хочу лаяти бідних „національних лібералів“ в парламенті більше, як вони на те заслуговують. Я знаю, що їх лишили на леду ті, що стоять за ними, — буржуазійна маса. Ця маса не **хоче** панувати. Їй все ще досить 1848 року.

Чому німецька буржуазія проявляє таку дивну трусливість, про те буде низше.

Зрештою висловлена вище думка сповнилася цілковито. Від 1850 р. бачимо чим раз виразніше упадок значіння малих держав, які служать ще лише тільки знаряддям для прусських або австрійських інтриг, чим раз більш завзяту боротьбу поміж Австрією і Прусією за самовладу, врешті насильний розрахунок з 1866 р., після якого Австрія задержує свої власні провінції, Прусія дістає безпосередно або посередно цілу північ, а три південно-західні держави поки що зависають у воздусі.

Для німецької робітничої кляси має в цілій тій державній акції значіння лише ось що:

Перше, що робітники через загальне право голосування дістали змогу мати безпосереднє заступництво в законодатнім зібранню.

Друге, що Прусія дала добрий приклад і провів три чужі корони з божої ласки. Щоб **після** такої процедури вона сама мала ще ту саму несплямлену корону з божої ласки, яку вона собі перше приписувала, в те не вірять навіть національні ліберали.

Третє, що в Німеччині є ще лише один поважний ворог революції — прусське правительство.

І четверте, що австрійські Німці мусили вкінці поставити собі тепер питання, чим вони хочуть бути: Німцями чи Австрійцями? З ким вони хочуть радше держати — з Німеччиною чи зі своїми ненімецькими залітавськими прищіпками? Що одного або другого вони мусять берегтися, це було давно вже самозрозуміле, але затушовувалося все ще дрібноміщанською демократією.

Щодо всіх інших важливих спірних питань з 1866 р., про які з того часу до несхочу велися переговори між „національними лібералами“ з одного боку і „людовою партією“ з другого, то історія найближчих літ докаже, що ці оба напрямки тільки тому так взято себе поборюють, що це два протилежні бігуни одної й тої самої впертої глупоті.

У суспільних відносинах Німеччини рік 1866 майже ніщо не змінив. Тих кілька міщанських реформ, — рівні ваги і міри, свобода переселення, свобода зарібку і т. д., все те в відповідних для бюрократії межах — не дають навіть того, що давно вже має буржуазія інших західно-європейських країв та не нарушують головної шикани: бюрократичної системи концесій. А всі закони про свободу переселення, право принадлежності, знесення паспортів і інш. зробить для пролетаріату сяк чи так цілком ілюзоричними приняті поліційна практика.

Далеко важніше від політичної акції з 1866 р. це піднесення промислу й торговлі, залізниць, телеграфів і морської пароплавби в Німеччині від 1848 р. Хоч як далеко стоять цей поступ позаду того, що рівночасно сталося в Англії, навіть у Франції, то для Німеччини це нечуване, і воно дало в двадцяти роках більше, як звичайно дає ціле століття. Аж тепер Німеччина втягнена поважно і невідклично у **світову торговлю**. Капітали промисловців збільшилися швидко, а відповідно тому піднеслося суспільне становище буржуазії. **Ошуканство**, ця найпевніша ознака промислового розцвіту, з'явилось в широких розмірах та прикувало до свого тріумфального воза графів і князів. Німецький капітал буде російські і румунські залізниці — хай йому земля пером! — а ще перед п'ятнацяті роками німецькі залізниці жебрали в англійських підприємців.

Як же ж це можливе, що буржуазія не здобула собі теж політичної влади, що вона заховується так трусливо супроти правительства?

Німецька буржуазія має те нещастя, що вона після улюблених німецького звичаю приходить за пізно. Часи її розцвіту припадають на той період, коли буржуазія інших західно-европейських країв почала вже політично занепадати. В Англії буржуазія ввела до правительства свого властивого представника, Брайта, тільки шляхом розширення виборчого права, що в своїх наслідках мусить зробити кінець цілому пануванню буржуазії. У Франції, де буржуазія як така, як ціла кляса, панувала тільки два роки, 1849 і 1850, під час республіки, вона ледви зуміла продовжувати своє суспільне животіння тільки тим шляхом, що відступила свою політичну владу Люї Бонапартому й армії. А при такім безмежно скріпленим взаємнім впливі трьох найбільш розвитих европейських країв сьогодня вже неможливо, щоби в Німеччині буржуазія урядила вигідно своє політичне панування, коли в Англії і у Франції воно пережилося.

Це власне особливість буржуазії в противенстві до всіх попередніх пануючих кляс: в її розвитку приходить все зворотний пункт, від якого кождий дальший зріст її засобів сили, перш усього отже її капіталів, робить її чим раз більше і більше нездібною до політичного панування. „За великою буржуазією стоять пролетарі.“ В тім самім ступні, як буржуазія розвиває свою індустрію, свою торговлю і свої комунікаційні засоби, зроджує вона теж пролетаріат. І на певнім пункті, — який не мусить виступати всюди рівночасно і на тім самім ступні розвитку — починає вона помічувати, що той її пролетарський двійник виростає їй понад голову. З тої хвилини вона тратить силу до виключного політичного панування; вона оглядається за союзниками, з якими вона, відповідно обставинам, ділиться владою або її цілком їм відступає.

У Німеччині цей зворотний пункт для буржуазії прийшов вже в 1848 р. І то німецька буржуазія злякалася тоді не так німецького, як французького пролетаріату. Парижський липневий бій показав їй, що її жде; німецький пролетаріят був досить подратованій, щоб доказати їй, що й тут вже зерно для такого самого жнива лежить у землі; і з тої днини вістря політичної акції буржуазії зломилося. Вона почала шукати за союзниками, примилювалася до них за всяку ціну — і сьогодня вона ще на тім самім місці.

Ці союзники всі реакційного характеру. Є тут королівство зі своєю армією і своєю бюрократією, є тут велика феодальна шляхта, є дрібне юнкерське хабаззя, є навіть попи. Зі всіми ними пактувала буржуазія і робила умови, щоб тільки спасті власну шкіру, поки врешті не лишилося їй нічого більше для торгу. І чим більше почав розвиватися пролетаріят, чим більше він зачав почуватися клясою і як кляса виступати, тим слабішою стала буржуазія. Коли дивно лиха прусська стратегія перемогла під Садовою дивним дивом ще гіршу австрійську стратегію, тяжко було

сказати, хто лекше зітхнув — пруський буржуй, що був разом побитий під Садовою, чи австрійський.

Наши велики міщане поступають в 1870 р. ще цілком так само, як середні міщане в 1525 р. Щодо дрібних міщан, ремісницьких майстрів і крамарів, то вони все лишаться однакові. Вони надіються перешахруватися до великого міщанства і бояться злетіти до пролетаріату. Під час боротьби вони спасають свою шановну шкіру поміж страхом і надією, а після боротьби приєднуються до переможця. Така їхня вдача.

З розвитком промислу від 1848 р. ішла рівним кроком суспільна і політична акція пролетаріату. Роля, яку відіграють сьогодня німецькі робітники у своїх фахових організаціях, спілках, політичних товариствах і зборах, при виборах і в так званім райхстагові, доказує тільки, який переворот пережила непомітно Німеччина в останніх двадцятьох роках. Це робить величезну честь німецьким робітникам, що **тільки вони** зуміли вислати до парламенту робітників і робітничих заступників, коли тимчасом ні Французи ні Англійці не доконали дотепер цього.

Але й пролетаріят не виріс ще понад паралеллю з 1525 р. Ця кляса, залежна виключно і ціле життя від заробітної плати, не становить все ще більшості народу. Вона залежна отже теж від союзників. А їх вона може шукати тільки поміж дрібним міщанством, поміж міською пролетарською голотою (люмпенпролетаріатом), поміж дрібними селянами і сільськими зарібниками.

Про **дрібних міщан** ми вже говорили. Вони в найвищім ступні непевні; хиба, як хто вже переміг, тоді їхній крик по пивних шинках не має меж. Проте є між ними дуже добре елементи, що самі приєднуються до робітників.

Пролетарська голота, ця збиранина упавших елементів усіх кляс, що розтаборюється по великих містах, це найгірший з усіх союзників. Ця голота є абсолютно продажна і абсолютно нахабна. Коли

французькі робітники при кождій революції писали: *Mort aux voleurs!* Смерть злочинцям! і деяких навіть розстрілювали, то це не діялося з одушевлення для власности, тільки в слушнім зрозумінню того, що перше всього треба спекатися цеї банди. Кождий провідник робітників, що вживає цю голоту за свою гвардію, або на ній опирається, стається вже через те саме зрадником руху.

Дрібні селяне — більші належать до буржуазії — є ріжного роду. Це є або **феодальні селяне**, що з'обовязані до панщини свому ласкавому панові. Коли буржуазія занедбала зробити те, що було її обовязком, а саме визволити їх від панщини, то не буде тепер тяжко переконати їх, що свого спасіння вони можуть ждати ще лише тільки від робітничої кляси.

Або ж це є **арендатори**. В такім випадку існують переважно такі відносини, як в Ірландії. Аренда така висока, що селянин зі своєю сім'єю при середнім урожаю може ще ледви прожити, при лихім урожаю майже погибає з голоду, не може заплатити аренді і через те залежний цілком від ласки великого власника. Для таких людей буржуазія тільки тоді щось робить, коли примушена до того. Від кого мають вони ждати порятунку, крім робітників?

Лишаються селяне, що господарять на **власній дрібній земельній посіlosti**. Вони звичайно так обтяжені довгами, що є таксамо залежні від лихварів, як арендатори від дідичів. І їм лишається тільки невеличка і ще до того, залежно від добрих і лихих років, дуже непевна заробітна плата. Від буржуазії вони можуть найменьше ждати, бо висмоктують їх власне буржуї, капіталісти-лихварі. Але звичайно вони дуже привязані до своєї власности, хоча на ділі вона не до них належить, тільки до лихваря. Тому треба буде їм вияснити, що вони лиш тоді звільняться від лихварів, коли залежне від народу правительство перемінить всі ґрунтові довги в один державний довг і тим робом об-

низить процентову стопу. А це може перевести тільки робітнича кляса.

Всюди, де є середня і велика земельна посілість, становлять найбільш численну клясу на селі **сільські зарібники**. Так є в цілій північній і східній Німеччині і тут мають міські промислові робітники своїх **найчисленніших і найприродніших союзників**. Яке становище капіталіста до промислового робітника, таке великого власника або великого арендатора до сільського зарібника. Ці засоби, що одному помагають, мусять і другому помогти. Промислові робітники можуть лише тоді визволитися, коли перемінять капітал буржуазії, т. зн. сирівці, машини і знаряддя, та харчові засоби, потрібні до продукції, у власність суспільності, т. зн. у свою власну, спільно використовувану ними власність. Так само сільські робітники можуть визволитися від своєї страшної нужди, коли перше всього їх головний варстат праці, сама земля, буде відібрана з приватної власності великих селян і ще більше фев达尔них панів і перемінена в суспільну власність та управлювана спілками сільських робітників на їх спільний рахунок. Тут приходимо до славного рішення міжнародного робітничого конгресу в Базелі: що суспільність має інтерес в тім, щоби перетворити земельну власність у суспільну, національну власність. Це рішення запало головно для тих країв, де є велика земельна власність і разом з тим управа великих земельних маєтків, на яких є один пан і багато зарібників. Такі відносини панують все ще в головному в Німеччині; через те це рішення, побіч Англії, є **дуже на часі якраз для Німеччини**. Сільський пролетаріят, сільські зарібники — це та кляса, з якої в великій масі рекрутуються княжі армії. Це та кляса, яка на основі загального права голосування висилає тепер до парламенту велику силу фев达尔них панів і юнкрів; але це теж та кляса, що найближче стоїть до міських промислових робітників, що живе в таких самих життєвих умовах, що навіть ще глибше застягла в нужді,

ніж вони. Ця кляса, безсильна задля свого розбиття й розсипання, але її укрита сила відома настільки добре правительству і шляхті, що вони навмисне занедбують школи, щоб вона осталася несвідома. Оживити цю клясу і втягнути її до руху — це найближче і найбільш пекуче завдання німецького робітничого руху. З того дня, коли маса сільських зарібників ہавчиться розуміти свої власні інтереси, з того дня стане для Німеччини неможливе реакційне, фев达尔не, бюрократичне або міщанське правительство.

Німецька селянська війна.

Німецький народ має теж свою революційну традицію. Був час, коли Німеччина зроджувала характери, які можуть стати поруч найкращих революціонерів інших країн; коли німецький народ виявляв витревалість і енергію, яка у сентралізованої нації була б дала найбільш величаві успіхи; коли німецькі селяне і плебеї були захоплені плянами й ідеями, яких дуже часто бояться їх нащадки.

Супроти хвилевої оспалості, що проявляється майже всюди після двох років боротьби, буде тепер на часі вивести перед німецьким народом знову незугарні, але сильні й завзяті постаті великої селянської війни. Три століття минуло з того часу і багато дещого за той час змінилося; а проте селянська війна не так занадто далека від теперішньої боротьби і противники, які себе поборюють, лишилися у великій частині самі. Ті кляси і клясові фракції, що зрадили всюди в 1848 і 49 рр., ми зустрінемо вже як зрадників у 1525 р., хоча ще на низшому ступні розвитку. А коли грубий вандалізм селянської війни виявився в рухові останніх літ тільки де-не-де, як в Оденвальді, Шварцвальді, Шлеску, то на кождий спосіб у тім не є перевага новітнього повстання.

I.

Вернім насамперед на хвилину до відносин у Німеччині на початку шіснадцятого віку.

Німецький промисл розвинувся в чотирнадцятім і пятнацятім віках сильно. На місце феодального, сільського льокального промислу став міський цеховий промисл, що продукував для ширшого кола і навіть для віддалених ринків. Виріб грубих вовняних матерій і полотна став постійною, широко розвитою галузю промислу, а в Авгсбурзі виробляли вже навіть гарніші вовняні і льняні тканини і шовки. Побіч ткацтва піднісся особливо той споріднений зі штокою промисл, що черпав свою поживу з духовного і світського люксусу пізнішого середньовіччя: золоті і срібні вироби, різьбарство, вироби з міди, з дерева, виріб зброї, медалів, токарство і т. д. і т. д. Цілий ряд більше або менше важких винаходів, між якими історичне значіння має винахід стрільного пороху і друкарської штуки, причинився дуже до піднесення промислу. Торговля йшла рівним кроком з промислом. За часового столітнього морського монополю Ганза піднесла цілу північну Німеччину зі стану середньовічного варварства; і хоча вже з кінцем пятнацятого віку вона почала швидко упадати під напором англійської і голландської конкуренції, то все таки, не зважаючи на відкриття Васка де Гами, йшов торговельний шлях з Індії на північ все ще через Німеччину, Авгсбург був все ще великим складом для італійських шовків, індійського коріння і всіх продуктів Левантії. Горішно-німецькі міста, особливо Авгсбург і Нірнберг, були осередками значного на той час багацтва і люксусу. Продукція сирівців розвинулася теж значно. Німецькі гірники були в пятнацятім віці найсправніші на світі, розвиток міст вирвав теж і хліборобство із середньовічного варварства. Не тільки що великі простори були справлені, селяні розводили теж зілля для фарб та інші чужі ростини, а їх дбала господарка мала корисний вплив на рільництво взагалі.

Але розвиток німецької національної продукції не дорівнював все ще розвиткові інших країн. Хліборобство стояло далеко позад англійського і голландського,

промисл за італійським, флямандським і англійським, а в мореплавстві почали вже випирати Німців Англійці і особливо Голяндці. Населення було все ще дуже рідке. Цивілізація проявлялася в Німеччині тільки спорадично і групувалася довкола поодиноких осередків промислу і торговлі; інтереси тих поодиноких осередків розходилися дуже і мали тільки де-не-де спільні пункти. Південь мав цілком інші торговельні звязки і ринки збуту, ніж північ; схід і захід стояли майже цілком поза межами всякого руху. Ніодно місто не зуміло стати промисловим і торговельним осередком для цілого краю, як це вже був напр. Льондон для Англії. Цілий внутрішній рух обмежувався майже виключно на прибережну і річну плавбу і на кілька великих торговельних шляхів, а саме з Авгсбургу і Нірнбергу через Кельн до Голяндії і через Ерфурт на північ. Подальше від рік і торговельних шляхів лежали малі міста, які були виключені від великого руху та спокійно животіли далі серед умов пізнішого середньовічча, потрібували мало чужого краму і давали самі мало виробів на вивіз. Зі сільського населення тільки одна шляхта стикалася з ширшим світом і новими потребами; селянська маса не виходила ніколи поза найближші місцеві зносини і звязаний з тим місцевий горизонт.

Коли в Англії і Франції розвиток торговлі і промислу приніс зі собою тісну сполуку інтересів цілої країни і разом з тим політичну централізацію, то Німеччина довела тільки до згруповання інтересів поодиноких провінцій довкола льокальних осередків, а тим самим до політичного роздроблення; те роздроблення закорінилося незабаром ще сильніше через виключення Німеччини від світової торговлі. Рівномірно з тим, як розпадалася **чисто феодальна** держава, розривалися взагалі всі державні звязки, перемінювалися великі державні ленники в майже незалежних князів, завязувалися союзи з одного боку поміж державними містами, з другого поміж державними лицарями, то одні проти других, то проти князів або

цісаря. Державна влада, що сама на своїм становищі стратила міцний ґрунт, хиталася непевно поміж ріжними елементами, з яких складалася держава, і тратила чим раз більше повагу; її спроби перевести централізацію на лад Людвіка XI.*) не вийшли, мимо всіх інтриг і насиль, поза злуку австрійських наслідних земель. Серед того замішання, серед тих незлічимих перехресних суперечностей скористали і мусіли скористати остаточно представники централізації посеред роздроблення, централізації льокальної і провінціональної, **князі**, побіч яких сам цісар ставав чим раз більше таким князем, як і інші.

Серед таких обставин змінилося в суті становище витворених у середньовіччу кляс, і побіч старих кляс витворилися нові.

З високої шляхти вийшли **князі**. Вони були вже майже незалежні від цісаря і мали майже всі суверенні права. Вони воювали й мирилися на власну руку, держали постійні війська, скликали сойми і стягали податки. Великій частині низшої шляхти і міст вони вже накинули були свою владу; вони вживали безперестанку всіх засобів, щоби прилучити до своєї

*) Людвік XI, що про його „спосіб централізовання“ згадув Енгельс, панував як французький король від 1461 до 1483. Як людина був він забобонний, лютий і лукавий, але в деякім розумінні він був перший модерний монарх, бо знищив великі васальні держави в межах своєї імперії, розширив свою владу до Піренеїв, Альп і юрайських гір, підпомагав хліборобство, гірництво, торговлю і промисл, заряджував щадно державними грішми, завів постійні рахункові позиції, але й підніс податковітя гарі з 2 на 4 міліони. Коли відтак Енгельс в однім побічнім реченню мотивує розбиття Німеччини її виключенням від світової торговлі, то цим на-ткає він на факт, що розвиток товарової продукції довів до винайдення нових ринків збуту і нових торговельних шляхів, до тих великих географічних змін, які перенесли світову торговлю з побережжя Східного і Середземного моря на береги Атлантического океану і тим дали почин до занепаду північно- і південно-німецьких міст та взагалі до швидкого з’убожіння Німеччини.

области ще решту міст і бароній з державною безпосередністю. Супроти них вони виступали централізуючо, проти державної влади децентралізуючо. Внутрі їх правління було вже дуже самовільне. Вони скликали стани звичайно лише тоді, коли не могли собі інакше порадити. Вони розписували податки і стягали гроші, коли їм подобалося; право станів дозволяти на податки признавалося рідко, а ще рідше воно виконувалося в практиці. Але навіть у таких випадках князь мав звичайно більшість при помочі двох станів, що були вільні від податків і з них користали, а саме лицарства і пралатів. Грошеві потреби князів росли разом з люксусом і розширенням їх дворів, введенням постійного війська і збільшенням коштів правління. Податки пригнітали чим раз більше. Міста були звичайно вільні від них на основі своїх привілеїв; цілий податковий тягар спадав на селян, на домініяльних селян самих князів і на кріпаків та підданних ленних лицарів. Де не вистарчали безпосередні податки, там виступали посередні; до того уживалися найбільш рафіновані засоби фінансової штуки, щоби заповнити діраву державну касу. Коли вже ніщо не помагало, коли не було нічого більше заставити і ніодно вільне державне місто не хотіло давати більше кредиту, тоді князі приступали до монетних операцій найбруднішого роду, вибивали беззварти монету, установляли високий або низький примусовий курс, як було ліпше державній касі. Торговля державними і іншими привілеями, які пізніше відбиралися знов насильно, щоби їх продати вдруге за дорогі гроші, використовування кожної спроби опозиції для руйнування огнем і мечем і т. д. і т. д. були теж багатими джерелами щоденних грошевих доходів тогочасних князів. Також судівництво було постійним і немаловажним предметом торгу для князів. Одним словом на тодішніх підданих, яким крім того давалася доволі взнаки приватна жадоба наживи князівських війтів і урядовців, спливали в повній мірі всі благословенства „батьківської“ системи правління.

Середня шляхта зникла майже цілком із середньовічної феодальної єпархії; вона або вибилася до ряду незалежних малих князів, або впала до ряду низшої шляхти. **Низша шляхта, лицарство**, занепадала швидко. Велика частина її була вже цілком збідніла і жила тільки зі служби у князівських військових та цивільних урядах; меньша частина мала державну безпосередність. Розвиток військової штуки, зростаюче значіння піхоти, уліпшення пальної зброї відібрали вагу їх військовій службі як тяжкої кавалерії, а рівночасно знищили неприступність їх замків. Розвиток промислу зробив лицарів зайвими цілком таксамо, як ремісників із Нірнбергу. Грошеві потреби лицарства причинилися значно до його руїни. Люксус на замках, суперничання у величинності виступів на турнірах і святах, ціни зброї і коней зростали разом з поступом цивілізації в той час, як джерела доходу лицарів і баронів збільшалися мало що або й цілком ні. Сварки з обовязковим плюндруванням і підпалами, розбирацтво й інші подібні шляхотні заняття стали з часом надто небезпечні. Данини і роботи панських підданіх не приносили більше доходу, як давніше. Ласкаві панове мусіли для покриття своїх зростаючих потреб хапатися тих самих способів, що й князі. Обдирання селян шляхтою видосконалювалося з кождим роком. Кріпаків висисали до останньої каплі крові, на підданіх накладали з ріжких приводів і на всяких підставах нові данини і роботи. Панщину, чинші, дачки, податки, посмертні данини, охоронні оплати і т. д. підвищували самовільно всупереч всім давнім умовам. Справедливости відмовлювали або торгували нею, а коли лицар не міг іншим шляхом дібратися до грошей селянина, кидав його просто в башту і змушував викуплюватися.

Також з іншими станами не жила низша шляхта у приязних відносинах. Ленна шляхта старалася дістати право державної безпосередності, а діставши це право, боронила своєї незалежності; з того були вічні

суперечки з князями. Духовенству, яке у своїй тодішній бундючності видавалося лицареві цілком зайвим станом, він завидував його великих маєтків, його багацтв, які не роздроблювалися задля безженства і церковних законів. З містами він сварився безперестанно; він був у них задовжений, живився плюндруванням їх області, грабунком їх купців, викупом за полонених, взятих у боях з ними. І боротьба лицарства зі всіми тими станами ставала тим гостріша, чим більше і для нього ставало грошеве питання життєвим питанням.

Духовенство, цей представник ідеольогії середньо-вічного февдалізму, відчувало не менше вплив історичної переміни. Друкарська штука і потреби розширеної торгвлі відібрали йому монополь не лиш читання і писання, але й вищої освіти. Поділ праці виступив і на інтелектуальнім полі. Новий стан правників усунув його з цілого ряду дуже впливових урядових місць. Воно почало у великій мірі ставати зайвим і пізнавало це саме по постійнім зрості власного лінівства і неуцтва. Але чим більш зайве було духовенство, тим численніше ставало воно — завдяки своїм велітенським багацтвам, які воно все ще збільшало всіми можливими способами.

Серед духовенства було дві цілком ріжні кляси. Духовна февдельна єпархія творила **аристократичну** клясу: тут були епископи й архиепископи, опати й ігумени та інші пралати. Ці високі церковні достойники були або самі державними князями, або як февдельні пани володіли під зверхньою владою інших князів великими просторами краю з численними кріпаками і підданими. Вони визискували своїх підвладних не то що таксамо безоглядно, як шляхта і князі, але бралися до діла ще більш безстидно. Побіч брутального насилля вживалися ними всі релігійні шикани, побіч страхіття тортур всі страхіття проклону і відмови розгрішення, всі інтриги сповіdal'niци, щоби тільки вирвати підданим останній шаг або збільшити церковний наділ. Фальшовання документів було у цих шановних добродіїв звичайним і улюбленим способом обману. Але хоч

крім звичайних фев达尔них данин і чиншів вони діставали ще десятину, їм все ще не вистарчало всіх тих доходів. Фабрикація чудотворних ікон і мощів, організування спасаючих місць молитви, шахрайства з відпустами, — все те вживано довгий час з найкращим успіхом, щоб вирвати народові більшу данину.

На цих пралатів і на їх незлічиму монашую жандармерію, яка збільшалася постійно з розвитком політичних і релігійних нагінок, зверталася вся протипопівська ненависть не лише народу, але й шляхти. Ті зпоміж них, що мали право державної безпосередності, стояли на заваді князеві. Легке, розкішне життя товстих епископів і опатів та їх монаших армій викликувало зависть між шляхтою та обурення між народом, який мусів нести його кошти, і то тим сильніше, чим яркіше било воно по лиці їхні проповіди.

Плебейська фракція духовенства складалася з проповідників по селях і містах. Вони стояли поза фев达尔ною церковною єпархією та не мали участі в її багацтвах. Їх праця була менше контролювана і, хоч як важна для церкви, була вона хвилево далеко менше потрібна, ніж поліційні услуги держаних у казармах монахів. Для того їм далеко гірше платили, а їхні земельні наділи були звичайно дуже малі. При своїм плебейськім походженням стояли вони отже ще своїм життєвим положенням досить близько до маси, щоби, мимо свого попівства, заховати міщанські і плебейські симпатії. Участь у тодішніх рухах, яка у монахів була тільки виїмком, була у них правилом. Вони давали тим рухам теоретиків і ідеольогів, багато з них згинуло на шафоті як репрезентанти плебеїв і селян. Народня ненависть проти попів звертається проти них лиш у поодиноких випадках.

Як ціsar над князями і шляхтою, так стояв **папа** над вищим і низшим попівством. Як ціsarеві платили „загальний шаг“, державні податки, так папі платили загальні церковні податки, з яких він покривав кошти розкошів римського двора. В ніоднім краю не стягали

тих церковних податків — задля сили і численності попівства — більш сумлінно і суворо, як у Німеччині. Так, передовсім, аннати при опорожненню єпископств. Зі зростом потреб винайдено потім нові способи роздобування грошей: торг мощами, оплати за відпуст, ювилеї і т. д. Тим чином мандрували щорічно великі суми з Німеччини до Риму, гніт збільшувався через те і не лише зміцнював протипопівську ненависть, але розбуджував національні почування, особливо серед шляхти, тодішнього найбільш національного стану.

Із первісних мешканців середньовічних міст розвинулися з розцвітом торговлі і промислу три гостро відокремлені фракції.

На верху міської суспільності стояли **патриціївські роди**, так звані „**достойники**“: Це були найбагатші сім'ї. Тільки вони засідали в раді і в інших міських урядах. Вони отже не тільки заряджували міськими доходами, але й споживали їх. Сильні своїм багацтвом, своїм унаслідженім аристократичним становищем, признаним цісарем і державою, визискували вони всіми способами міську громаду і підданих містові селян. Вони займалися лихвою збіжжям і грішми, забирали для себе ріжнородні монополі, відбиравали громаді по черзі всі права на співуживання міських лісів і пасовищ та вживали їх просто для власної приватної користі, накладали самовільно мита від доріг, мостів і брам та інші оплати і вели торговлю цеховими привілеями, правами майстрів і горожан та судівництвом. З підміськими селянами вони обходилися не краще від шляхти або попів; противно, міські війти і начальники по селах, самі патриції, приносили з собою крім аристократичної суворости і захланності ще велику бюрократичну точність у стяганню оплат. Заряд міських доходів, зібраних таким шляхом, був у найвищім ступні самовільний; рахунки в міських книгах, чиста формальність, були крайно недбалі і заплутані; крадіжі і касові недобори були на дневнім порядку. Як легко було тоді цій упривілейованій на всі боки,

невеликій касті, звязаній тісно спорідненням й інтересами, збагачуватися незмірно міськими доходами, зрозуміємо, коли пригадаємо собі ті численні обманства і крадіжі, які вивів на дневне світло 1848 рік у стільки міських управах.

Патриції постаралися, щоби приспати права міської громади особливо у фінансових справах. Аж пізніше, коли обманства цих панів давалися надто взнаки, взялися громади знову до того, щоби забрати в свої руки що найменьше контролю міської управи. У більшості міст вони відзискали справді назад свої права. Але безперестанні суперечки поміж цехами, захватисть патриціїв і охорона, яку їм давала держава і правительства союзних міст, дали змогу патриціям підступом або насиллям відновити дуже швидко фактично свою давню самовладу. На початку шіснадцятого віку стояла громада у всіх містах знову в опозиції.

Міська опозиція проти патриціяту ділилася на дві фракції, які виступають дуже виразно у селянській війні.

Міщанська опозиція, попередниця наших теперішніх лібералів, обіймала багатших і середніх міщан, а також, відповідно місцевим обставинам, більшу або меншу частину дрібного міщанства. Їх домагання опиралися на чисто легальнім ґрунті. Вони жадали контролі міської управи і участі в законодатній владі, через самі громадські збори або через громадське заступництво (велику раду, громадський виділ); дальнє обмеження патриціївської протекційної господарки кількох родин, яка виступала чим раз більше отверто перед самого патриціяту. Крім того домагалися вони що найбільше ще обсадження деяких посад у раді особами з їх власного кола. Ця партія, до якої подекуди прилучувалася невдоволена і підупала частина патриціяту, мала на всіх загальних громадських зборах і в цехах велику більшість. Але прихильники ради разом з радикальною опозицією творили між дійсними **міщанами** лише незначну меншість.

Ми побачимо, як та „поміркована“, „лєгальна“, „заможна“ ї „інтелігентна“ опозиція відгравала під час руху в шіснадцятім віці цілком ту саму ролю і з таким самим успіхом, як її наслідниця, конституційна партія, під час руху в 1848 і 1849 рр.

Зрештою міщанська опозиція виступала ще дуже завзято проти попів, які своїм лінівим розкішним життям і свободідними обычаями дуже сердили її. Вона домагалася заряджень проти скандального способу життя цих достойних мужів. Вона жадала знення власних судів і податкової свободи попів та обмеження скількості монахів взагалі.

Плебейська опозиція складалася зі з'убожілих міщан і маси міських мешканців, які не мали міщанських прав: ремісницьких челядників, зарібників і численних завязків пролетарської голоти, яких стрічаємо навіть на низших ступнях розвитку міст. Пролетарська голота (люмпенпролетаріят) це взагалі явище, яке виступає в більш або меньш розвитій формі майже у всіх дотеперішніх суспільних фазах. Скількість людей без означеного способу зарібку або без постійного місця замешкання збільшилася сильно власне тоді через розпад феодалізму у суспільноти, в якій кожда галузь зарібку, кожда життєва сфера була обложена безліччю недоступних привілеїв. Скількість волоцюгів не була у всіх розвитих краях ніколи так велика, як в першій половині шіснадцятого віку. Частина тих волокитів вступала під час війни в армії, друга ходила по краю за прошеним хлібом, третя шукала нужденного прожитку по містах поденним зарібком або іншими заняттями поза цехами. Всі ті три частини відіграють роль і в селянській війні: перша у княжих арміях, що перемогли селян, друга у селянських змовах і селянських ватагах, де в кождій хвилині проявлявся їх деморалізуючий вплив, третя в боротьбах міських партій. Зрештою не можна забувати, що велика частина цеї кляси, головно та, що жила по містах, мала тоді ще в собі зерно здорової селянської вдачі і не розвинула ще

була продажності і зледащіння теперішньої цивілізованої пролетарської голоти.

Бачимо, що плебейська опозиція в тодішніх містах складалася з дуже мішаних елементів. Вона з'єдняла зледащілі складники старої, феодальної і цехової суспільності з нерозвитим ще, ледви повстаючим пролетарським елементом народжуючоїся модерної міщанської суспільності. З одного боку були тут з'убожілі цехові міщене, звязані ще привілеями з істнующим міщанським порядком; з другого боку бувши селяне і відправлені слуги, що не встигли ще стати пролетарами. Поміж цими обома групами були челядники, що хвилево стояли поза офіційною суспільністю та своїм життєвим положенням були так близькі до пролетаріату, як це було можливе при тодішнім промислі і цехових привілеях; але рівночасно, завдяки власне тому самому цеховому привілеїві, це були майже самі будучі міщанські майстри. Партийне становище цеї мішанини елементів було, очевидно, незвичайно непевне і відповідно льокальним обставинам ріжне. Перед селянською війною плебейська опозиція виступає в політичних боротьбах не як партія, тільки як галасливий, скорий до грабежі і продажний за кілька бочок вина хвіст міщанської опозиції. Діперва селянські повстання створили з неї партію, але ѹ тоді майже всюди була вона залежна у своїх домаганнях і виступах від селян — замітний доказ, як ще дуже було тоді залежне місто від села. Оскільки вона виступає самостійно, то домагається привернення міських речісницьких монополів на селі і не хоче, щоб міські доходи були зменьшені через знесення феодальних тягарів на околицях міста і т. д.; одним словом, тоді сгає вона реакційна, підпорядковується своїм власним дрібноміщанським елементам та дає цим характеристичний вступ до трагікомедії, яку виводить від трьох літ модерне дрібне міщенство під фірмою демократії.

Тільки в Турингії під безпосереднім впливом Мінцера і в декількох інших місцях під впливом його учнів міська плебейська фракція далася настільки пір-

вати загальній бурі, що ембріонічний пролетарський елемент захопив хвиливо в ній перевагу над всіми іншими факторами руху. Цей епізод, що становить кульмінаційну точку цілої селянської війни та групується коло її найбільш величної постаті, коло **Томаса Мінцера**, був рівночасно найкоротший. Зрозуміло, що він мусів найскорше покінчитися, що рівночасно він мусів носити особливо фантастичний характер та що вислів його жадань мусів бути незвичайно недокладний; бо власне він мав найменьше певного ґрунту серед тодішніх обставин.

Під усіми тими клясами, крім останньої, стояла велика визискувана маса нації: **селянє**. На селянах спочивав тягар всіх верств суспільної будови: князі, урядники, шляхта, попи, патриції і міщане. Чи селянин був підданий князя, державного барона, епископа, монастиря, чи міста, всюди обходилися з ним як з предметом, як з вючним звірятам і ще гірше. Як це був кріпак, то він був відданий на ласку і неласку свого пана. Як це був підданий, то самі законні, умовні обовязки вистарчали, щоби його задавити; але ті обовязки щодня збільшалися. Найбільшу частину свого часу він мусів працювати на маєтку свого пана; з того, що він заробив собі в кількох вільних godинах, треба було заплатити десятину, чинш, данину, воєнний податок, краєвий і державний податки. Він не міг женитися, ні вмерти без того, щоб не платити свому панові. Крім звичайної панщини він мусів для ласкавого пана збирати підстілку, збирати суніці, збирати чорниці, збирати слімаки, гнати звірів на ловах, рубати дрова і т. д. Риболовство і полювання належали до пана; селянин мусів спокійно дивитися, як дичина руйнувала його жниво. Селянські громадські ліси і пасовища були майже всюди насильно забрані панами. Як над його власністю, так панував пан самовільно теж над особами селянина, його жінки і його дочок. Йому належало право першої ночі. Коли йому подобалося, він кидав його в башту,

де ждали на його тортури таксамо певно, як тепер слідчий суддя. Коли йому подобалося, він казав його бити на смерть або зрубати йому голову. Поміж високими постановами „Кароліни“*), що говорять „про відтинання вуха“, „про відтинання носа“, „про виколовання очей“, „про відтинання пальців і рук“, „про стинання голови“, „про колування“, „про спалення“, „про щипання розпаленими кліщами“, „про четвертування“ і т. д., нема ніодної, якої ласкавий пан і покровитель не примінював би після вподоби до своїх селян. Хто мав боронити його? По судах засідали барони, попи, патриції або правники, які добре знали, за що їм платять. Бо ж всі офіційльні стани в державі жили з визиску селянина.

Селяне стогнали під страшним тягарем, але тяжко було намовити їх до повстання. Їх роздроблення утруднювало в найвищім ступні всяке спільне порозуміння. Довга привичка неволі, що переходила з роду в рід, відзвичаєння від ужитку зброї в ріжких околицях, більш або меньш доскульний визиск залежно від особи пана, все те причинялося до вдержання селян в спокою. Для того в середніх віках бачимо багато місцевих селянських

овстань, але — що найменше в Німеччині — перед селянською війною ніодного загального, національного селянського повстання. До того селяне не були в силі зробити самі революцію, як довго проти них стояла з'єдинена ї одностайна організована сила князів, шляхти і міст. Тільки шляхом союза з іншими станами вони могли мати вигляд на перемогу; але як вони мали лучитися з іншими станами, коли всі вони рівно їх визискували?

*) Кароліна — це була книга карних законів, т. зв. „Halsgerichtsordnung Kaiser Karls V.“ (Закони горлового суду після Карла V.), ухвалена на державнім соймі в Регенсбурзі в 1532 р., незвичайно багата на люті кари. Як бачимо, Енгельс поповнює тут малу помилку в часі, бо Кароліна була введена в життя аж сім літ після німецької селянської війни. Але ж це не змінює цілком річі, противно: Кароліна злагіднила все таки страшні кари карних законів, що обовязували перед нею.

Бачимо, що ріжні стани в державі: князі, шляхта, пралати, патриції, міщане, плебеї і селяне творили на початку шіснацятого віку цілковито заплутану масу з найріжноріднішими потребами, що перехрещувалися взаємно у всіх напрямках. Кождий стан стояв другому на заваді, був з усіма іншими в безнастаний, отвертій або скритій боротьбі. Поділ цілої нації на два великих табори, який був при вибуху першої революції у Франції, який є тепер на вищім ступні розвитку у всіх найбільш розвитих країнах, був серед таких обставин чисто неможливий; він міг лише тоді, приблизно, повстати, коли піднялася найнижча, визискувана всіми іншими станами верства нації: селяне і плебеї. Ми зрозумімо легко заплутання інтересів, поглядів і змагань в тих часах, коли пригадаємо собі, скільки замішання викликало в останніх двох роках теперішній, далеко менше скомплікований склад німецької нації з феодальної шляхти, буржуазії, дрібного міщанства, селян і пролетаріату.

II.

Згруповання тодішніх ріжноманітних станів у більші ціlosti було майже неможливе вже хоч би ізза децентралізації, льокальної і провінціональної самостійності, ізза промислової і торговельної чужості окремих провінцій між собою, врешті ізза лихої комунікації. Це згруповання витворюється доперва через загальне розширення революційних релігійно-політичних ідей під час реформації. Ріжні стани, які приєднуються до цих ідей або виступають проти них, з'осережують, вправді з дуже великим трудом, цілу націю в три великі табори, католицький або реакційний, лютеранський або міщансько-реформуючий і революційний. Коли і в цім великім роздорі нації можна завважити мало консеквентності, коли в перших обох тaborах є почасти ті самі елементи, то це пояснюється розпадом, в якім находилися майже всі офіційльні середньовічні стани і децентралізацією, яка тим самим станам по ріжніх місцях

вказувала хвилево противні напрямки. В останніх роках ми мали нагоду дуже часто бачити в Німеччині цілком такі самі події так, що помішання станів і кляс середдалеко більше заплутаних відносин шіснацятого віку не може нас дивувати.

Німецька ідеольгія мимо найновішого досвіду бачить все ще в боротьбах середньовічча тільки гострі теольгічні сварки. Коли би тодішні люди змогли були порозумітися щодо небесних справ, то, на думку наших патріотичних істориків і державних мудрців, не було б ніякої іншої підстави, щоб сваритися про речі цього світа. Ці ідеольги досить легковірні, щоби приймати за добру монету всі ілюзії, які дана епоха мала щодо себе самої, або які мали ідеольги даного часу про свій час. Та сама кляса людей бачить, наприклад, в революції 1789 року тільки дещо гарячу дебату про вищість конституційної монархії над абсолютною, в липневій революції тільки практичну суперечку про безпідставність права з божої ласки, у лютовій революції тільки спробу розвязки питання: республіка чи монархія і т. д. Про **клясові боротьби**, які відбуваються під час таких потрясень, формальним висловом яких є завсіди віписана на пропорі політична фраза, про ці клясові боротьби не мають ще й сьогодня наші ідеольги майже ніякого поняття, хоча вість про них досить голосно лунає не тільки ізза кордону, але теж із гамору тисячів тутешніх пролетарів.

Таксамо теж у т. зв. релігійних війнах шіснацятого віку розходилося передовсім про цілком позитивні матеріальні клясові інтереси і ці війни були клясовими боротьбами цілком таксамо, як пізніші внутрішні боротьби Англії і Франції. Коли ті клясові боротьби проявлялися тоді під релігійними зверхніми ознаками, коли інтереси, потреби і домагання поодиноких кляс ховалися під релігійну покришку, то це не зміняє нічого і дається легко вияснити тодішніми обставинами.

Середні віки розвинулися цілком із варварства. Вони мусіли зірвати зі старою цивілізацією, старою фі-

льософією, політикою і правознавством, щоби в кождій області почати наново. Одиноке, що вони переняли із погибшого старого світа, це було християнство і де-кілька міст, напів зруйнованих і ограблених з їх цілої цивілізації. Наслідком цього було, що, як на всіх первісних ступнях розвитку, так теж і тут попи дістали монополь на інтелектуальну освіту, а через те сама освіта дістала в суті теольогічний характер. В попівських руках стала політика і право, як і всі інші науки, тільки галузями теольогії, до них приноровлювано ті самі принципи, що були в теольогії. Церковні догми були рівночасно політичними аксіомами, а біблія мала в кождім суді силу закона. Навіть тоді, як витворився окремий стан правників, остала наука права ще довго під опікою теольогії. Це панування теольогії в області цілої інтелектуальної діяльності було конечним наслідком становища церкви як найзагальнішого вислову і санкції істнуючої фев达尔ної влади.

Ясно, що всі загально висловлювані напади на февдалізм, передовсім напади на церкву, всі революційні, суспільні й політичні доктрини були рівночасно і передовсім теольогічними єресями. Щоб можна було зачіпати істнуючі суспільні порядки, треба було здерти з них їх святість.

Революційна опозиція проти фев达尔ності йде через цілі середні віки. Вона проявляється, відповідно відносинам часу, як містика, як відкрита єресь, або як оружне повстання. Щодо містики, то відомо, наскільки залежні були від неї реформатори шіснадцятого віку; також і Мінцер взяв теж багато з неї. Єресі були висловом почасти реакції патріархальних альпейських пастухів проти загрожуючої їх фев达尔ності (Вальдензи); почасти опозиції міст проти февдалізму, з якого вони вирости (Альбігензи, Арнольд з Брешії і т. д.); почасти простого бунту селян (Джон Бель, Майстер з Угорщини в Пікардії). Патріархальну єресь Вальдензів і бунт Швайцарців

можемо поминути, бо це була формою і змістом реакційна спроба відмежування від історичного розвитку і то тільки з місцевим значінням. В обох других формах середньовічної єресі бачимо вже в дванацятім віці перші почини великого противенства поміж міщанською і селянсько-плебейською опозицією, на які розбилася селянська війна. Це противенство тягнеться через ціле пізніше середньовічче.

Єресі міст — це були властиві офіціяльні єресі середньовічча —, вони звертаються головно проти попів, їх ба-гацтв і політичного становища. Як тепер буржуазія домагається *gouvernement à bon marché*, дешевого прави-тельства, так середньовічні міщене домагалися передовсім *église à bon marché*, дешової церкви. Міщанська єресь, реакційна у своїх формах, як кожда єресь, яка у розвитку церкви й догми може бачити тільки збо-чення, домагалася привернення первісного християнсь-кого простого церковного ладу і знесення замкненого в собі церковного стану. Цей дешевий лад усував черців, пралатів, римський двір, одним словом все, що було в церкві коштовне. Міста, що самі були республіками, хоч і під опікою монархів, висловили у своїх виступах проти папства перший раз в загаль-ній формі, що нормальною формою міщанської влади є республіка. Їх вороже відношення до цілого ряду догм і церковних законів пояснюється почасті тим, що вже було сказано, почасті іншими іншими життє-вими відносинами. Задля чого напр. вони так гостро виступали проти безженства, про те дає найкраще ви-яснення Бокачіо. Головними представниками цього напрямку були: Арнольд з Брешії в Італії й Німеччині, Альбігензи в південній Франції, Джон Вікліф в Англії, Гус і Калікстини в Чехії. Що опозиція проти фе-далізму виступає тут тільки як опозіція проти духов-ної феудальності, це пояснюється цілком просто тим, що міста були вже всюди признаним станом, та могли достаточно поборювати світську феудальність своїми привілеями, зброею або на станових зібраниях.

І тут бачимо вже те саме, що і в південній Франції, в Англії та Чехії, а саме, що найбільша часть низшої шляхти приєднується в боротьбі проти попів і в єресі до міст, — це явище пояснюється залежністю низшої шляхти від міст і спільністю інтересів супроти князів і пралатів. Те саме явище ми бачимо знову у селянській війні.

Цілком інший характер мали єресі, що були безпосереднім висловом селянських і плебейських потреб та лучилися майже завсіди з повстанням. Вони обіймали вправді всі домагання міщанської єресі щодо попів, папства і привернення первісного, християнського церковного ладу, але заразом вони йшли безмірно дальнє. Вони домагалися привернення первісної християнської рівності поміж членами громади та признання її теж нормою для міщанського світа. Вони пристосовували рівність божих дітей до горожанської рівності і навіть почали вже до маєткової рівності. Зрівнання шляхти зі селянами, патриціїв і упривілєованих міщан з плебеями, знесення панщини, земельних чиншів, податків, привілеїв і, що найменше, найбільш разячих маєткових ріжниць — це були домагання, які виставлялися більш або менш виразно як конечні наслідки первісної християнської доктрини. Ця селянсько-плебейська єресь, якої в часах розцвіту феодалізму, напр. у Альбігензів, не можна було майже розділити від міщанської, розвивається з часом в чотирнадцятім і пятнадцятім віках в гостро відокремлений партійний погляд і виступає звичайно цілком самостійно побіч міщанської єресі. Так Джон Бель, проповідник повстання селян в Англії виступає побіч руху Вікліфа, так Таборити виступають в Чехах побіч Калікстинів. У Таборитів проявляється вже навіть республіканська тенденція під теократичною закраскою, її розвивають дальше при кінці пятнадцятого і з початком шіснадцятого віків представники плебеїв у Німеччині.

Із цею формою єресі лучаться ще мрії заглиблених у містиці сект, як Гайслера, Льолярда і т. д., які в часах поневолення продовжували революційну традицію.

Плебеї були тоді одинокою клясою, яка стояла цілком поза офіційною суспільністю. Вони були поза феодальними і поза міщанськими зв'язками. Вони не мали привілеїв, ані власності; вони не мали навіть посіlosti обтяженої пригнітаючими тягарями, як селяне і дрібні міщене. Вони були під кождим зглядом без посідання і без права: їх життєві обставини не доторкали навіть існуючих інституцій, які їх цілком ігнорували. Вони були живучим симптомом розкладу феодальної і цехово-міщанської суспільности, а рівночасно першими вістунами модерно-міщанської суспільности.

З цього становища вияснюється, длячого плебейська фракція вже тоді не могла спинитися на самім поборюванню феодалізму і упривілейованого міщенства, чому вона, що найменьше, у фантазії, мусіла виходити навіть поза повстаючу ледви модерно - міщанську суспільність, длячого вона, як цілковито непосідаюча фракція, мусіла оспорювати вже інституції, погляди і поняття, спільні всім формам суспільности, які опираються на клясових противенствах.

Хіліястичні мрії первісного християнства давали задля того догідну основу. Але такі скоки не тільки поза теперішність, але навіть поза будуче, могли бути тільки насильні, фантастичні і мусіли при першій спробі практичного приноровлення вертати назад в обмежені границі, одиноко можливі в тодішніх відносинах. Виступи проти приватної власності, жадання спільної власності мусіли перемінитися в просту організацію добродійності; хитка християнська рівність могла що найбільше сягати до міщанської рівності перед законом; усунення всякої влади перемінюється врешті в утворення вираної народом республіканської влади. Фантастична антиципація комунізму стала в дійсності антиципацією модерних міщанських відносин.*)

*) Про ріжні форми міщанської і плебейської ересі говорить докладно Каутскі в своїх „Предтечах соціалізму“, на котрі тут ще раз звертаємо увагу. Бокачіо, творець іта-

Цю насильну антиципацію пізнішої історії, яка зрештою дається дуже добре вияснити життєвими обставинами плебейської фракції, стрічаємо наперед у **Німеччині**. у **Томаса Мінцера** і в його партії. У Таборитів існував вправді рід хіліястичної маєткової рівності, але тільки як чисто військове уладження. Аж у Мінцера стають ці комуністичні прояви висловом стремлінь справжньої суспільної фракції, аж у нього вони формулюються з деякою докладністю і від його часів ми віднаходимо їх при кождім великім народнім потрясенню, поки вони звільна не злилися з новітнім пролетарським рухом; цілком так, як у середньовіччу, боротьба вільних селян з обмотуючою їх чим раз більше фев达尔ною владою зливається з боротьбою кріпаків і підданих за цілковите зломання фев达尔ної влади. У першім з трьох великих таборів, **консервативно-католицькім**, зібралися всі елементи, в інтересі яких було удержання істнуючого ладу, отже державна влада, духовні князі і частина світських, багатша шляхта, пралати і міський патриціят; довкола прaporу **міщанської, поміркованої** реформи Лютра збираються знову посідаючі елементи з опозиції, маси низької шляхти, міщанство, а навіть частина світських князів, що сподівалися збагатитися конфіскатами духовних маєтків та хотіли використати нагоду, щоб здобути більшу незалежність від держави. Врешті селяне і плебеї з'єдналися в **революційній** партії, а її жадання і доктрини висловив найгостріше Мінцер.

лійської прози, що жив від 1315 до 1375 р., змалював у своїй славній книзі новель „Декамерон“ неморальність духовенства, яких доводив целібат, іх вимушена безженність, до безнестанних вломів у міщанське подружжє, а це підсичувало міщанську єресь. „Хіліястичні мрії первісного християнства“ полягали в очікуванню тисячлітнього божого царства, що мало б початися з новим видимим приходом Христа на землю; їх корінь був в обявленню Іvana, а їхня поява в плебейській єресі була тим більше природна, що жаданням цеї єресі недоставало ще реального ґрунту.

Лютер і Мінцер репрезентують своєю наукою, своїм характером і своїм виступом кождий цілковито свою партію.

Лютер перейшов у рр. 1517 до 1525 цілком ті самі переміни, які перебули невірні німецькі конституціоналісти в рр. 1848 до 1849, і які перебуває кожда міщанська партія, котра стоїть хвилину на чолі руху, а потім у тім самім руху дається перегнати плебейській або пролетарській партії, що була позаду.

Коли Лютер в 1517 р. виступав проти догм і ладу католицької церкви, тоді його опозиція не мала ще ніякого означеного характеру. Вона не виходила поза жадання давнішої міщанської ересі, але й не виключала ні одного дальше йдучого напрямку, і не могла інакше. У першім моменті мусіли бути з'єдинені всі опозиційні елементи, мусіла бути вжита найбільш рішуча революційна енергія, мусіла бути піднесена ціла маса дотеперішніх ересів проти католицького правовір'я. Цілком таксамо були наші ліберальні буржуї ще в 1847 р. революціонерами, називали себе соціалістами і комуністами та мріли про визвіл робітничої кляси. Сильна селянська вдача Лютра проявилася в тій першій добі його виступу в найбільш нагальний спосіб. „Коли б вони (римські попи) мали так далі лютувати, то, здається мені, навряд чи є кращий спосіб і лік, щоб цьому зарадити, як те, щоб королі й князі виступили силою, узбройлися, вдарили на цих шкідників, які затроюють увесь світ, та зробили нарешті кінець цій грі, **зброєю, не словами**. Коли караємо злодіїв мечем, убивців повіщенням, а еретиків огнем, то чому не вдаримо зі **всякою зброєю** на цих шкідливих вчителів зіпсуття, на папів, кардиналів, єпископів і цілий той рій римської Содоми **та не обмисмо наших рук в їхній крові?**“

Але цей перший революційний огненний запал не трівав довго. Бліскавиця, яку кинув Лютер, вдарила. З одного боку селянє і плебеї бачили в його закликах проти попів, в його проповіді про християнську вільність гасло до повстання; з другого боку прилучилися

до нього більш помірковані міщане і велика частина низької шляхти; навіть князів пірвала струя зі собою. Одні думали, що настав день обрахунку зі всіми їхніми гнобителями, другі хотіли зломити тільки силу попів, залежність від Риму, католицьку єпархію та збагатитися конфіскатами церковних маєтків. Поодинокі партії відділилися і найшли своїх представників. Лютер мусів вибирати поміж ними. Він, піклуванець саксонського курфірста, визначний професор з Вітенбергу, що за одну ніч став могучий і славний, цей великий муж, оточений юрбою залежних креатур і підхлібників, не вагався ні хвилини. Він кинув популярні елементи руху і приєднався до міщанської, шляхетської і княжої групи. Заклики до війни за знищення Риму замовкли; тепер проповідував Лютер **мирний розвиток і пасивний опір** (пор. напр. До шляхти німецького народу, 1520 і т. д.). На запрохання Гутена, щоби приїхав до нього і до Зікінгена до Ебернбургу, який був осередком шляхетської змови проти попів і князів, відповів Лютер: „Не хочу, щоб евангелія **боронити насилля і проливом крові**. Слово перемогло світ, слово вдержало церкву, через слово прийде вона знову до ладу, а антихрист, як без насилля прийшов до сили, так без насилля і впаде.“

Від цього звороту, а властиве від цього докладного означення напрямку Лютра, почалися ті торги за задержання чи зреформовання поодиноких установ і догм, ця противна дипломатія, концесії, інтриги й умови, результатом яких була Авгсбургська Конфесія, ця вигторгована нарешті конституція зреформованої міщанської церкви. Це цілком те саме шахрайство, що недавно повторилося в політичній формі аж до обридження в німецьких національних зборах, угодових зборах, ревізійних палатах і ерфуртських парляментах. Міщанський характер офіційальної реформації виступив у тих переговорах цілком явно.

Що Лютер став тепер представником міщанської реформи і проповідував законний поступ, те мало свої

причини. Головна маса міст станула на боці поміркованої реформи; низша шляхта приєднувалася до неї чим раз більше, частина князів прилучилася до неї, друга частина вагалася. Її успіх був майже запевнений, що найменьше у великій частині Німеччини. При дальшому мирному розвитку не могли й інші околиці опертися на все натискові поміркованої опозиції. Зате насильне потрясення мусіло довести до конфлікту між поміркованою партією і скрайною плебейсько-селянською партією, мусіло відтрутити від руху князів, шляхту і деякі міста, та давало вигляди тільки або на перемогу селян і плебеїв над міщанською партією, або на здавлення всіх революційних партій католицькою реставрацією. А як міщанські партії стараються, осягнувши найменьшу перемогу, ляvірувати законним поступом поміж Скилею революції і Харибдою реставрації, на те маємо в останніх часах доволі прикладів.

Серед загальних суспільних і політичних відносин того часу мусіла кожда зміна вийти на користь князям та збільшити їх силу. Так теж і міщанська реформа, чим гостріше віddілювала себе від плебейських і селянських елементів, тим більше підпадала під контролю зреформованих князів. Сам Лютер ставав чим раз більше їх наймитом і нарід знат дуже добре, що робить, коли казав про нього, що він став слугою князів, як і інші, та коли в Орлямінде обкідав його камінням.

Коли вибухла селянська війна і то власне в тих околицях, де князі і шляхта були переважно католицькі, Лютер старався заняти становище посередника. Він виступав рішуче проти правительств. Вони завинили повстання своїм гнітом; не селян виступили проти них, тільки сам Бог. Правда, повстання противиться Богові і евангелію, так говорив він на іншім місці. Врешті він радив обом сторонам уступити та погодитися добрым способом.

- Та, не зважаючи на ці доброзичливі спроби посередництва, повстання розширювалося скоро, обхопило навіть протестантські околиці, що були під владою лютеранських князів, панів і міст, та виросло швидко

понад голову міщанської, „розважної“ реформи. Найбільш рішуча фракція повстанців під проводом Мінцера розтаборилася в найближчім сусідстві Лютра — в Турингії. Ще кілька успіхів і ціла Німеччина стояла би у вогні, Лютер був би окружений, може навіть покараний як зрадник і міщанська реформа була б зметена бурею селянсько-плебейської революції. Не було часу надумуватися. На вид революції забулися всі старі ворожнечі; в порівнанню до селянських банд були слуги римської Содоми невинними ягнятами, лагідними божими дітьми; міщене і князі, шляхта й попи, Лютер і папа обєдналися „проти душегубних і розбійницьких селянських банд“. „Треба їх **роздавити, душити і колоти, потайно і явно**, хто тільки може так, як треба вбивати **скажену собаку!**“ кричав Лютер. „Тому, любі панове, спасайте, рятуйте; ріж, бий, мордуй їх, хто може, а як поживеш при тім смерти, то благо тобі, бо більш блаженної смерти не зможеш ніколи достигнути.“ Не треба тільки фальшивого милосердя над селянами. Хто милосердиться над тими, для яких Бог не має милосердя, тільки хоче їх покарати і знищити, той приєднується сам до повстанців. Потім самі селяне навчаться дякувати Богу, коли будуть мусіти віддати одну корову, щоби могти користуватися в мирі другою; а князі пізнають через повстання духа товпи, якою можна правити тільки силою. „Мудрець говорить: *cibus, opus et virga asino* (ослові треба страви, вюків і нагайки), у селян соломяні голови, вони не слухають слова, є безглазі, тож мусять слухати нагайки, рушниці, і так їм добре. Ми мусимо молитися за них, щоб вони були слухняні, а як ні, то милосердя не поможе багато. **Хай же гремлять між ними рушниці**, інакше вони будуть поводитися сто разів гірше.“

Цілком так само говорили наші колишні соціалістичні й філянтропійні буржуї, коли після березневих днів пролетаріят став домагатися своєї пайки в плодах перемоги.

Лютер дав плебейському рухові могутню зброю своїм перекладом біблії. У біблії він підніс проти

тогочасного сфеудалізованого християнства скромне християнство перших віків, проти розкладеної феодальної суспільності образ суспільності без поділеної на верстви, штучної феодальної епархії. Селяни уживали цеї зброї на всі боки, проти князів, шляхти і попів. Тепер повернув її Лютер проти їх самих та зложив із біблії справжнє словословіє в честь настановленої Богом влади, якого не створив ніколи ніякий блудолиз абсолютної монархії. Біблією усвячувалося князівство з божої ласки, пасивний послух, навіть кріпацтво. У нім він відрікся не тільки селянського повстання, але цілого власного виступу проти духовної і світської влади; це була зрада на користь князів не тільки народного руху, але й міщанського.

Чи треба згадувати про буржуазію, що недавно дала знов докази відречення власного минулого?

Тепер порівнаймо з міщанським реформатором Лютром плебейського революціонера **Мінцера**.

Томас Мінцер уродився у Штольбергі на Гарці біля 1498 р. Його батько мав згинути на шибениці як жертва самоволі місцевого графа. Вже в пятнацятім році життя Мінцер з'організував у школі в Гале тайний союз проти магдебургського архиєпископа та взагалі проти римської церкви. Його знання тодішньої теології придбало йому вчасно ступінь доктора і становище духовника в однім жіночім монастирі в Гале. Вже тут ставився він з найбільшою погордою до церковних догм і обрядів, опускав при богослуженню цілковито слова переміни і, як розповідає Лютер, їв неблагословлені дари божі. Головним предметом його студій були середньовічні містички, особливо хіліястичні твори Йоахима Калібрійського. Мінцер був того погляду, що з реформацією і загальним заворушенням того часу наблизилося тисячлітнє царство, суд над звиріднілою церквою та зіпсованим світом, які той заповідав і змальовував. Його проповіди мали в околиці великий успіх. В 1520 р. він пішов до Цвікау як перший евангелицький проповідник. Тут нашов

він одну з тих мрійливих хіліястичних сект, що існували скрито в ріжніх околицях. Під їхньою хвилевою покірністю і самітністю ховалася більшаюча опозиція найнизших суспільних верств проти існуючих відносин, а тепер зі зростом агітації виступала чим раз більш отверто і настійчиво на дневне світло. Це була секта анабаптистів, на чолі якої стояв **Нікляс Шторх**. Вони проповідували прихід страшного суду і тисячлітнього царства; вони „мали візії, попадали в екстазу і вміли пророкувати“. Небавом вони попали в суперечку з цвікавською радою; Мінцер боронив їх, хоч ніколи не прилучився до них безумовно, тільки властиво мав їх під своїм впливом. Рада виступила рішуче проти них; вони мусіли покинути місто, а разом з ними й Мінцер. Було це при кінці 1521 р.

Він пішов до Праги та старався найти для себе ґрунт, навязуючи до гуситського руху; але його відозви мали тільки той успіх, що він мусів утікати і з Чехії. В 1522 р. він став проповідником у Альтштедті в Турингії. Тут він почав від реформовання релігійних обрядів. Ще заки Лютер важився піти так далеко, усунув він цілковито латинську мову та казав читати цілу біблію, не тільки приписані щонедільні евангелія і листи. Рівночасно він з'організував пропаганду в околиці. З усіх сторін збігався до нього народ і скоро став Альтштедт осередком популярного противопівського руху на цілу Турингію.

Мінцер був ще тоді передовсім теольгом; його виступи зверталися ще майже виключно проти попів. Але він не проповідував спокійних дебат і мирного поступу, як це робив уже тоді Лютер, він продовжував далі давніші революційні проповіди Лютра, та взвив саксонських князів і народ до збройного виступу проти римських попів. „Каже ж Христос: Не мир приніс я вам, а меч. Що ж ви (саксонські князі) маєте з ним робити? Ніщо інше, як тільки усунути геть і відділити лихих, що стоять на заваді евангелію, коли хочете бути слугами Господніми. Христос приказав

дуже суворо (Лука 19, 27): Візміть моїх ворогів і за-
давіть їх перед моїми очима... Не дуріть себе самих,
що це має зробити божа сила без участі вашого меча-
бо інакше він заржавів би вам у похві. Хто проти,
виться божому обявленню, того треба геть усунути,
без милости, як Ісхій, Кир, Йозія, Даниїл й Ілля нищили
попів Баала, бо іншим способом християнська церква
не поверне до первісного стану. Треба виполоти бурян з
божого винограду в час жнива. Господь сказав (5. Мойсей,
7): Не милуйтесь над поганцями, руйнуйте їхні вівтарі,
рвіть їхні образи й паліть їх, щоб я на вас не гнівався."

Але ці зазиви до князів не мали успіху, зате між
народом росло революційне заворушення з дня на день.
Ідеї Мінцера ставали чим раз більше гострі, чим раз
більше сміливі, він відмежувався тепер рішучо від
міщанської реформації і виступав від тепер просто як
політичний агітатор.

Його теольогічно-фільософічна доктрина зачіпала
всі головні пункти не тільки католицизму, але хри-
стянства взагалі. Він учив під християнськими фор-
мами пантеїзму, що має дивну схожість з модерним
спекулятивним світоглядом, а місцями межує навіть з
атеїзмом. Він відкидав біблію як виключне й непо-
мильне обявлення. Властиве, живуче обявлення — це
розум, це те обявлення, що істнувало у всіх народів
і ще тепер істнє. Протиставити розумові біблію зна-
чить убивати духа буквою. Бо святий дух, про якого
говорить біблія, не істнє поза нами; святий дух —
це власне розум. Віра це ніщо інше як оживлення
розуму в людині, тому віру можуть мати теж і погане.
Через віру, через живий розум людина убоготворю-
ється і стає щаслива. Отже небо не є на тім світі,
його треба шукати в цім життю, завданням віруючого
є створити те небо, те царство боже тут на землі.
Як немає на тім світі неба, так теж немає там ні пекла
ні прокляття. Нема теж ніякого чорта крім людської
лихої жадоби і пристрасти. Христос був людиною, як
і ми, пророком і вчителем, а його тайна вечеря була

звичайними поминками, на яких споживали хліб і вино без ніяких інших містичних додатків.

Ці науки голосив Мінцер звичайно скрито серед тих самих християнських фраз, під якими мусіла укриватися якийсь час новіша фільософія. Але архієретична основна думка проблискує всюди з його творів і видно, що він далеко менше поважно брав цю біблійну покришку, як неодин ученик Гегля в новіших часах. А прецінь поміж Мінцером і новітньою фільософією лежить триста років.

Його політична наука навязувала цілковито до його революційного релігійного світогляду і сягала таксамо далеко поза істнуючі безпосередно суспільні і політичні відносини, як його теольогія сягала поза пануючі поняття його часів. Як релігійна фільософія Мінцера межувала з атеїзмом, так його політична програма межувала з комунізмом, і неодна новітня комуністична секта не мала ще на передодні лютневої революції більш багатого теоретичного арсеналу, ніж твори Мінцера з шіснадцятого віку. Його програма була не так збіркою жадань тодішніх плебеїв, як геніяльною антиципацією визвольних умов ледви що повстаючих пролетарських елементів серед тих плебеїв. Ця програма жадала негайного збудування божого царства, віщованого тисячлітнього царства на землі, шляхом привернення церкви до її початкового стану і усунення всіх установ, що суперечили тій ніби то первісній християнській, а на ділі дуже новій церкві. Під божим царством розумів Мінцер такий суспільний стан, в якім не було би клясових ріжниць, приватної власності та самостійної, чужкої для членів суспільності державної влади. Всяка істнуюча влада, яка не схоче покоритися і прилучитися до революції, мала б бути повалена, всяка праця і всі маєтки мали бстати спільні, врешті мала б бути переведена найповніша рівність. Задля переведення цього мав бути утворений союз, не тільки на цілу Німеччину, але на цілий християнський світ; князі і пани мали бути запрошенні до участі; в

противнім випадку мав союз при першій нагоді оружно повалити їх або убити.

Мінцер взявся зараз організувати цей союз. Його проповіди приняли ще гостріший, ще більш революційний характер; побіч виступів проти попів він рівно палко метав громи проти князів, шляхти і патриціяту, змальовував огненими красками істнуючий гніт та виставляв проти нього свій фантастичний образ тисячлітнього царства суспільно-республіканської рівності. Рівночасно він оголошував один за другим революційні памфлєти і висилав на всі боки своїх післанців, а сам організував союз у Альтштедті та околиці.

Першим плодом цеї пропаганди було зруйнування Маріїнської каплиці в Мелербаху біля Альтштедту, після заповіди: „Руйнуйте їх вівтарі, розбивайте стовпи і паліть огнем їх ідолів, бо ви святий народ“ (Іл. кн. 7,5). Саксонські князі прибули самі до Альтштедту, щоби втихомирити повстання, і казали прикликати Мінцера на замок. Там він мав проповідь, якої вони не звикли були чути від Лютра, того „смирного куска мяса з Вітенбергу“, якого називав Мінцер. Він настоюював на тім, що безбожних володарів, а з'окрема попів і монахів, що вважають евангеліє ересю, треба вбити, і покликався на новий завіт. Безбожні не мають права жити, хиба лише з ласки вибраних. Коли князі не винищать безбожників, то Бог відбере їм меч, **бо властість меча в руках цілої громади.** Основа лихви, злочинства і грабіжі — це князі і пани; вони присвоюють собі всі соторіння, риби в воді, птиці у воздухі, ростили на землі. А потім проповідують ще перед бідними заповідь: не кради, а самі беруть, що знайдуть, обирають і луплять селян та ремісників; а як ці останні в чім найменьшім провиняться, мусять повиснути, а на те все „доктор Брехун“ каже потім: Амінь.

„Пани самі роблять бідних людей своїми ворогами. Вони не хочуть усунути причин повстання, якже ж може бути довший час добре? Любі панове, то ж то швирне Господь залізним дрючком в старі горшки!

А як я те кажу, стаю ворохобником. Хай і так буде!“
(пор. Цімерман, Селянська війна, II, ст. 75.)

Мінцер казав видрукувати ту проповідь; саксонський герцог Йоган казав його друкареві в Альтшедті за кару покидати край, а на всі твори Мінцера наложено цензуру уряду герцога в Ваймарі. Але він не зважав на цей приказ. Зараз потім він дав видрукувати в державнім місті Мільгавзені дуже підбурюючий твір, в якім взвив нарід, щоби він „вибив широку діру, аби цілий світ міг видіти і зрозуміти, хто є ці наші великі Ганси, що богохульно зробили з Бога мальованого чоловічка“. Цей твір він закінчив словами: „Цілий світ мусить видергати великий удар; счиниться така завірюха, що безбожники впадуть з престолів, а малі будуть піднесені“. Як мотто на заголовку написав „Томас Мінцер з молотом“ таке: „Вважай, я вложив мої слова в твої уста, я поставив тебе сьогодня понад людей і понад держави, щоб ти викорінював, розбивав, руйнував і розсипав у порох, будував і засаджував. Залізний мур поставлений між королями, князями і попами і між народом. Хай сваряться вони між собою, перемога принесе загладу могучим безбожним тиранам.“

Розлам між Мінцером і Лютером та його партією вже давно був фактом. Лютер мусів сам приняти деякі церковні реформи, що їх завів був без його згоди Мінцер. Він слідив за діяльністю Мінцера з гнівним недовір'ям поміркованого реформатора проти більш енергічної, дальнє йдучої партії. Вже весною 1524 р. писав Мінцер до Мелянхтона, цього зразка філістерського, сухітничого домаря, що він і Лютер цілком не розуміють руху. Вони стараються задушити його вірою в біблійну букву, ціла їхня наука червива. „Кохані братя, киньте ждати й вагатися, настав час, літо перед дверима. Не піддержуйте дружби з безбожниками, не спиняйте, щоб слово не проявило цілої своєї сили. Не підхліблюйтесь своїм князям, бо погинете самі з ними. Не сердитесь, ви лагідні учени, я не можу робити інакше.“

Лютер викликав Мінцера нераз на диспуту; тільки він готов був кождої хвилини виступити до боротьби перед народом, але не мав найменьшої охоти вдаватися в теольгічні суперечки перед сторонньою пубlicoю на університеті у Вітенберзі. Він не хотів „свідоцтво духа нести виключно у високі школи.“ Коли Лютер щирий, то хай вживе свого впливу, щоб покінчилися шикани проти Мінцерових друкарів та знесено приказ цензури, аби боротьба могла вестися без перешкод у пресі.

Тепер, після згаданої революційної брошури, виступив Лютер явно проти Мінцера як донощик. У своїм друкованім „листі до саксонських князів проти ворохобного духа“ назвав він Мінцера знаряддям чорта та взвивав князів, щоб вони вмішалися та прогнали з краю провідників бунту, бо вони не лише проповідують свої злі науки, але взывають до повстання і насильного опору проти влади.

Дня 1. серпня Мінцер мусів боронитися перед князями на замку у Ваймарі проти закиду ворохобних заходів. Проти нього були зібрані в найвищім ступні компромітуючі факти; влади попали на слід його тайного союза та відкрили його руку в організаціях гірників і селян. Йому грозили прогнанням. Ледви він вернув до Альтштедту, як довідався, що саксонський герцог Георг домагається його видачі; переловлено листи союза, писані його рукою, в котрих він закликував підданих Георга до збройного повстання проти ворогів евангелія. Рада була б його видала, коли б він не був покинув міста.

Міжтим зрист агітації між селянами і плебеями улекшив незвичайно Мінцерову пропаганду. В ана-баптистах він з'єднав собі для тої пропаганди неоцінених агентів. Ця секта, без означених позитивних догм, яку об'єднувала тільки спільна опозиція проти всіх пануючих класів і спільний символ другого хресту, су-воро аскетична у способі життя, невтомима, фанатична й неустрасима в агітації, почала все більше і більше ґрупуватися довкола Мінцера. Переслідувана, без

постійного жилища, вона скиталася по цілій Німеччині і голосила всюди нову науку, в якій Мінцер виложив її членам їхні потреби і бажання. Без ліку їх замучено, спалено або інакше покарано на горло, однак відвага й витревалість цих висланців не захиталася, а успіх їх діяльності був при зростаючім роздратуванню народу — незмірний. Через те Мінцер найшов після своєї втечі з Турингії всюди підготований ґрунт, він міг звернутися, куди захотів.

В околицях Нірнбергу, куди пішов насамперед Мінцер, здавлене було ледви що перед місяцем в зародку селянське повстання. Мінцер агітував тут тихцем; незабаром виступили люди, що боронили його найсміливіші теольгічні науки про необовязкову силу біблії і неважність св. тайн, називали Христа звичайною людиною, а владу світського начальства не божою. „Тут видно, що скрізь ходить сатана, злий дух із Альтштетту!“ кричав Лютер. Тут у Нірнберзі Мінцер дав ви- друкувати свою відповідь Лютрові. Він обвинувачував його просто, що він підхліблює князям та підpirає реакційну партію своєю половинністю. Та проте народ визволиться, і тоді дістанеться докторові Лютрові, як зловленому лисові. — Це письмо рада сконфіскувала і Мінцер мусів покидати Нірнберг.

Тепер пішов він через Швабію до Ельзасу, далі до Швайцарії і назад до горішнього Шварцвальду, де вже від кількох місяців вибухло було повстання, приспішene у великій мірі висланцями анабаптистів. Ця пропагандистична подорож Мінцера причинилася, очевидно, рішучо до організації народної партії, ясного означення її жадань та до остаточного загального вибуху повстання в квітні 1525 р. Подвійна праця Мінцера, з одного боку для народу, до якого він звертався на одиноко зрозумілій йому тоді мові релігійного профетизму, а з другого боку для втаємничених, перед якими він міг отверто виявити свою остаточну тенденцію, виступила тут особливо виразно. Ще давніше в Турингії він зібрav був довкола себе гурт цілком

рішучих людей, не тільки з народу, але й низшого духовенства і поставив їх на чолі тайної організації; тепер він стає осередком цілого революційного руху в південно-західній Німеччині, тепер організує він звязки зі Саксонії і Турингії через Франконію і Швабію аж до Ельзасу і до швайцарської границі та має між своїми учнями і провідниками союза південно-німецьких агітаторів, переважно революційних попів, як Губмаєра у Вальдсгуті, Конрада Гребеля в Ціріху, Франца Рабмана в Грізені, Шапеляра в Мемінгені, Якоба Веге у Ляйпгаймі, доктора Мантеля у Штутгарті. Він сам перебував звичайно в Грізені на кордоні біля Шафгавзену та вештався звідсіля через Гегав, Клєтав і т. д. Кріаві переслідування, з якими виступали всюди занепокоєні князі проти нової плебейської ересі, причиналися чимало до поширення бунтівницького духа і до тіснішого обєднання організації. Так агітував Мінцер біля пяти місяців у горішній Німеччині, а коли зближався вже вибух змови, вернув назад до Турингії, де хотів сам кермувати повстання. Там найдемо його знову.

Ми побачимо, як в характері і виступі обох партійних провідників відбувається вірно становище їх власних партій, як нерішучість, страх перед поважними розмірами самого руху, труслива услужливість для князів у Лютра відповідала вповні нерішучій, двозначній політиці міщанства і як революційна енергія і рішучість Мінцера відбувається в найбільш розвитій фракції плебеїв і селян. Тільки та ріжнича, що Лютер вдоволявся висловлюванням понять і бажань **більшості** своєї кляси та здобув собі тим робом у неї найдешевшу популярність, а Мінцер, противно, виходив далеко поза безпосередні поняття і жадання плебеїв і селян і витворив собі партію із цвіту найдених революційних елементів, які, зрештою, наскільки стояли на висоті його ідей і мали його енергію, були все тільки малою меншістю серед маси повстанців.*)

*.) Про Мінцера диви теж докладні розділи у Кавтского. Після них приходиться справити дещо в Енгельсовім пред-

III.

Біля п'яťдесяти літ після здавлення гуситського руху показалися перші прояви оживлення революційного духа серед німецьких селян. Перша селянська змова скоїлася в 1476 р. в епископстві Вірцбург, в країні з'убожілій вже від давна „через лихе правління,

ставленцю. І так уродився Мінцер не біля 1498 р., а біля 1490 або 1493. Далі слова, які Енгельс наводить, покликуючися на Цімермана, з промови, яку Мінцер виголосив перед саксонськими князями після зруйновання Маріїнської каплиці в Мелербаху, були висказані не при тій нагоді, тільки Мінцер написав їх аж у своїм нірнберськім полемічнім письмі проти Лютра. Очевидно, це мало що зміняє в його сміливім виступі в тій проповіді перед князями; про цю проповідь, у її справжній формі, каже слушно Кавтскі, що відважніше певно ніхто ніколи не говорив перед князями і що самої тої промови досить, щоби опрокинути балаканину про трусливість Мінцера, яка тягнеться через всі „зичливі“ описи Мінцерового руху від Мелянхтона аж до Лямпредта.

Важніший той спротив, який підносить Кавтскі проти того, що Цімерман бачить у Мінцері мислителя, котрий стояв поза і понад свою доброю. Цімерман, — до його праці відноситься Кавтскі зрештою з повним признанням, — доходить до того погляду, порівнюючи Мінцера з пізнішими мислителями, як Пен, Цінцендорф, Русо і ін. Коли б він натомісць був порівнював його з давнішими комуністичними сектами, був би побачив, що Мінцер обертався цілковито в їхньому крузі думок. Кавтскі признає, що він не найшов у Мінцера ніяких нових думок і що його значення як організатора і пропагатора перебільшується. „Мінцер перевищив своїх товаришів не фільософічним змислом і організаційним хистом, тільки своєю революційною енергією і політичним зором.“ Тим ріжнився Мінцер від загального миролюбивого характеру тодішніх комуністів, а з'окрема від анабаптистів, які ще в вересні 1524 р. писали до нього, що він їм лішне подобається від всіх інших у німецьких і інших краях; вони осуджували теж „ганебну книжечку“ Лютра проти нього, але заразом закликали його, щоб не нападав на князів з кулаками. З огляду на те треба теж справити або обмежити те, що Енгельс каже про анабаптистів і Мінцера.

Аж тоді, як після поразки селян поспалися на анабаптистів безприкладні переслідування, станули їх вони до революційного опору, як напр. у Мінстері.

великі податки, данини, чвари, ворожнечі, війну, пожари, вбивства, тюрми і таке інше“ та грабованій без устанку безсороно епископами, попами і шляхтою. Нагло з'явився в долині Тавберу пророк, — молодий пастух і музика, **Ганс Бегайм з Ніклясгавзену**, званий теж Павкер (довбуш) або **Пфайфер-Гензляйн** (Івасик-Свистун). Він розповідав, що йому з'явилася Божа Мати; вона казала йому спалити свій барабан, не служити далі танцям і грішній розпусті, тільки накликувати народ до покути. Хай всякий відрікається своїх гріхів і пустої розкоші, відкіне геть строї і прикраси та йде на прощу до Божої Матері у Ніклясгавзені, щоб там дістичи прощення гріхів.

Вже тут, при цім першім вістуні руху, стрічаємо той аскетизм, який бачимо у всіх середньовічних повстаннях з релігійною закраскою, а в новіших часах у починах кожного пролетарського руху. Ця аскетична суворість обичаїв, це жадання відречення всіх житейських розкошів і втіх підносить з одного боку проти пануючих кляс зasadу спартанської рівності і є з другого боку конечним переходіним ступнем, без якого найнижча суспільна верства ніколи не дастися розворушити. Щоб розвинути революційну енергію в собі, щоб вияснити собі самій своє вороже становище сути проти всіх інших елементів суспільності, щоб об'єднатися як кляса, мусить вона почати від пірвання з усім тим, що могло б поєднати її ще з істнующим суспільним порядком, мусить відректися тих невеличкіх втіх, які улекшують їй ще хвилево її пригнічене істнування і яких навіть найтяжший утиск не в силі їм відібрати. Цей **плебейський і пролетарський аскетизм** ріжиться так своєю дикою фанатичною формою як і своїм змістом цілковито від **міщанського** аскетизму, що його проповідували міщанська, Лютрова мораль і англійські пуритане (у відріженню від індепендентів і дальше йдучих сект), ціла тайна якого лежить у **міщанській ощадності**. Зрозуміло зрештою, що цей плебейсько-пролетарський аскетизм

тратить свій революційний характер в тій самій мірі, як з одного боку розвиток модерних продуктивних сил збільшує безмежно матеріали вжитку і тим самим усуває потребу спартанської рівності, а з другого боку життєве положення пролетаріату і разом з тим сам пролетаріят стає чим раз більше революційний. Тоді він зникає звільна серед мас і гине між упертими сектантами або просто як міщанська скупість або як високолетна праведність, що на ділі рівняється теж міщанському або цехово-ремісницькому скнарству. А пролетарській масі не треба проповідувати відречення тим більше, що вона не має вже майже нічого, чого могла б ще відректися.

Покутна проповідь Ганса стрінулася з великим співчуттям; всі повстанчі пророки починали від неї, і справді тільки насильна натуга, нагальне відречення від цілого звичайного способу життя були в силі розворушити це розбите, розсіяне рідко і виросле в сліпій неволі селянське покоління. Почалися прощі до Ніклясгавзену та змагалися швидко; і чим більші маси народу напливали, тим більш отверто висловлював молодий ворохобник свої пляни. Божа Мати з Ніклясгавзену обявила йому, — проповідував він, — що від тепер не має бути більше ні цісаря, ні князя, ні папи, ані іншої духовної або світської влади; кождий має бути другому братом, здобувати свій хліб працею власних рук і ніхто не має мати більше від других. Всі чинші, оплати, панцина, мита, податки і інші данини та роботи мають бути на віки знесені, ліси, води й пасовиска мають бути всюди вільні.

Нарід приймав радісно це нове евангеліє. Слава пророка, „вість Божої Матері“, розширювалася швидко; з Оденвальду, над Майну, Кохеру і Яксти, навіть з Баварії, з Швабії і над Райну йшли до нього юрбами богомільці. Люде розповідали про чуда, які він мав робити; падали перед ним на коліна і молилися як до святого; дерлися за космики з його шапки, наче б це були святощі. Даремно виступали попи

проти нього, представляли його візії чортячою ма-
ною, а його чуда пекельним обманством. Маси вір-
них збільшалися нагально, почала творитися револю-
ційна секта, недільні проповіді ворохобного пастуха
стягали до Ніклясгавзену по 40000 людей і більше.

Багато місяців проповідував Ганс перед масами.
Але він не думав кінчити на проповіді. Він стояв у
потайних зносинах з парохом із Ніклясгавзену і з двома
лицарями, Кунцом з Туненфельду та його сином, що
були прихильні його науці і мали бути провідниками
плянованого повстання. Врешті в неділю перед св.
Кіліяном, коли здавалося, що його сила вже досить ве-
лика, він подав гасло. „А тепер, — так закінчив він
свою проповідь, — йдіть до дому та розважайте над
тим, що обявила вам Божа Мати; а в найближчу суб-
боту лишайте дома жінки, дітей і старців, а ви, ви
мужчини, прийдіть знов сюди до Ніклясгавзену на св.
Маргарети, значить у найближчу суботу; та приводіть
зі собою своїх братів і другів, скільки їх тільки може
бути. Але не приходіть як богомільці з костурами,
тільки в повній зброй, в одній руці богомільна свічка,
а в другій меч і списка або келеп; а свята Діва обя-
вить вам тоді, що маєте з її волі робити.“

Але ще заки прийшли селянські маси, забрали
епископські комонники в ночі ворохобного пророка й
завели на замок у Вірцбурзі. Назначеного дня при-
йшло біля 34 000 узброєних селян, але ця вістка при-
била їх. Найбільша частина розбіглась; більш втамни-
чені задержали біля 16 000 і пішли з ними перед замок
під проводом Кунца з Туненфельду та його сина Ми-
хайла. Епископ намовив їх обіцянками вертати до
дому; однак ледви вони почали розходитися, як напала
на них епископова кіннота та забрала багато в полон.
Двом зрубали голови, а Свистуна-Івасика спалили.
Кунц із Туненфельду втік і тільки ціною відступлення
всіх його маєтків на церковну фундацію приняли його
знову. Богомілля до Ніклясгавзену тривало ще деякий
час, але врешті й це заборонили.

Після цеї першої спроби в Німеччині був знов довший час спокій. Аж при кінці дев'ятдесятих років почалися нові селянські повстання і змови.

Поминаємо голяндське селянське повстання з 1491 і 1492 рр., яке здавив аж саксонський герцог Альбрехт в битві біля Гемскерк, і рівночасне з тим повстання селян опатії Кемптен в Горішній Швабії та фризійське повстання під проводом Зіарда Айльви біля 1497 р., здавлене теж саксонським Альбрехтом. Ті повстання відбувалися по частині далеко від терену властивої селянської війни, а по частині це була боротьба вільних дотепер селян зі спробами накинути їм февдалізм. Переходимо зразу до обох великих змов, які підготовили селянську війну, до організацій: „Бундшу“ і „Бідний Конрад“.

Та сама дорожнеча, що викликала в Голяндії селянське повстання, дала привід у 1493 р. до утворення тайного союза селян і плебеїв в Ельзасі. В нім брали участь теж люди з чисто міщанської опозиційної партії, а симпатизувала з ним більше або менше навіть частина низшої шляхти. Осідком союза були околиці місцевостей Шлєтштат, Зульц, Дамбах, Росгайм, Шервайлєр і т. д. Учасники змови домагалися граблення й винищення Жидів, які своєю лихвою висмоктували вже тоді як ще й тепер, ельзаських селян, далі заведення ювілейного року, в якім всі довги мали передавнюватися, знесення мит, оплат та інших тягарів, усунення духовних судів і державного суду у Ротвайлі, признання права дозволу на податки, обмеження попів до приходу на 50 до 60 гульденів, знесення таємної сповіди та власних, виборних судів для кожної громади. Змовники плянували зібрати досить сил і напасті несподівано на укріплене місто Шлєтштат, захопити монастирську й міську каси та звідси підняти повстання в цілім Ельзасі. На прапорі, що мав бути розвинутий у хвилині повстання, був намальований селянський чобіт (ходак) з довгими ременями до завязування, так званий „Бундшу“ (*Bundschuh*), що став

відтепер символом і дав назву всім селянським повстанням найближших 20 років.

Учасники змови відбували свої сходини звичайно в ночі на самітній горі голоду (Hungerberg). До союза приймали з найбільш таємними церемоніями і під найтяжчими карними загрозами на випадок зради. Та проте справа викрилася біля страсного тижня 1493 р., власне тоді, як повстанці мали вдарити на Шлєтштат. Власти вмішалися чим скорше; арештували багато учасників, мучили їх і часть їх почетвертували або постинали їм голови, а части з повідрубуваними руками і пальцями прогнали з краю. Багато втікло до Швейцарії.

Але цей перший розгром не знищив зовсім „Бундшу“. Противно, він існував потайно далі, а численні втікачі, що розсипалися по Швейцарії і південній Німеччині, стали емісарами, що, найшовши під тим самим гнетом той сам ґрунт для повстання, поширили організацію „Бундшу“ на цілу теперішню Баденщину. Ця впертість і витревалість, з якою конспірували горішно-німецькі селянє від 1493 р. через трицять літ, з якою поборювали вони всі перешкоди до більшої, сентралізованої організації, що випливали з їх сільського розбитого способу життя і з якою вони після незлічимих невдач, поразок, карання провідників на горло починали все ново конспірувати, аж прийшла врешті нагода до масового повстання — це завзяття справді гідне подиву.

В 1502 р. показалися перші знаки тайного руху серед селян в епископстві Шпаєр, що обіймало тоді теж околиці Брухзalu. Бундшу зреорганізувався тут дійсно зі значним успіхом. В організації було до сім тисяч людей; її осередок був в Унтерґронбаху, між Брухзалем і Вайнгартеном, а її філії розтягалися долів Райном аж до Майну, а в гору аж на баденське маркграфство. Їхні статті постановляли: Не мається платити більше шляхті й попам ні чиншу ні десятини, ні по-

датків ні мита; кріпацтво має бути знесене; монастири і інші духовні маєтки мають бути забрані і розділені між нарід і не має бути іншого пана крім цісаря.

Тут бачимо перший раз у селян вислів двох жадань: секуляризації духовних маєтків в користь народу і єдиної, неподільної німецької монархії; це два жадання, які відтепер появляються правильно серед більш розвитої фракції селян і плебеїв, поки Томас Мінцер не змінив **поділу духовних маєтків на конфіскату** їх в користь **спільноти власності**, а єдине німецьке **цісарство** в єдину, неподільну **ресурсубліку**.

Відновлена організація Бундшу мала, як і давня, своє таємне місце збору, свою присягу мовчанки, свої церемонії приняття і свій прапор з написом: „Тільки одної божої справедливості!“ Плян акції був подібний до пляну Ельзасців; повстанці мали напасті несподівано на Брухзаль, де більшість мешканців належала до союза, там мало бути з'організоване союзне військо і розіслане в сусідні князівства як мандрівні збірні ядра.

Цей плян зрадив один духовник, якому відкрив його на сповіді один із членів організації. Уряди видали зараз проти цього відповідні зарядження. Як дуже розгалужений був союз, видно по тім переляку, що обхопив державні стани в Ельзасі і швабський союз. Стягнено військо і заряджено масові увязнення. Цісар Максиміліян, той „останній лицар“, видав найбільш кровожадні карні розпорядки проти цього нечуваного замислу селян. Де-не-де прийшло до збіговищ і збройного опору; однак окремі селянські відділи не держалися довго. Декого покарали на горло, дехто повтікав; але населення так добре додержувало таємницю, що найбільша частина, навіть провідники, могли без жадної перешкоди лишитися або на своїх власних місцях або на території сусідніх панів.

Після цеї нової поразки прийшла знову, здавалося, довша тишина в клясових боротьбах. Але потайна праця продовжувалася. Вже в перших роках шісна-

цятого віку утворилася в Швабії, очевидно в звязку з розбитими членами „Бундшу“, нова організація „**Бідний Конрад**“; у Шварцвальді існував Бундшу далі в поодиноких менших гуртках, аж після десятьох років вдалося одному енергічному селянському провідникові звязати знову поодинокі нитки в одну велику змову. Обі змови виступили явно одна швидко по другій. Вони припадають на бурхливі роки 1513 до 1515, в яких рівночасно відбувся теж ряд важливих повстань швайцарських, угорських і словінських селян.

Відновником Бундшу над горішнім Райном був **Йос Фріц** з Унтергронбаху, що вирятувався втечею зі змови з 1502 р., — колишній вояк і визначний характер під кождим зглядом. Від своєї втечі він перебував по ріжких місцях між Боденським озером і Шварцвальдом та осів вкінці в Легені біля Фрайбургу в окрузі Брайсгау, де став навіть вищим урядовцем. У слідчих актах є дуже цікаві подробиці про те, як він реорганізував звідсіль союз, як зручно він умів втягнути до нього найріжнородніших людей. Дипломатичному хистові і невтомній витревалості цього зразкового змовника вдалося замотати в союз величезну скількість людей з найріжніших кляс: лицарів, попів, міщен, плєбейв і селян; є теж досить певне, що він з'організував навіть декілька змов, ріжких, більш або менш виразних ступнів. З найбільшою обачністю і зручністю він використав всі ужиточні елементи. Крім більше втаємничених висланців, що в найріжнішім перебранню вешталися по краю, він вживав до більш підрядних місій волоцюгів і жебраків. З жебрацькими королями стояв Йос у безпосередніх зносинах і при їх допомозі держав в руках ціле численне бурлацьке населення. Ці жебрацькі королі грають в його змові визначну роль. Це були незвичайно оригінальні постатті: один вештався з дівчиною і жебрав ніби то на її болючі ноги; він носив на кашелюсі більш, як вісім, знаків, чотирнацять помічників, св. Отилію, Божу

Матір і инь., до того мав довгу руду бороду і великий суковатий ціпок з кинжалом і колючкою; другий, що жебрав ради святого Валентина, продавав коріння і глистник, носив довгий сюртук краски заліза, червону шапку, з боку шпаду і за поясом багато ножів та кинжалів; інші мали рани, які вмисне держали отвертими, і носили подібні чудернацькі строї. Всіх їх було що найменше десять; за 2000 гульденів нагороди мали вони рівночасно роздути вогонь в Ельзасі, в баденськім маркграфстві і в окрузі Брайзгав та в день відпусту в Цаберн ставитися найменше з 2000 своїх людей в Розені під команду бувшого капітана ляндскнехтів (наємного війска), Георга Шнайдера, щоби заняті місто. Поміж властивими членами союза було уладжене через післанців порозуміння від одної стації до другої. Йос Фріц і його головний висланець Штофель з Фрайбургу, їздили на конях без перестанку з місця на місце та відвували по ночах перегляд новобранців. Слідчі акти говорять досить про розширення союза над долішнім Райном і в Шварцвальді; в них є безліч імен членів, з найріжніших місць тих околиць, з описом їх осіб. Найбільше було між ними ремісницьких челядників, далі йшли селянє і господарі, декілька шляхтичів, попів (так сам піп із Легену) і наємних вояків без заняття. Вже з цього складу видно, що під проводом Йоса Фріца „Бундшу“ приняв більш розвитий характер; міський плебейський елемент починав чим раз більше виступати наперед. Змова розгалужувалася на цілий Ельзас, на теперішню Баденщину аж до Віртембергії і до Майну. Серед затишних гір, на Кнібесі і т. д., відвувалися часами більші збори і наради в справах союза. Сходини ватажків, в яких брали часто участь місцеві члени і делегати з дальших місць, відвувалися на полонині біля Легену. Тут приято теж чотирнацять артикулів союза. Ніякого пана крім цісаря і (після деяких) крім папи; знесення суду в Ротвайлі, обмеження духовних судів на духовні справи; знесення всіх процентів, які треба лиш так

довго платити, доки вони не зрівнаються з капіталом; п'ять процентів як найвища дозволена міра, свобода полювання, риболовства, пасовищ і лісів; обмеження попів на один прихід; конфіската духовних маєтків і монастирських клейнодів в користь союзної воєнної каси; знесення всіх несправедливих податків і мит; вічний мир у цілім християнстві; енергічний виступ проти всіх ворогів союза; союзний податок; заняття укріпленого міста — Фрайбургу —, який мав бути осередком союза; навязання переговорів з цісарем, скоро тільки зберуться ватаги союза, і зі Швайцарією на випадок відмови цісаря — це все були пункти, на які всі згодилися. Бачимо з них, як з одного боку жадання селян і плебеїв прибирави чим раз більш означену і докладну форму і як з другого боку треба було в тій самій мірі робити уступки поміркованим і боязливим елементам.

Під осінь 1513 р. повстання мало початися. Браливало ще тільки прапора для союза, і Йос Фріц пішов до Гайльброну, щоб дати його намалювати. Побіч ріжних емблем і малюнків був на нім ходак і напис: Господи, допоможи своїй божій справедливості. Але в часі його неприсутності була зроблена занадто поспішна спроба захопити несподівано Фрайбург, що виявилося передчасно; деяка необережність при пропаганді помогла фрайбурській раді і баденському маркграфові попасті на добрий слід. Відкриття завершила зрада двох учасників змови. Маркграф, фрайбурська рада і цісарський уряд в Ензігаймі вислали зараз своїх посіпак і вояків; деяку скількість членів союза арештовано, мучено і покарано на горло; але й цим разом найбільша частина втекла, з'окрема Йос Фріц. Швайцарські уряди переслідували цим разом втікачів дуже завзято і самі покарали багато з них на горло; але ні вони, ні їхні сусіди не могли перешкодити тому, що найбільша частина втікачів лишалася за всіди недалеко свого дотеперішнього жилища та вертала поволі назад до них. Найбільше лютував

ельзаський уряд в Ензігаймі; на його приказ дуже многим стяли голови, багатьох колували і четвертували. Сам Йос Фріц перебував переважно на швайцарськім березі Райну, але часто переходити до Шварцвальду, та ніхто не міг його зловити.

Длячого Швайцарці злучилися тим разом з сусідніми урядами проти повстанців, це вияснює селянське повстання, що вибухло в найближшім 1514 році в **Берні**, **Зольотурні** і **Люцерні** та довело до прочищення аристократичних урядів і патриціату. Крім того селяне добилися там для себе деяких прав. Коли ці швайцарські місцеві повстання вдалися, то причина цього лежала просто в тім, що в Швайцарії була ще далеко менша централізація, як у Німеччині. І в 1525 році селяне справилися всюди зі своїми місцевими панами, тільки були поконані з'організованими масами княжих військ, а цих власне не було у Швайцарії.

Рівночасно із Бундшу в Баденщині і, очевидно, в безпосереднім звязку з ним утворилася в Віртембергії друга змова. Вона істнувала документально вже від 1503 р., а що назва „Бундшу“ від розбиття союза з Унтерґронбаху була надто небезпечна, приняла вона назву „Бідний Конрад“. Її головним осідком був Ремсталь, під горою Гогенштавфів. Її істнування вже давно не було таємницею, що найменше між народом. Число членів союза збільшилося через безсоромний гніт уряду герцога Ульриха і ряд голодних років, що причинилися дуже сильно до вибуху рухів з 1513 і 1514 рр.; вибух повстання спричинили нові податки на вино, масло і хліб та податок від капіталу по феникові річно від кожного гульдена. Перше всього мало бути заняті місто Шорндорф, де в хаті ножівника Каспара Прегіцера сходилися провідники компльоту. На весну 1514 р. вибухло повстання. Три тисячі, після інших п'ять тисяч селян виступило перед місто, але під впливом згідливих обіцянок урядників герцога вони розійшлися: герцог Ульрих обіцяв знести нові податки, і коли він потім з'явився з 80 їздцями, всі були вже заспокоєні

його обіцянкою. Він обіцяв скликати сойм і дати розслідити там всі жалоби. Але провідники змови знали дуже добре, що Ульрих нічого більше не хоче, як тільки удержанати народ так довго в спокою, поки не збере досить війська, щоби зломити своє слово і стягнути силою податки. Тому вони випустили з дому Каспера Прегіцера, з „канцелярії Бідного Конрада“ заклик до зібрання конгресу союза, який піддержали висланці, розіслані на всі боки. Успіх першого повстання в Ремсталю скріпив всюди рух між народом; письма і висланці найшли всюди пригідний ґрунт. На конгресі, уладженім 28. травня в Унтертіркгаймі, з'явилися представники зі всіх частин Віртембергії. Рішено агітувати спішно далі і при першій нагоді підняти повстання в Ремсталю і звідсіль поширити його далі. В той час, як колишній вояк Бантельганс із Детінгену і знатний селянин Зінгерганс із Віртінгену приєднали до союза швабську верховину, повстання бухнуло вже з усіх боків. Вправді Зінгерганса напали і зловили, але міста Бакнанг, Вінден, Маркгренінген впали в руки з'єдинених з плебеями селян і цілий край від Вайнсбергу до Блявбайрену і звідти аж до баденської границі було обхоплене явною ворохобнею; Ульрих мусів уступити. Він скликав на 25. червня сойм, але рівночасно писав до сусідніх князів і вільних міст за допомогою проти повстання, що загрожує всіх князів, начальство і повагу в державі і є „дивно схоже з повстанням Бундшу“.

Міжтим вже 18. червня зібрався в Штутгарті сойм, т. є. посли від міст і багато селянських делегатів, що теж домагалися місця в соймі. Пралатів ще не було, лицарі цілком не були запрошенні. Штутгартська міська опозиція і дві сусідні, небезпечні селянські ватаги в Леонбергу і Ремсталю піддержували жадання селян. Сойм допустив їхніх делегатів і рішив усунути і покарати трьох зненавиджених радників герцога, Лямпартера, Тумба і Льорхера, додати герцогові раду з чотирьох лицарів, чотирьох міщан і читирьох селян,

визначити їому постійну цивільну листу та сконфіскувати в користь державного скарбу монастирі і фундації.

Герцог Ульрих відповів на ці революційні ухвали державним замахом. Він поїхав 21. червня зі своїми лицарями і радниками, а за ним пралати, до Тібінгену, казав прибути туди теж і міщанству, що й сталося, і продовжував тут далі сойм без участі селян. Тут міщане під військовим терором зрадили своїх союзників селян. Дня 8. липня складено в Тібінгені умову, яка накладала на край майже цілий міліон довгів герцога, а на нього самого декілька обмежень, яких він ніколи не додержав, селян же збуvala кількома пустими загальними фразами та дуже суверіним карним законом проти повстання і змови. Про представництво селян на соймі не було, розуміється, бесіди. Селяне кричали про зраду, але, відколи стани перебрали довги, князь мав знов кредит, зібраав швидко військо, а його сусіди, головно курфірст із Пфальцу, післали теж війська на допомогу. Так отже до кінця липня цілий край приняв тібінгенську умову і зложив нову присягу вірності. Тільки в Ремсталі „Бідний Конрад“ ставив опір; герцога, який знов сам туди поїхав, мало що не вбито, а на горі Капельберг розбилися селяне табором. Однаке коли справа протягалася, більшість повстанців розбіглась знов задля недостачі харчів, а решта розійшлася до дому на підставі двозначної умови з кількома соймовими послами. Міжтим війська Ульриха скріпили добровільні міські відділи, які осягнули свої жадання і звернулися тепер фанатично проти селян. Не зважаючи на умову, Ульрих напав тепер на Ремсталь та ограбив його міста і села. Арештовано 1600 селян, з того 16 покарано на горло, а решту засуджено переважно на тяжкі грошеві кари в користь каси Ульриха. Багато пробуло довго у вязниці. Видано сувері карні закони проти змов, проти всяких селянських зборів, а швабська шляхта завязала окремий союз для поборювання

всіх повстаньчих спроб. — Головні проводирі „Бідного Конрада“ втікли щасливо до Швайцарії, а по кількох роках повернули переважно одинцем до дому.

Рівночасно з рухом у Віртембергії з'явилися признаки нових заворушень в окрузі Брайсгау і в баденськім маркграфстві. Коло Білю була в червні зроблена спроба повстання; маркграф Пилип розбив її зараз, її провідник Гугель-Бастіян з Фрайбургу був увязнений і покараний на горло.

Того самого року, 1514, також на весну вибухла загальна селянська війна на Угорщині. Там проповідували тоді хрестовий похід проти Турків і, як звичайно, обіцювали свободу всім кріпакам і підданим, що прилучаться до нього. Зібралися їх біля 60000. Їх поставлено під команду одного Секлера, Георга Дози, що визначився був вже в давніших турецьких війнах та придбав собі шляхочтво. Однаке угорські лицарі і магнати нерадо гляділи на цей хрестовий похід, який забирає їм їхню власність — їх кріпаків. Вони кинулися за поодинокими селянськими ватагами та, знущаючись, забірали силоміць назад своїх кріпаків. Як це стало відоме у хрестовім війську, обхопила поневолених селян лють. Два найбільш завзяті хрестові проповідники під'юджували військо проти шляхти ще більше своїми революційними промовами. Сам Доза сердився разом зі своїм військом на зрадницьку шляхту; хрестове військо стало революційною армією, він сам обняв провід цього нового руху.

Доза стояв зі своїми селянами табором на Ракошовім полі біля Пешту. Ворожі виступи почалися від суперечок з людьми зі шляхетської партії в сусідніх селах і в пештенських передмістях; незабаром прийшло до бійок, а вкінці селяне владили сицилійську вечірню всім шляхтичам, що попали їм у руки, і спалили всі сусідні замки. Королівський двір грозив, але даремне. Коли покінчився перший народній суд над шляхтою під мурами столиці, приступив Доза до дальших операцій. Він розділив військо на п'ять кольон.

Дві з них вислав на горішню Угорщину в гори, щоб підняти тут загальне повстання і винищити шляхту. Третя, під проводом пештенського міщанина, Амброза Салєвиша, лишилася на Ракошовім полі для догляду столиці; четверту і пяту повів сам Доза зі своїм братом Грегором проти Сегедину.

Міжтим у Пешті зібралися шляхта і покликала на поміч семигородського воєводу Івана Заполю. Разом з будапештенськими міщенами шляхта розбила і знищила корпус, що стояв на Ракошовім полі, бо Салєвиш з міщанськими елементами селянського війська перейшов до ворога. Силу полонених вбито найстрашнішим способом, решту з відтятими носами і вухами відіслано до дому.

Доза потерпів під Сегедином невдачу і потяг проти Чанаду, розбив шляхетське військо під проводом Іштвана Баторого і епископа Чакого, здобув місто і за звірства на Ракошовім полі пімстився кріваво на полонених, між якими був теж епископ і королівський скарбник Телекі. В Чанаді він проклямував республіку, знесення шляхти, загальну рівність і суверенність народу і потяг далі проти Темешвару, куди подався був Баторі. Але в той час, коли він через два місяці облягав твердиню та дістав нову військову підмогу під проводом Антона Госи, оба горішно-угорські військові відділи потерпіли невдачу в численних битвах зі шляхтою, і Іван Заполія вирушив проти нього зі семигородською армією. Заполія напав на селян, розбив їх, а самого Дозу зловив, казав його пекти на розпеченні престолі і з'єсти живцем його власним людям, яким лиш під тою умовою дарував життя. Розбиті селянє зібралися знов під проводом Лаврентія і Госи, але їх ще раз побили і всіх, хто попав ворогові в руки, посадили на палі або повісили. Тисячами висіли селянські трупи здовж доріг і при вході до спалених сіл. До 60 000 мало впасти в бою або було замучено. Шляхта постаралася, що найближчий сойм потвердив знов краєвим законом селянську неволю.

Селянське повстання у „віндійській мархії“, т. зн. в Каринтії, Країні і Стирії, що вибухло в тім самим часі, опиралося на змові на лад Бундшу, яка з'організувалася в цій околиці, виссаній шляхтою і ціарськими урядниками, зруйнованій турецькими нападами і навіщений голодом, ще в 1503 р. та викликала тут повстання. Словінські селяне з тих околиць і також німецькі підняли вже в 1513 р. наново прапор боротьби за „старі права“. Того року вони дали себе ще раз втихомирити, але слідуючого 1514 р. вони зібралися ще більшими масами. Тоді ціар Максиміліян обіцяв їм виразно, що верне їх старі права, і тим спонукав їх розійтися до дому. Тим сільніше вибухла війна пімсти обдурюваного завсіди народу весною 1515 р. Як в Угорщині, так і тут руйновано всюди замки і монастирі, селянські повстанці судили зловлених шляхтичів і карали на горло. В Стирії і Каринтії вдалося ціарському капітанові Дітріхштайнові здавити швидко повстання; в Країні здавив його аж напад на Райн (Rain в осені 1516) і незлічимі австрійські звірства, що доРівнюють гідно насиллям угорської шляхти.

Зрозуміло, що після цілого ряду рішучих невдач і після тих масових звірств шляхти селяне в Німеччині були довший час спокійні. А проте змови і льокальні повстання цілком не устали. Вже в 1516 р. вернула більшість збігців з Бундшу і Бідного Конрада до Швабії і над горішній Райн, а в 1517 р. був Бундшу в Шварцвальді знов у повнім розцвіті. Сам Йос Фріц, що все ще носив схований на грудях прапор з 1513 р. вештався знову по Шварцвальді і розвинув широку діяльність. Змова організувалася наново. Заповіджено, як перед чотирма роками, знов збори на Кнібесі. Але таємниця не вдержалася, уряди довідалися про цю справу і вмішалися. Багато учасників зловлено і покарано смертю; найбільш діяльні й інтелігентні члени мусіли втікати, між ними Йос Фріц, якого й цим разом не могли зловити. Однаке він умер мабуть небавом у Швайцарії, бо від тепер нема про нього ніде згадки.

IV.

В тім самім часі, як у Шварцвальді здавлено четверту змову Бундшу, дав Лютер у Вітенберзі знак до нового руху, що мав потягнути за собою у вир всі стани і потрясти цілою державою. Тези августинського монаха з Турингії впали наче іскра в бочку з порохом. Всі ріжноманітні перехресні стремління лицарів і міщан, селян і плебеїв, жадних незалежності князів і низшого духовенства, захоплених містикою таємних сект і вченої та сатирично-насмішливої літературної опозиції, всі вони дістали в них перше всього свій спільній, загальний вислів і згуртувалися довкола Лютра з надсподіваною швидкістю. Цей створений за одну ніч союз всіх опозиційних елементів, хоч як був він короткий, відслонив нагло велітенську силу руху і пхнув його тим швидше наперед.

Але власне цей швидкий розвиток руху мусів видати дуже скоро зародки роздору, що в нім лежали, мусів знов відділити від себе що найменьше складники розбурханої маси противні собі цілим своїм життєвим становищем та поставити їх на нормальні ворожі позиції. Це згруповання пестрої опозиційної маси довкола двох осередків показалося вже в перших роках реформації; шляхта і міщанство групувалося безумовно довкола Лютра; селяне і плебеї не бачили ще в Лютрі просто ворога, але творили, як і перше, окрему революційну, опозиційну партію. Лиш тепер був цей рух більше загальний, більше глибокий, як перед Люстром, і через те власне витворилася конечність гострого протиленства і безпосереднього взаємного поборювання обох партій. Це безпосереднє протиленство з'явилося скоро; Лютер і Мінцер поборювали себе в пресі і на проповідниці, а війська князів, лицарів і міст, зложені в більшості з Лютрових або що найменьше прихильних Лютрові сил, розбивали селянські і плебейські ватаги.

Як дуже розходилися інтереси і потреби ріжних елементів, що приняли були реформацію, на те вказує

ще перед селянською війною спроба шляхти перевести свої жадання супроти князів і попів.

Ми бачили вже вище, яке становище займала німецька шляхта на початку шіснацятого віку. Вона була в стадії втрати своєї незалежності в користь чим раз більше могучих світських і духовних князів. Рівночасно бачила вона, як рівномірно з нею падає теж державна влада і як держава розкладається на цілий ряд суверенних князівств. Її занепад лучився в її очах із занепадом Німців як нації. Крім того ще шляхта, особливе державно-безпосередня шляхта, була власне тим станом, що своїм військовим званням і своїм становищем супроти князів заступав особливо державу і державну владу. Вона була найбільш національним станом, і чим більш могуча була державна влада, чим слабша і незначніша скількістю влада князів, чим більш з'єднана Німеччина, тим більш могуча була вона сама. З того походило загальне невдоволення лицарства з нужденного політичного становища Німеччини, з безсилля держави на зовні, що збільшалася рівномірно з тим, як цісарський дім приєднував до держави шляхом наслідства одну провінцію за другою, з інтриг чужих держав внутрі Німеччини та зі змов німецьких князів з заграницею проти державної влади. Жадання шляхти мусіли отже висловитися передовсім в жаданню державної реформи, жертвою якої мали впасти князі і вище духовенство. Це висловлення перебрав на себе **Ульрих фон Гутен**, теоретичний представник німецької шляхти, на спілку з **Францом фон Зікінген**, її військовим і політичним представником.

Гутен висловив свою державну реформу, поставлену від імені шляхти, дуже докладно і розумів її дуже радикально. Ходило про ніщо інше, як тільки про усуннення всіх князів, секуляризацію всіх духовних князівств і маєтків, про створення **шляхетської демократії** під проводом монарха, приблизно так, як вона існувала за найкращих днів колишньої польської республіки. Гутен і Зікінген сподівалися, що через

привернення панування шляхти, як головно військової кляси, через усунення князів, як представників розбиття, через знищення влади попів і вирвання Німеччини з під духовної влади Риму вони зроблять державу знову обєднаною, вільною і могучою.

Опера на кріпацтві шляхетська демократія, яка була в Польщі і в трохи зміненій формі в перших віках здобутої Германами держави, це одна з найбільш грубих суспільних форм і вона розвивається цілком нормальню далі до виробленої феодальної епархії, що є вже значно вищим ступнем. Така чиста шляхетська демократія була отже в Німеччині в шіснацятім віці неможлива. З другого боку був однаке неможливий і такий союз низшої шляхти і міст, який в Англії довів до переміни феодально-станової монархії в міщансько-конституційну. В Німеччині удержанася стара шляхта, в Англії була вона винищена війнами рож до 28 родин і заступлена новою шляхтою міщанського походження і з міщанськими тенденціями; в Німеччині існувало кріпацтво далі і шляхта мала **февдальні** джерела доходу, в Англії воно було майже цілком усунене і шляхта була простим міщанським земельним власником з **міщанським** джерелом доходу: земельною рентою. Врешті централізація абсолютної монархії, котра існувала у Франції від Людвіка XI. задля противенства між шляхтою і міщанством і розвивалася чим раз далі, була в Німеччині вже тому неможлива, бо тут недоставало цілком умов національної централізації або вони були нерозвиті.

Чим більше Гутен брався переводити серед таких обставин практично свій ідеал, тим більше уступок мусів він робити і тим більш невиразні мусіли ставати зариси його державної реформи. Сама шляхта не мала досить сили, щоби перевести це діло, це доказувала чим раз більша її безсильність проти князів. Її треба було союзників, а одиноко можливими союзниками були міста, селяне і впливові теоретики реформаційного руху. Однак міста знали надто добре шляхту,

щоб їй вірити і не відкинути всякого союза з нею. Селяне бачили в шляхті, яка їх висмоктувала і зневажала, цілком слушно свого найзавзятішого ворога. А теоретики тримали або з міщенами, з князями або з селянами. Бо що ж позитивного могла шляхта обіцювати міщенам і селянам державною реформю, головної ціллю якої було завсіди піднесення шляхти? Серед таких обставин Гутенові не лишалося нічого іншого, як говорити мало або ѹ цілком не говорити в своїх пропагандистичних письмах про будуче взаємне відношення шляхти, міст і селян, складати все лихо на князів, попів і залежність від Риму та доказувати міщенам, що їх інтерес каже їм заховуватися в боротьбі між князями і шляхтою що найменьше нейтрально. Про знесення кріпацтва і тягарів, до яких були з'обов'язані селяне супроти шляхти, нема у Гутена ніде бесіди.

Відношення німецької шляхти до селян було тоді цілком таке саме, як відношення польської шляхти до польських селян під час повстань від 1830 р. Як у новітніх польських повстаннях, так теж тоді в Німеччині можна було перевести рух тільки шляхом союза всіх опозиційних партій, з'окрема шляхти і селян. Але власне такий союз був в обох випадках неможливий. Ані шляхта не відчувала конечності зрікатися своїх політичних привілеїв і своїх феодальних прав в користь селян, ані теж революційні селяне не могли на основі загальних недокладних сподіванок вдаватися в союз зі шляхтою, з тим станом, який власне їх найбільше гнобив. Як в Польщі в 1830 р., так у Німеччині в 1522 р. шляхта не могла вже з'єднати собі селян. Тільки цілковите знесення кріпацтва і підданства, усунення всіх шляхетських привілеїв могло було з'єднати сільське населення зі шляхтою; але шляхта, як і кождий упривілеєний стан, не мала найменьшої охоти зрікатися добровільно своїх привілеїв, цілого свого вимкового становища і найбільшої частини своїх джерел доходу.

Отже врешті, як прийшло до боротьби, стояла шляхта сама проти князів. Що князі, які від двох віків постійно забірали її ґрунт зпід ніг, мусіли її і цим разом без труду перемогти, це можна було передбачити.

Сам перебіг боротьби відомий. Гутен і Зікінген, який був вже признаний політично-військовим провідником середньо-німецької шляхти, з'організували в 1522 р. у Ляндав союз надрайнської, швабської і франконської шляхти на шість років, ніби то в самооборонних цілях; Зікінген зібрал військо по частині з власних засобів, по частині разом з сусідніми лицарями, з'організував набір і доповнення у Франконії, над долішнім Райном, в Нідерландах і Вестфалії та розпочав у вересні 1522 р. ворожі кроки обявою війни курфірстові-архиєпископові з Трієру. Але в той час, як він стояв під Трієром, князі швидким виступом відтяли від нього його помічні відділи; геський ляндграф і курфірст із Пфальцу пішли на допомогу трієрському курфірстові, і Зікінген мусів податися на свій замок Ляндштуль. Не зважаючи на всі зусилля Гутена і інших його приятелів, покинула його тут решта союзної шляхти, налякана сконцентрованою швидкою акцією князів; він сам був смертельно ранений, здав потім Ляндштуль і вмер незабаром. Гутен мусів утікати до Швайцарії і вмер кілька місяців пізніше на острові Уфнав на ціріхськім озері.

З тою поразкою і зі смертю обох провідників була зломана сила шляхти як незалежної від князів групи. Від тепер виступає шляхта ще лише на службі і під проводом князів. Селянська війна, що вибухла зараз після того, примусила їх ще більше віддатися безпосередно або посередно під опіку князів і доказала рівночасно, що німецька шляхта воліла скоріше під зверхністю владою князів визискувати далі селян, як у явнім союзі з **визволеними** селянами повалити князів і попів.*)

*) Те, що Енгельс подає про шляхетські повстання Гутена і Зікінгена, ясне і правдиве; як класичний зразок

V.

Від тої хвилини, як Лютер своєю обявою війни проти католицької єпархії розворушив всі опозиційні елементи в Німеччині, не минуло ні одного року, щоби селяне не виступили знову зі своїми жаданнями. Від 1518 до 1523 р. ішло у Шварцвальді і в горішній Швабії одно місцеве повстання за другим. З весни 1524 р. ці повстання приняли систематичний характер. У квітні того року селяне опатії в Мархталю відмовилися робити панщину і виконувати повинності; в травні відмовилися селяне в Санкт-Блязіен платити кріпацькі оплати; в червні заявили селяне в Штернгаймі біля Мемінгену, що не будуть платити ні десятини ні інших данин; в липні і в серпні піднялися селяне в Тургав, їх втихомирено посередництво Ціріху, по часті брутальність швайцарського уряду, який казав багато з них покарати на горло. Вкінці вибухло в ляндграфстві Штілінген рішуче повстання, яке можна вважати безпосереднім **початком селянської війни**.

У Штілінгені селяне відмовилися нагло робити для ляндграфа, зібралися в великі ватаги і пішли під проводом **Ганса Мілера з Бульгенбаху** 24. жовтня 1524 р. до Вальдсгута. Там заклали вони разом з міщенами евангельське брацтво. Міщене приступили тим швидше до організації, що вони були в суперечці з австрійським урядом ізза релігійного переслідування їхнього проповідника **Бальтазара Губмаєра**, приятеля і учня Томаса Мінцера. Установлено отже організаційний податок по три крейцарі тижнево — що при тодішній вартості грошей було величезною сумою, — розіслано

історично-матеріалістичної методи заслуговує воно тим більше на підкреслення, що ще десять літ передтим співав Гервег на гробі Гутена на острові Уфнав на ціріхськім озері:

Уфнав! Тут спочиває наш спаситель,
Німецьким народом на хресті прибитий!

Ще десять літ пізніше мусів Енг'ельс боронити свого погляду перед самим Лясалем. Гляди листи до Марка і Енг'ельса.

висланців до Ельзасу, понад Мозель, над цілий горішній Райн і до Франконії, щоби приєднувати всюди селян до союза та проклямувати як ціль союза знесення феодальної влади, зруйнування всіх замків і монастирів та усунення всіх панів крім цісаря. Союзним прапором був **німецький трибарвний прапор**.

Повстання розширилося швидко на цілу теперішню баденську верховину. Панічний переляк обхопив горішно-швабську шляхту, війська якої були майже в цілості заняті в Італії війною проти французького короля Франца I. Не було іншого виходу, як проволікати цілу справу при помочі переговорів, а міжтим збирати гроші і набірати військо, доки не буде досить сильне, щоби покарати селян за їх нахабність „огнем і мечем, руйнуванням і вбивствами“. Від тепер починається та систематична зрада, те консеквентне віроломство і лукавство, якими відзначалися шляхта і князі під час цілої селянської війни і які були їх найсильнішою зброєю проти здентралізованих і тяжких для з'організування селян. Швабський союз, що обєднував князів, шляхту і державні міста південно-західної Німеччини, виступив як посередник, але не забезпечив селянам справжніх уступок. Селянне ворушилися далі. Ганс Мілєр з Бульгенбаху посувався від 30. вересня до половини жовтня через Шварцвалд аж до Ураху і Фуртвангену, збільшив свою ватагу до 3500 люда і заняв з нею становище біля Ератінгену (недалеко від Штілінгену). Шляхта мала не більш 1700 вояків, тай ці були розсипані. Вона була змушенена вдатися в переговори щодо перемирря, яке умовлено дійсно в ератінгенськім таборі. Селянам обіцяно добровільну угоду безпосередно поміж інтересованими або при помочі роз'ємного судді та розслідування жалоб краївим судом у Штокаху. Шляхетські війська і селянне розійшлися.

Селянне погодилися на шіснацять артикулів, признання яких мали домагатися від суду в Штокаху. Вони були дуже помірковані. Знесення права полювання,

панщини, тяжких податків і взагалі панських привілеїв, охорона перед самовільним вязненням і перед партійними самовільними судами — більше не жадали вони нічого.

Але ж, як тільки селяне вернули до дому, шляхта зажадала зараз знову виконування всіх спірних обовязків, доки суд їх не порішить. Селяне відмовлялися, очевидно, і відсилали панів до суду. Суперечка вибухла наново; селяне почали знову збиратися, а князі і пани стягали свої війська. Цим разом рух розширився ще дальше аж поза Брайсгав і гену у Віртембергії. Війська під проводом **Георга Трухзеса** з Вальдбургу, того Альби селянської війни, стежили за ним, розбивали поодинокі надходячі відділи, але не важились вдарити на головну силу. Георг Трухзес переговорював зі селянськими ватажками і довів подекуди до умови.

При кінці грудня почалися переговори перед краєвим судом у Штокаху. Селяне протестували проти складання суду з самих шляхтичів. У відповідь на те їм прочитали ціарське назначення. Переговоритягнулися довго, а міжтим збройлися шляхта, князі і швабська союзна влада. Архикнязь Фердинанд, який крім теперішніх австрійських наслідних країв володів ще Віртембергією, баденським Щварцвальдом і південним Ельзасом, наказав виступати найбільш суворо проти ворохобних селян. Хай їх ловлять, мучать і без милости вбивають, хай нищать їх, як тільки можна, хай палять і руйнують їхнє добро, а їх жінки і діти хай проганяють з краю. Бачимо, як князі і пани додержували перемирря і що розуміли вони під мирною злагодою і розслідженням жаліб. Архикнязь Фердинанд, якому банковий дім Вельзер в Авгсбурзі позичив гроші, збройвся як мога швидко; швабський союз визначив скількість грошей і війська, що мали бути доставлені в трьох частинах.

Дотеперішні повстання припадають на час пяти-місячного побуту Томаса Мінцера в горішній Швабії.

Про його вплив на вибух і розвиток руху немає вправді ніяких безпосередніх доказів, але цей вплив можна ствердити вповні посередно. Більш рішучі революціонери поміж селянами це переважно його учні, що заступали його ідеї. Всі сучасники приписували йому дванадцять артикулів і письмо горішно-швабських селян з артикулами, хоча що найменьше артикулів він напевніше не укладав. Вертаючи до Турингії, він видав ще різко революційне письмо до селянських повстанців.

Рівночасно герцог Ульрих, що був прогнаний з Віртембергії від 1519 р., почав інтригувати, щоби при допомозі селян відзискати наново свій край. Це факт, що від часу свого прогнання він старався використати революційну партію і безперестанку підpirав її. Його ім'я звязують з більшістю місцевих заворушень у Шварцвальді і Віртембергії з 1520—1524 рр. Тепер він лагодився просто до нападу зі свого замку Гогентвіль на Віртембергію. Але ж селянє використовували його тільки, він не мав між ними ніколи впливу і тим менше довірря.

Так минула зима і між обома сторонами не прийшло до рішучої розправи. Князі поховалися, селянське повстання поширювалося. В січні 1525 р. цілий край між Дунаєм, Райном і Лехом кипів, а в лютім вибухла буря.

В той час, як **шварцвальдсько-гегавська ватага** під проводом Ганса Мілера з Бульгенбау конспірувала з віртембергським Ульрихом і її частина прилучилася навіть до його невдачного походу на Штутгарт (лютий і березень 1525), піднялися 9. лютого селянє в Ріді, вище Ульму, зібралися в забезпеченні багнами тaborі біля Бальтрінгену, вивісили **червоний прapor** і сформували під проводом Ульриха Щміда **балльтрінгенську ватагу**. Їх було 10 до 12000 люда.

25. лютого зібралася біля Шусеру **горішно-альгайська ватага**, 7000 люда, на чутку, що теж проти тутешніх невдоволених елементів виступають війська. Кемпенці, що цілу зиму сварилися зі своїм

архиепископом, зібралися 26. і приєдналися до них. Міста Мемінген і Кавфбайрен прилучилися теж до руху під деякими умовами; але вже тут виявилася двозначність становища, яке заняли міста в цій боротьбі. Дня 7. березня принято в Мемінгені дванацять мемінгенських артикулів для всіх оберальгайських селян.

На зазив Альгайців утворилася над боденським озером під проводом Айтеля Ганса **озерянська ватага**. Ця ватага зміцнювалася теж швидко. Її головна ставка була в Берматінгені.

Таксамо вже в перших днях березня піднялися селяне в долішно-альгайській області, в околицях Оксенгавзену і Шеленбергу, Цайлю і Вальдбургу, в поселостях Трухзеса. Ця **долішно-альгайська ватага**, 7000 люда, стояла табором біля Вурцаху.

Всі ці чотири ватаги приняли мемінгенські артикули, що були зрештою ще більш помірковані, як гегавські артикули, та виявляли дивну недостачу рішучості навіть у тих пунктах, що дотикали становища узброєних ватаг до шляхти і урядів. Рішучість приходила аж під час війни, коли селяне переконалися про спосіб поведення своїх ворогів.

Рівночасно з тими ватагами утворилася шоста над Дунаєм. З цілої околиці від Ульму до Донавверту, з долин Ілера, Роти і Біберу зійшлися селяне до Ляйпгайму і розложилися табором. З 15 місць прийшли всі спосібні до зброї мужчини, а зі 117 надходили менші відділи. Провідником **ляйпгаймської ватаги** був Ульрих Шен, її проповідником Якоб Веге, парох з Ляйпгайму.

Так з початком березня стояло в шістьох тaborах під оружжям 30 до 40 000 горішно-швабських селянських повстанців. Характер тих селянських ватаг був дуже мішаний. Революційна — Мінцерова — партія була всюди в меньшині. Проте була вона всюди ядром і основою селянських тaborів. Селянська маса була все готова погодитися з панами, коли б були забезпечені їй уступки, які вона сподівалася вимусити грізною

поставою. До того, коли справа проволікалася і наближалися княжі війська, їй відпадала охота воювати, а ті, що мали ще щонебудь стратити, вертали переважно до дому. Крім того до ватаг прилучилася була масово бурлакуюча пролетарська голота, що утруднювала дисципліну, деморалізувала селян і юрбами то втікала, то назад вертала. Вже це пояснює, чому селянські ватаги лишалися з початку всюди в дефензиві, деморалізувалися в полевих таборах і, поминаючи навіть їх тактичні недостачі і рідкість добрих ватажків, не дорівнювали цілком арміям князів.

Ще тільки ватаги збріалися, як Ульрих вдерся з наймленим військом і деякими гегавськими селянами з Гогентвіль до Віртембергії. Швабський союз бувби пропащий, коли б селяне вдалили були тепер з другого боку на війська Трухзеса з Вальдбургу. Але через виключно дефензивне становище ватаг вдалося Трухзесові скоро заключити перемирря з бальтінгенськими, альгавськими і озерянськими селянами, розпочати з ними переговори та визначити день для полагодження справи на неділю 2. квітня. Міжтим він звернувся проти герцога Ульриха, заняв Штутгарт і змусив його покинути вже 17. квітня Віртембергію. Потім він звернувся проти селян, але в його власнім війську почали ляндскнехти бунтуватися і не хотіли йти проти них. Трухзесові вдалося втихомирити ворохобників і тепер помашерував він на Ульм, де зібралися нові сили. Біля Кірхгайму понизше Теку він залишив обсерваційний табор.

Швабський союз мав тепер нарешті вільні руки і свої перші війська; він скинув машкару і заявив, що „рішився відвернути зброєю і божою помічю те, на що зважилися самовільно селяне“.

Міжтим селяне додержували точно перемирря. Вони приготовили були для переговорів свої жадання, славних **дванадцять пунктів**. Вони жадали для громад права вибору її усування духовних, знесення малої десятини її ужиття великої, після відтягнення платні для пароха,

на публичні цілі, знесення кріпацтва, права полювання, риболовства і інь., обмеження надмірних панщинянських робіт, податків і оплат, віддачі громадам і одиничним власникам забраних насильно лісів, пасовищ і привілеїв, усунення самоволі в судівництві й адміністрації. Бачимо, що поміркована згідлива партія мала ще серед селянських ватаг значну перевагу. Революційна партія виставила вже давніше свою програму в **артикульнім письмі**. Це отверте письмо до всіх селян закликає вступати до „християнського союза і брацтва“ задля знищення всіх гріхів чи то добрым способом, „що певно неможливе“, чи силою, і грозило всім, що вагалися, „світською клятвою“, т. зн. виключенням від товариства і від всяких зносин з членами союза. На всі замки, монастирі і попівські фундації має теж впасти світська клятва, хиба що шляхта, попи і черці добровільно їх покинуть, перенесуться до звичайних хат, як інші люди, і приєднаються до християнської організації.

В цім радикальнім маніфесті, що був, очевидно, складений **перед** весняним повстанням з 1525 р., ходить отже передовсім про революцію, про цілковиту перемогу над пануючими клясами, а „світська клятва“ показує тільки гнобителів і зрадників, яких треба вбити, замки, які треба спалити, монастирі і фундації, які треба сконфіскувати, і скарби, які треба продати.

Ще селяне не встигли предложить своїх дванадцять артикулів визначенім роз'ємним суддям, як прийшла до них вістка про те, що швабський союз зломив умову і що військо зближається. Зараз було зроблене все, що треба. У Гайсбайрені відбулися загальні збори селян з Альгаю, Бальтрінгену і над озером. Чотири ватаги перемішано і утворено з них чотири нові кольони, ухвалено конфіскувати духовні маєтки, продати їхні клейноди в користь воєнної каси та спалити замки. Так побіч офіційних дванадцятьох артикулів стало для них воєнним правилом артикульне письмо, а неділя, призначена на заключення миру, стала датою **загального повстання**.

Загальний зріст роздратування, безупинні льокальні суперечки селян зі шляхтою, вістка про повстання, що від шістьох місяців зростало чим раз більше в Шварцвальді та поширилося аж по Дунай і Лех, все те вияснює досить скорий вибух селянських повстань по черзі в двох третинах Німеччини. Факт рівночасності всіх часткових повстань доказує, що рухом керували одні люди, які з'організували його при помочі анабаптистів і інших емісарів. В другій половині березня були вже вибухи несупокої в Віртемберщині, над долішнім Некаром, в Оденвальді, в долішній і середній Франконії; але всюди подавали наперед неділю 2. квітня як день загального вибуху і всюди наступив рішучий удар, масове повстання, в першім тижні квітня. Також альгайські, гегавські і озерянські селяне скликали 1. квітня дзвонами і масовими зборами до тaborів всіх здатних до зброї мужчин та розпочали, рівночасно з Бальтрінгенцямн, ворожі кроки проти замків і монастирів.

У **Франконії**, де цілий рух ґрупувався довкола шістьох осередків, вибухло повстання загально в перших днях квітня. Біля **Нердлінгену** з'організувалися в той час два селянські тaborи; при їх помочі здобула в місті перевагу революційна партія під проводом **Антона Форнера**, вимусила назначення Форнера на посадника та приєднання міста на бік селян. В **Анспаху** піднялися селяне скрізь між 1. і 7. квітня і повстання розширилося звідсіль аж на Баварію. У **ротенбурськім** округі стояли селяне вже від 22. березня під оружжам; в місті Ротенбурзі дрібні міщені і плебеї під проводом Стефана з **Менцінгену** повалили вже 27. квітня владу патриціїв; але що власне селянські чинитьби були тут головним доходом міста, то й новий уряд заняв супроти селян дуже хитке і двозначне становище. У **вірцбурськім** катедральнім округі піднялися загально з початком квітня селяне і малі міста, а в **бамберськім** епископстві мусів епископ через загальне повстання вже по п'ятьох днях іти на уступки.

Врешті на півночі, на границі Турингії, зібрався сильний **селянський табор біля Більдгавзену**.

В Оденвальді, де революційною партією керували **Вендель Гіплер**, колишній канцлєр графа Гогенльоге, і **Георг Мецлєр**, господар з Баленбергу біля Кратгайму, вибухла буря вже 26. березня. Селяни стягалися зі всіх боків над Тавбером. До них прилучилися теж 2000 люда з табору з під Ротенбурга. Георг Мецлєр обняв провід, і коли прийшли всі скріплення, помашерував 4. квітня на монастир Шенталь над Якстою, де приєдналися до нього селяне з **долини Некару**. Ці останні під проводом **Екляйна Рорбаха**, господаря з Бекінгену біля Гайльброну, проголосили на неділю 2. квітня повстання у Фляймі, Зонтгаймі і т. д., а рівночасно Вендель Гіплер напав несподівано з відділом повстанців на Ерінген та приєднав до повстання дооколичних селян. Обі ці селянські кольони з'єдналися в Шенталю в одну „**велику ватагу**“, приняли дванацять артикулів та організували напади на замки і монастири. Велика ватага мала 8000 люда, гармати і 3000 рушниць. До неї прилучився теж **Фльоріян Гаєр**, франконський лицар, та з'організував чорний загін, десбірний корпус, що складався головно з місцевої залоги з Ротенбурга і Ерінгену.

Ворожі кроки почав перший віртемберський війт з Некарзульму, граф Людвік Гельфенштайн. Він приказав всіх селян, що попали йому в руки, просто вбивати. Проти нього виступила велика ватага. Селян розлютила ця різня, а крім того вістка про поразку ляйпгаймської ватаги, про покарання на горло Якова Веге та про звірства Трухзеса. Вони вдарили на Гельфенштайна, що подався був до Вайнсбергу. Фльоріян Гаєр здобув замок, заняв після довгої боротьби місто та взяв в полон графа Людвіка і багато лицарів. Слідуючого дня, 17. квітня, відбув **Екляйн Рорбах** з найбільш рішучими людьми з ватаги суд над полоненими і казав чотирнадцятьох з поміж них, першого Гельфенштайна, бити різками — що було най-

більш ганебною смертю, яку можна було тільки за-
вдати. Здобуття Вайнсбергу і терористична пімста
Єкляйна на Гельфенштайні викликала вражіння на
шляхті. Графи Левенштайні приступили до селянської
організації, а графи Гогенльоге, що вже давніше були
до неї пристали, але не дали ще допомоги, вислали
зараз жадану зброю і порох.

Ватажки радили над тим, чи не взяти їм на свого
вожда Геца з Берлінгену, „бо він зможе притягнути
на їх бік шляхту“. Цей проєкт мав прихильників; але
Фльоріян Гаєр, який бачив в цім настрою селян і ватажків
початок реакції, відділився відтак зі своїм чор-
ним загоном від ватаги, вештався сам на власну руку
наперед понад Некаром, потім в околиці Вірцбургу та
руйнував всюди замки і попівські гнізда.

Решта ватаги рушила тепер проти Гайльброну. У
цім могутчім вільнім державнім місті стояла, як майже
всюди, проти патриціїв міщанська і революційна опо-
зиція. Остання, в таємній змові з селянами, відчинила
вже 17. квітня під час метушні ворота Г. Мецлєрові і
Єкляйнові Рорбахові. Селянські ватажки заняли зі
своїми людьми місто, яке приступило до брацтва і дало
1200 گульденів грішми та відділ добровольців. Наложено
контрибуцію на духовенство і членів німецького ордену.
Дня 22. селяне лишили малу залогу і відійшли з міста.
Гайльброн мав стати осередком для ріжних ватаг, які
вислали дійсно сюди своїх делегатів та вели наради
про спільну акцію і спільні жадання селян. Але
міщанська опозиція та з'єднані з нею від при-
ходу селян патриції здобули тепер знову перевагу в
місті, перешкоджували всяким енергічним крокам та
ждали тільки на княжі війська, щоб зрадити тоді
остаточно селян.

Селяне рушили в напрямі Оденвальду. Гец з Бер-
лінгену, який ще перед кількома днями віддавався на
услуги наперед курфірстові з Пфальцу, потім селянам,
а потім знову курфірстові, мусів 24. квітня вступити до
евангельського брацтва та обняти провід великої **білої**

ватаги (в протиставленню до **чорної** ватаги Фльоріяна Гаєра). Рівночасно був він однаке полоненим селян, які недовірчivo додглядали його та звязали його прибічною радою ватажків, без якої він не міг нічого зробити. Гец і Мецлєр рушили тепер з селянською масою через Бухен до Аморбаху, де пробули від 30. квітня до 5. травня та підняли цілу околицю Майнцу. Повстанці всюди примушували шляхтичів прилучуватися до повстання і за те не нищили їхніх замків; тільки монастирі палили і ограблювали. Ватага була замітно здеморалізована; найбільш енергічні люде відійшли з Фльоріяном Гаєром або з Єкляйном Рорбахом, бо й цей останній покинув її після здобуття Гайльброну, очевидно тому, що як суддя графа Гельфенштайна не міг лишатися довше в ватажі, яка хотіла брататися зі шляхтою. Вже сам цей напір до порозуміння зі шляхтою був ознакою деморалізації. Незабаром Вендель Гіплєр запропонував дуже відповідну реорганізацію ватаги: приймати на службу ляндскнехтів, які зголосувалися щоденно, та не відновлювати ватаги, як дотепер, щомісячно, розпускаючи старий контингент і набираючи новий, але задержати постійно ту залогу, що була вже під зброєю і до деякої міри була вправна. Однаке збори громад відкинули оба внесення; селяне розбухли вже і дивилися на цілу війну як на виправу за добиччю, отже конкуренція ляндскнехтів не могла бути для них вигідна і кромі того вони хотіли задержати право повороту до дому, як тільки їхні кишени були повні. В Аморбаху дійшло до того, що один член гайльбронської ради, Ганс Берлін, перепер навіть у ватажків і в раді ватаги „деклярацію дванадцятьох артикулів“, акт, який ломив до решти вістря дванадцятьох артикулів та вкладав селянам в уста покірне прохання ласки. Але цим разом селянам було цього надто; вони відкинули деклярацію перед великого крику та обстоювали попередні артикули.

Міжтим прийшов у вірцбурськім окрузі рішаючий зворот. Тамашній епископ, який при першім селянськім

повстанню з початком квітня подався був до твердині Фрауенберг біля Вірцбургу та даремне писав на всі боки за допомогою, мусів врешті хвиливо піти на уступки. Дня 2. травня відкрито сойм, на якім були заступлені теж селяне. Але заки ще можна було осягнути якінебудь успіхи, переловлено листи, які виявили зрадницькі замисли епископа. Сойм розійшовся зараз і почалися наново ворожі виступи поміж повстанчими містами і селянами та прихильниками епископа. Сам епископ утік 5. травня до Гайдельбергу; вже на другий день увійшов у Вірцбург Фльоріян Гаєр і чорний загін, а разом з ним **франконська ватага** знад Тавберу, що утворилася була з селян із Мергентгайму, Ротенбургу і Ансбаху. 7. травня увійшов теж Гец з Берліхінгену з великою білою ватагою і почалася облога Фрауенбергу.

У лімбурськім окрузі і в околицях Ельвангену і Галю з'організувалася ще при кінці березня і з початком квітня інъша, гайльдорфська або **загальна велика ватага**. Вона виступала дуже насильно, підняла повстання в цілій околиці, спалила багато монастирів і замків, м. и. теж замок Гогенштавфен, змушувала всіх селян іти разом з нею, а всіх шляхтичів, навіть цісарських чашників з Лімбурга, вступати до християнського брацтва. З початком травня вона трібувала вдертися у Віртембергію, але мусіла уступати. Партикуляризм німецьких дрібних держав не давав і тоді, як і в 1848 р., змоги революціонерам ріжних державних територій поступати спільно. Гайльдорфська ватага, що була обмежена на малу область, перемогла на своїм терені всякий опір і почала силою конечності занепадати. Вона погодилася з містом Гміндом, залишила там тільки 500 узброєних людей, а решта розійшлася до дому.

У **Пфальці** утворилися з кінцем квітня на обох берегах Райну селянські ватаги. Вони поруйнували багато замків і монастирів і заняли 1. травня Найштат над Гартою, а день передтим ватага з Брухрайну пере-

йшла на другий беріг і примусила Шпаєр заключити умову. Маршалок із Цаберну з горсткою війська курфірста не міг нічого вдіяти проти них, і 10. травня мусів герцог заключити з селянами умову, в якій за-безпечував їм полагодження їхніх жаліб на соймі.

Вкінці у **Віртембергії** вибухло рано повстання в ріжких околицях. На урахській верховині селяне з'організували вже в лютім союз проти попів і панів, з кінцем березня піднялися селяне з Блявбайрену, Ураху, Мінзінгену, Балінгену і Розенфельду. Гайльдорфська ватага вдерлася на віртембергську територію біля Гепінгену, Єкляйн Рорбах біля Бракенгайму, а недобитки розбитої ляйпгаймської ватаги біля Пфулінгену, та збунтували сільське населення. В інших околицях вибухли теж поважні несупокої. Вже 6. квітня мусіло місто Пфулінген переговорювати з селянами про здачу. Уряд австрійського архікнязя був у найбільшім клопоті. Він не мав ніяких грошей і дуже мало війська. Міста і замки були в найгіршому стані та не мали ні війська ні амуніції. Навіть Асперг був майже без охорони.

Хвилеву поразку уряду довершила його спроба вжити проти селян міські залоги. Дня 16. квітня залога з Ботвару відмовилася машерувати і пішла, замісць на Штутгарт, на Вуненштайн біля Ботвару та утворила там ядро міщансько - селянського табору, який збільшався швидко. Того самого дня вибухло повстання в окрузі Цабергав; ограблено монастир Мавльброн та зруйновано цілком багато монастирів і замків. Із сусіднього Брухрайну прийшла для них підмога.

Провід вуненштайнської ватаги обняв **Матерн Фаєрбахер**, член ради з Ботвару, один із провідників міщанської опозиції, який був досить скомпромітований і через те мусів іти разом зі селянами. Він лишився однаке далі дуже поміркований, перешкоджував виконання артикульного письма проти замків, та старався посередничити всюди поміж селянами і поміркованим міщанством. Він не допустив до злуки

Віртемберців з великою білою ватагою і намовив потім також Гайльдорфців покинути Віртембергію. Задля його міщанських тенденцій скинула його ватага вже 19. квітня, але на другий день назначила його знову ватажком. Він був конче потрібний і навіть Екляйн Рорбах, що 22. прилучився до Віртемберців з двома сотнями рішучих повстанців, не мав іншого способу, як лишити його на тім місці та обмежитися самому на докладну провірку його діяльності.

18. квітня пробував уряд переговорювати зі селянами на Вуненштайні. Селяне наставали на те, щоб уряд приняв дванацять артикулів, але повновласники не могли, очевидно, зробити цього. Тоді ватага вирушила. Дня 20. квітня була вона в Лявліні, де в останнє відправлено з нічим висланців уряду. 22. вона стояла, в силі 6000 люда, у Бітіггаймі і загрожувала Штутгартові. Тамошня рада в більшості втекла, проповід адміністрації обняв міщанський комітет. Серед міщанства був, як усюди, той сам партійний розлам між патриціями, міщанською опозицією і революційними плебеями. Плебеї відчинили селянам 25. квітня міські брами, і Штутгарт був зараз занятий. Тут переведено повну організацію **великої християнської ватаги**, як називали себе тепер віртемберські повстанці, та установлено певний порядок щодо плати, поділу добичі, харчування і т. д. До неї приєднався відділ Штутгартців під проводом Теуса Гербера.

Дня 29. квітня виступив Фаєрбахер з цілою ватагою проти Гайльдорфців, що вдерлися були біля Шорндорфу на віртемберську територію, приєднав до організації цілу околицю і змусив через те Гайльдорфців до відвороту. Тим робом він не допустив до злухи з радикальними Гайльдорфцями і до небезпечної скріплення революційного елементу в своїй ватазі, яким керував Рорбах. Довідавши, що надходить Трухзес, рушив він зі Шорндорфу проти нього та розтаборився 1. травня біля Кірхгайму понизше Теку.

Так змалювали ми початок і розвиток повстання в тій частині Німеччини, яку треба вважати тереном першої групи селянських ватаг. Заки перейдемо до інших груп (Турингія і Гесія, Ельзас, Австрія і Альпи), мусимо подати огляд військових операцій Трухзеса, в яких він, зпершу сам, а потім при допомозі ріжних князів і міст, знищив цю першу групу повстанців.

Ми покинули Трухзеса біля Ульму, куди він звернувся при кінці березня, поліщаючи біля Кірхгайму низше Теку обсерваційний корпус під проводом Дітріха Шпета. Корпус Трухзеса, який після злукі зі сконцентрованою біля Ульму союзною підмогою мав несповна десять тисяч люда, з того 7200 піхоти, був одиноким військом, яке можна було ужити до офензиви проти селян. Скріпленні приходили до Ульму дуже пиняво, вчасті задля труднощів набору в збунтованих краях, вчасті задля недостачі грошей в урядів, вчасті тому, що невеличкі війська були всюди більш необхідні для оборони твердинь і замків. Як мало війська мали до розпорядимости князі і міста, які не належали до швабського союза, це ми вже бачили. Все залежало отже від успіхів Георга Трухзеса і союзової армії.

Перше всього звернувся Трухзес проти **бальтрінгенської ватаги**, яка почала міжтим руйнувати замки і монастирі в околиці Ріду. Коли союзне військо почало зближатися, селяне подалися назад до Ріду, але їх там окружено і прогнано з болотів; вони перешли через Дунай та поховалися по ярах і лісах швабської верховини. Тут не могли їм вдіяти нічого ні кіннота ні артилерія, що була головною силою союзної армії, і Трухзес не гнався далі за ними. Він рушив проти Ляйпгаймців, що стояли з 5000 люда біля Ляйпгайму, з 4000 в долині Мінделі і з 6000 біля Ілертісену, зворохобили були цілу околицю, руйнували монастирі і замки та ладилися йти зі всіми трьома кольонами проти Ульму. Здається, що й тут вже була вдерлася поміж селян деяка деморалізація і знищила

мілітарну певність ватаги; бо Якоб Веге старався з гори переговорювати з Трухзесом. Але він мав тепер за собою достаточну військову силу і не вдавався в ніякі переговори, тільки зробив 4. квітня наступ на головну ватагу біля Ляйпгайму і розбив її цілковито. Якоба Веге, Ульриха Шена, і ще двох інших селянських проводирів зловлено і покарано на горло; Ляйпгайм піддався, і після деяких операцій в околиці був цілий округ втихомирений.

Тут задержав Трухзеса знову до 10. квітня новий бунт ляндсхектів, які хотіли грабувати і одержати окрему плату. Потім він рушив на південний захід проти **Бальтрінгенців**, які напали міжтим на його добра Вальдбург, Цайль і Вольфег та облягали його замки. І тут панувало між селянами розбиття. Він побив їх 11. і 12. квітня в часткових бійках та знищив так цілковито бальтрінгенську ватагу. Останки її під проводом попа Фльоріана подалися взад до **озерянської ватаги**. Проти неї звернувся власне тепер Трухзес. Озерянська ватага, що не тільки висилала свої загони, але приєднала була теж до брацтва міста Бухгорн (Фрідріхсгафен) і Вольматінген, відбула 13. квітня в монастирі Залем велику воєнну раду і рішила виступити проти Трухзеса. Всюди почали зараз бити в дзвони до наступу і в берматінгенськім таборі зібралось 10 000 люда, до яких прилучилися ще побиті Бальтрінгенці. Дня 15. квітня вони мали удачний бій з Трухзесом, який не хотів кидати тут своєї армії на рішаючу битву і волів переговорювати тим більше, що, як довідався, наблизалися теж Альгайці і Гегавці. Отже 17. квітня він заключив з озерянцями і Бальтрінгенцями наоко досить корисну для них умову, на яку селяне без вагання згодилися. Далі довів він до того, що цю умову приняли теж представники горішніх і долішніх Альгайців, а потім відійшов до Віртембергії.

Трухзесові хитрощі вирятували його тут від неминучої загади. Коли б він не був з'умів обдурити

слабих, обмежених, переважно вже здеморалізованих селян та їхніх в більшій часті нездарних, боязливих і підкупних провідників, тоді був би він зі своєю малою армією замкнений між чотирма кольонами, в силі що найменьше 25—30 000 люда, та був би безумовно пропав. Але ж обмеженість його ворогів, обовязкова для селянських мас, дала змогу йому увільнитися від них власне в тій хвилині, коли вони могли одним ударом покінчiti цілу війну, що найменьше для Швабії і Франконії. Озерянці додержували так до кладно умови, яка їх вкінці, очевидно, обдурила, що пізніше вхопили навіть за зброю проти власних союзників — Гегавців; Альгайці, замотані своїми провідниками в зраду, відреклися, правда, зараз від неї, але Трухзес був вже безпечний.

Гегавці не були обняті умовою з Вайнгартену, але незабаром дали теж доказ безмежної льокальної обмеженості і самолюбного провінціоналізму, через який пропала ціла селянська війна. Коли Трухзес даремне переговорював з ними і відступив до Віртембергії, вони пішли за ним і стояли все йому під боком; але їм не прийшло на думку злучитися з віртемберською великою християнською ватагою і то через те, що Віртемберці і Наднекарці відмовили були їм колись помочі. Отже коли Трухзес був уже досить віддалився від їх батьківщини, вони завернули спокійно і пішли в напрямі Фрайбургу.

Ми лишили Віртемберців під проводом Матерна Фаєрбахера біля Кірхгайму понизше Теку; обсерваційний корпус, який був лишений там Трухзесом під проводом Дітріха Шпета, відійшов був до Ураху. Фаєрбах, зробивши невдачу спробу наступу проти Ураху, звернувся проти Ніртінгену і розписав письма до всіх сусідних повстаньчих ватаг, щоби дали йому допомогу для рішаючої битви. І справді з віртемберського поділля і з області Гай прийшли значні скріплення. З'окрема наблизалися в двох сильних ватагах гайські селяне, що згуртувалися коло недобитків ляйпгаймської

ватаги, яка уступила була аж до західної Віртембергії та зворохобила цілу горішню долину Некару і Нагольду аж по Беблінген і Леонберг. Дня 5. травня вони злучилися під Ніртінгеном з Фаєрбахером. Трухзес вдарив на з'єдинені ватаги біля Бетлінгену. Їх скількість, артилерія і позиція здивували його; своїм звичайним способом він зачав зараз переговорювати та заключив зі селянами перемирря. Але ледви дав він їм всякі запевнення, як вже напав на них 12. травня **під час перемирря** та змусив їх до рішаючої битви. Селяне ставили довгий і завзятий опір, аж врешті задля зради міщанства Бетлінген впав у руки Трухзеса. Через те ліве крило селян втратило свою опору, було відперте й околене. Битва була тим рішена. Серед нездисциплінованих селян зчинився нелад і почалася дика втеча; кого союзна кіннота не вбила або не взяла в полон, той кидав зброю і втікав до дому. Велика християнська ватага і з нею ціле віртемберське повстання були цілковито розбиті. Теус Етлінген втік до Еслінгену, Фаєрбахер до Швайцарії, а Єкляйна Рорбаха зловили та поволікли в кайданах аж до Некаргартаху. Тут Трухзес казав привязати його до стовпа, наскладати навколо дерева і живцем пекти його поволі на вогні, а сам бенкетував зі своїми лицарями та любувався цим лицарським видовищем.

З Некаргартаху вдерся Трухзес у Крайхгав, щоб піддержати там операції курфірста з Пфальцу. Курфірст збирав міжтим війська, а як довідався про успіхи Трухзеса, зломив зараз умову зі селянами, напав 23. травня на Брухрайн, заняв після завзятого опору Мальш, спалив його, ограбив багато сіл і обсадив Брухзаль. Рівночасно Трухзес напав на Епінген та полонив тамошнього провідника руху, Антона Айзенгута, якого курфірст казав зараз покарати на горло разом з дванацятьма іншими селянськими ватажками. Тим робом були усмирені Брухрайн і Крайхгав та мусіли заплатити коло 40000 гульденів контрибуції. Оба війська, Трухзесове — що в дотеперішніх битвах змаліло до

6000 люда — і курфірстове (6500), злучилися тепер і вирушили проти Оденвальдців.

Вістка про бетлінгенську поразку викликала загальний переляк між повстанцями. Вільні державні міста, що попали були під тверду руку селян, відітхнули нараз знову. Гайльброн почав перший кроки для поєднання зі швабським союзом. В Гайльброні перебувала селянська канцелярія і делегати ріжких ватаг, що нараджувалися над внесеннями, які мали бути поставлені від імені всіх селянських повстанців цісареві і державі. У тих переговорах, що мали мати загальне, обовязуюче для цілої Німеччини значіння, показалося знову, що ніодин стан, навіть селянський, не був ще досить розвитий, щоби зі свого становища перебудувати цілість німецьких відносин. Зараз показалося, що задля того треба було приєднати шляхту і особливо міщанство. Провід переговорів дістав у свої руки **Вендель Гіплер**. З усіх провідників руху зрозумів Вендель Гіплер істнуючі відносини найбільш правдиво. Не був він ні таким далекоязглим революціонером, як Мінцер, ні таким селянським репрезентантом, як Мецлєр і Рорбах. Задля свого всебічного досвіду, свого практичного знання взаємного відношення поодиноких станів він не міг заступати виключно одного стану, що був замішаний в боротьбі, проти другого. Коли Мінцер, як представник початків пролетаріату, тої кляси, яка стояла поза звязками дотеперішньої офіційальної суспільності, дійшов до передчуття комунізму, то Вендель Гіплер, як представник, так сказати би, пересічі всіх поступових елементів нації, дійшов до передчуття **модерної міщанської суспільності**. Засади, які він заступав, жадання, які він ставив, не обіймали вправді безпосередно можливого, але були тільки дещо ідеалізованим, конечним результатом істнуючого розкладу феодальної суспільності; і селянے були змушені згодитися на них, оскільки вони хотіли укладати проекти законів для цілої держави. Так тут у Гайльброні трибала більш позитивну форму централізація, якої

домагалися селяне, але вона ріжнилася цілковито від того, що розуміли під нею селяне. Вона проявлялася напр. в установленні єдності монети, міри і ваги, в знесенню внутрішніх мит і т. д., одним словом в жаданнях, які були далеко більше в інтересі міщан, ніж селян. Так були теж пороблені уступки для шляхти, що стоять дуже близько до модерного викупу та зміряли остаточно до переміни феодальної земельної власності на міщанську. Одним словом, селянські жадання, сформульовані як „державна реформа“, мусіли підчинятися не хвилевим жаданням, лиш дефінітивним інтересам міщан.

Ще в Гайльброні радили над тою державною реформою, як автор „декларації дванацятьох артикулів“, Ганс Берлін, поїхав на зустріч Трухзесові, щоб переговорювати з ним від імені патриціїв і міщанства щодо здачі міста. Зраду піддержал реакційний рух в місті, і Вендель Гіплер мусів зі селянами втікати. Він удався до Вайнсбергу і старався зібрати там недобитки Віртемберців та невеличкі війська Гайльдорфців. Але з наближенням пфальцького курфірста і Трухзеса він мусів і звідсіль утікати та подався до Вірцбургу, щоби притягнути до акції велику білу ватагу. У тім часі союзові і курфірстові війська підбили цілу долину Некару, змусили селян складати нову присягу вірності, спалили багато сіл та повбивали або повісили всіх селянських втікачів, що попали їм у руки. Сам Вайнсберг спалено з пімсти за вбивство Гельфенштайна.

Міжтим злучені під Вірцбургом ватаги облягали Фрауенберг і дня 15. травня зробили завзятий, але даремний наступ на твердиню. Чотириста найкращих повстанців, переважно з загону Фльоріяна Гаєра, лишилося в окопах мертвих або ранених. Два дні пізніше, 17. травня, прийшов Вендель Гіплер і скликав воєнну раду. Він пропонував лишити під Фрауенбергом лише чотири тисячі повстанців, а з цілою головною силою, біля 20000 люда, розложитися табором на очах Трухзеса біля Кравтгайму над Якстою, щоби

там концентрувати всі скріплення. Плян був знаменитий; тільки при помочі великої маси і чисельної переваги можна було мати надію побити княже військо, що доходило тепер до 13 000 вояків. Але деморалізація і упадок духа серед селян були надто великі, щоб яканебудь енергічна акція могла ще вдатися. Гец з Берліхінгену виступив тепер явно як зрадник і причинився теж до здержання ватаги. Плян Гіплера не був виконаний. Замісць того ватага, як звичайно, почала розбиватися. Велика біла ватага рушила в похід аж 23. травня, а Франконці обіцяли піти зараз за ними. Відділи з анспахського маркграфства, які стояли у Вірцбургу, відійшли 26. травня до дому на вістку, що маркграф почав воювати з селянами. Решта осадників, разом з чорним загоном Фльоріяна Гаєра, заняла становище біля Гайдінгсфельду, недалеко від Вірцбургу.

Дня 24. травня прибула велика біла ватага до Кравтгайму в не дуже то боєздатнім стані. Тут багато її членів довідалося, що їхні села присягли знову Трухзесові, та взяли те за притичину, щоб вертати до дому. Ватага посунулася далі до Некарзульму та почала 28. переговорювати з Трухзесом. Рівночасно були розіслані післанці до Франконців, Ельзасців і шварцвальдських Гегавців з закликом, щоб ті негайно висилали допомогу. З Некарзульму подався Гец назад до Ерінгену. Ватага маліла з дня на день; сам Гец з Берліхінгену пропав теж під час маршу. Він вернув до дому, а передтим переговорював ще через свого побратима Дітріха Шпета з Трухзесом в справі свого переходу. Наслідком фальшивих вісток, буцім то ворог зближається, на безрадну і слабодушну масу найшов нагло біля Ерінгену панічний переляк; ватага розбіглася в повному неладі і тільки з трудом вдалося Мецлєрові і Вендельові Гіплєрові здергати біля 2000 люда, яких повели вони знову на Кравтгайм. Міжтим надійшло 5000 люда франконської підмоги, але що Гец, очевидно в зрадницькім замірі, казав їй

машерувати в бік через Левенштайн до Ерінгену, вона розминулася з великою ватагою і пішла в напрямі Некарзульму. Це містечко, занятє кількома відділами великої білої ватаги, облягав Трухзес. Франконці надійшли в ночі і побачили вогні союзового табору; але їхні ватажки не мали відваги нападати та відступили до Кравтгайму, де найшли нарешті останки великої білої ватаги. Коли відсіч не приходила, Некарзульм здався 29. союзовому війську; Трухзес казав зараз покарати на горло тринацять селян та рушив далі проти ватаги, руйнуючи і плюндруючи все огнем і мечем. Румовища та повіщені селяне на деревах значили його дорогу в долинах Некару, Кохера і Яксти.

Біля Кравтгайму стрінуло союзове військо селян, які під натиском Трухзеса з боку відступили були до Кенігсгофену над Таубером. Тут заняли вони становища, маючи 8000 люда і 32 гармати. Трухзес підступив до них потайки через гори і ліси, вислав наперед околюючі кольони та напав на ватагу 2. червня з такою нагальністю і енергією, що, не зважаючи на дуже завзяту оборону аж до ночі, багато кольон було цілковито розбитих. Як звичайно, причинилася і тут головно до знищення повстаньчого війська союзова кіннота, т. зв. „селянська смерть“. Вона кинулася була на селян, що вже були зломані артилерією, пальбою з рушниць та наступами на ратища, розбила їх цілковито та вбивала одинцем. Як воював Трухзес зі своєю кіннотою, на те вказує доля 300 міщан з Кенігсгофу, що були в селянськім війську. Їх вирубали під час битви так, що лишилося тільки 15, і з тих 15-ти ще чотиром зрубали пізніше голови.

Так справився Трухзес з Оденвальдцями, Наднекарцями і долішніми Франконцями, усмирив далі загонами, паленням цілих сіл та незлічими смертними карами цілу околицю і вирушив вкінці проти Вірцбургу. По дорозі він довідався, що під Зульцдорфом стоїть друга франконська ватага під проводом Фльоріяна

Гаєра і Грегора з Бург-Бернгайму і зараз звернувся проти неї.

Фльоріан Гаєр переговорював від часу невдачного наступу на Фрауенберг головно з князями і містами, з'окрема з Ротенбургом і з анспахським маркграфом Казимиром, щодо їхнього приступлення до селянського брацтва, але вістка про поразку під Кенігсгофеном відірвала його нагло від того. До його ватаги прилучилася анспахська під проводом Грегора з Бург-Бернгайму. Ця ватага була що тільки утворилася. Маркграф Казимир умів чисто гогенцолернським способом шахувати селянське повстання в своїй області то обіцянками то військовою погрозою. До всіх чужих ватаг він відносився цілком нейтрально, коли вони не притягали до себе анспахських підданих. Ненависть селян він старався звернути головно на духовні фундації та думав збагатитися остаточно їх конфіскатою. Притім він збройвся ввесь час та ждав на розвиток подій. Ледви наспіла вістка про битву під Бетлінгеном, як почав він зараз ворожі кроки проти селянських повстанців, руйнував і палив їхні села та казав багато з них вішати і вбивати. Але селяне згуртувалися швидко та побили його 29. травня біля Вінцгайму під проводом Грегора з Бург-Бернгайму. Коли вони гналися за ним, дійшла до них вістка про скрутне становище Оденвальдців. Зараз звернулися вони до Гайдінгсфельду, а звідсіль разом з Фльоріаном Гаєром знов до Вірцбургу (2. червня). Не маючи все ще вістки про Оденвальдців, лишили вони тут 5000 селян, а з 4 тисячами пішли за іншими, — решта розбіглася. Фальшиві вістки про вислід битви під Кенігсгофеном змилили їх; під Зульцдорфом напав на них Трухзес і розбив їх цілковито. Трухзесове військо урядило, як звичайно, страшну різню. Фльоріан Гаєр зібраав останки свого чорного загону, 600 люда, і пробився до села Інгольштату. Двіста його людей обсадило церкву і кладбище, а 400 замок. Пфальцькі війська гналися за ним; одна їх кольона, в силі 1200 люда, заняла село і під-

палила церкву; хто не згинув у вогні, того вбито. Потім пфальцьке військо вибило діру в старім замковім мурі і пробувало йти приступом. Селяне сховалися за середнім муром і двічі відбивали приступ. Але військо розвалило і той другий мур та пішло третій раз приступом, який їм і вдався. Половину Гаєрових людей вирубано; з останніми двома сотками він втік щасливо. Але його захист відкрито вже на другий день (Зелений понеділок); пфальцьке військо окружило ліс, в якім він був сховансь, та вирізalo цілу ватагу. За оба ці дні полонено тільки сімнацять повстанців. Сам Фльоріян Гаєр пробився знову з кількома найвідважнішими та пішов до Гайльдорфців, що зібралися були знову в силі 7000 люда. Але через пригноблюючі вістки зі всіх боків ватага була знову здебільша в розкладі. Він пробував збирати ще недобитки по лісах, але 9. червня заскочило його біля Галю військо і він поліг у бою.

Трухзес, що вже зараз після перемоги під Кенігсгофеном подав про те вістку обложеним на Фрауенбергу, пішов тепер на Вірцбург. Рада порозумілася потайно з ним так, що союзове військо могло в ночі на 7. червня окружити місто з 5 тисячами селян, що в нім були, а на другий день вранці увійшло без удару мечем до міста через відчинені радою ворота. Наслідком цеї зради вірцбурських патриціїв роззброєно останню франконську селянську ватагу та зловлено всіх її провідників. Трухзес казав зараз 81-ому з них зрубати голови. Тепер почали прибувати до Вірцбургу по черзі ріжні франконські князі; сам вірцбурський епископ, бамберський епископ і маркграф з Бранденбург-Анспаху. Ласкаві панове розділили ролі поміж себе. Трухзес рушив разом з бамберським епископом, який зломив тепер зараз заключену зі селянами умову та віддав свій край на поталу розбійницьким ордам союзового війська. Маркграф Казимир руйнував свій власний край. Спалено Тайнінген; ограблено або знищено вогнем безліч сіл; притім маркграф відбував

в кождім місті кріваві суди. В Найштаті над Айшою казав він зрубати голови 18 повстанцям, а в біргельській мархії 43. Звідсіль пішов він до Ротенбургу, де патриції зробили були вже контрреволюцію і увязнили Стефана з Менцингену. Ротенбурські дрібні міщені і плебеї мусіли тепер тяжко покутувати за те, що так двозначно заховувалися супроти селян, що відмовляли їм всякої допомоги, що в своїм льокальнім егоїзмі настоювали на нищенню сільського промислу в користь міських цехів та неохочо зрікалися міських доходів, які плили з феодальних селянських зобовязань. Шіснацять із них маркграф казав покарати на горло, першого між ними, очевидно, Менцингена. — Вірцбурський епископ бушував таксамо по своїй області, всюди грабив, руйнував та палив. Під час свого переможного походу казав він покарати на горло 256 повстанців та закінчив своє діло після повороту до Вірцбургу, покаравши на горло ще 13 вірцбурських міщені.

У майнцькім окрузі привернув спокій без опору губернатор, епископ Вільгельм зі Штрасбургу. Він казав тільки 4 покарати на горло. Фровен Гутен, родич Ульриха, напав додатково на область Райнгав, що була перше теж збунтувалася, але там вже все давно було розійшлося до дому. Він „усмирив“ її цілковито, покаравши на горло 12 провідників. У Франкфурті, що пережив теж поважні революційні рухи, був удержаній спокій наперед через уступчивість ради, а пізніше при помочі наймлених військ. У надрайнському Пфальці зібралося після зломання умови курфірстом знову біля 8000 селян, які почали наново палити монастирі і замки; але трієрський архиєпископ пішов з допомогою цабернському маршалкові і побив їх вже 23. травня біля Пфедерсгайму. Повстання покінчилося тут численними звіrstвами (в самім Пфедерсгаймі покарано на горло 82) і заняттям Вайсенбурга дня 7. червня.

Зі всіх ватаг були дотепер нерозбиті ще дві: гейтавсько-шварцвальдська і альгайська. З ними обома інтригував архікнязь Фердинанд. Як маркграф Казимир

і інші князі старалися використати повстання для присвоєння духовних маєтків і князівств, так він стався використати його для побільшення своїх австрійських посілостей. Він переговорював з ватажком Альгайців Вальтером Бахом і з ватажком Гегавців Гансом Мілером з Бульгенбаху, та стався намовити селян, щоби вони заявилися за прилученням до Австрії. Але хоч оба ватажки далися підкупити, не могли вони добитися у своїх ватагах нічого більше крім того, що Альгайці заключили з архікнязем перемирря і заховували проти Австрії невтральності.

Вертаючи з Віртемберщини, зруйнували **Гегавці** багато замків та стягнули нові сили з земель баденського маркграфства. Дня 13. травня вирушили вони проти Фрайбурга, обстрілювали його від 18-ого та війшли 23-го після здачі до міста. Звідсіль пішли вони проти Штокаху і Радольфцелю та провадили довгий час безуспішну партизантку проти залоги цих міст. Тоді ці міста, а разом з ними шляхта і сусідні міста, покликали на поміч на основі вайнгартенської умови озерянських селян, і колишні повстанці з озерянської ватаги, в силі 5000 люда, виступили проти своїх союзників. Така сильна була льокальна обмеженість цих селян. Тільки 600 зпоміж них відмовлялися, хотіли злучитися з Гегавцями, але їх змасакровано. Але Гегавці, намовлені підкупленням Гансом Мілером з Бульгенбаху відступили були вже від облоги, а коли зараз після цього Ганс Мілєр втік, вони розійшлися в більшій часті до дому. Решта окопалася біля гільцингської стежки; там розбили і знищили їх 16. червня свободні вже тоді війська. Швайцарські міста старалися посередничити в заключенню умови з Гегавцями, але Ганса Мілера, не зважаючи на його зраду в Лявденбургу, зловлено і покарано на горло. У Брайсгав відірвався тепер від селянського союза також Фрайбург (17. липня) і вислав військо проти нього; але й тут задля слабості княжих військ прийшло 18. вересня до умови в Офенбурзі, до якої прилучилася теж область Зунд-

гав. Ще раз вхопили за зброю задля тиранства графа з Зульцу, вісім шварцвальдських громад і Клєтгавці, які ще не були обеззброєні, але в жовтні їх побито. 13. падолиста були Шварцвальдці змушені заключити умову, а 6. грудня впав Вальдсгут, останнє забороло повстання над горішнім Райном.

Альгайці почали бути від часу відходу Трухзеса наново свою кампанію проти монастирів і замків та мстилися завзято за плюндрування союзових військ. Проти них стояло тільки трохи війська, яке робило лише де-не-де малі напади, але не важилося ніколи йти за ними в ліси. В червні вибух у Мемінгені, який дотепер держався досить невтрально, рух проти патриціїв; його здавлено тільки через те, що припадково були близько деякі союзові війська, які встигли ще прийти в відповідний час з допомогою патриціям. Шапелер, проповідник і провідник плебейського руху, втік до Санкт Гален. Тепер селяне виступили перед місто і хотіли вже розвалювати мури, коли довідалися, що з Вірцбургу надходить Трухзес. 27. червня вирушили вони проти нього двома кольонами через Бабенгавзен і Обергінцбург. Архікнязь Фердинанд тріував ще раз приєднати селян для австрійського дому і, опираючися на заключенім з ними перемиррю, зажадав від Трухзеса, щоб не йшов далі проти селян. Але швабський союз приказав йому вдарити на них, тільки заборонив палити і руйнувати; однаке Трухзес був надто розумний, щоб мав зректися свого першого і рішаючого воєнного засобу, навіть хоч би і міг вдергати карність серед своїх ляндскнехтів, що від боденського озера аж над Майн переходили від насилля до насилля. Селяні заняли становище поза Ілєром і Люйбасом, маючи 23 000 люда. Трухзес стояв проти них з 11 000. Становища обох військ були міцні; кіннота не могла виступати на тім терені і коли Трухзесові ляндскнехти стояли вище від селян своєю організацією, військовими засобами і карністю, то Альгайці мали в своїх рядах багато вислужених

вояків і досвідчених ватажків, а крім того багато гармат з доброю обслугою. 19. липня почали союзові війська канонаду, яка продовжувалася і 20-ого з обох боків, але без успіху. 21-го перейшов до Трухзеса Георг з Фрунцбергу з 300 ляндскнехтами. Він знав багато селянських ватажків, які служили під ним в італійських війнах, та почав з ними переговори. Де не вистарчали військові засоби, там помогла зрада. Вальтер Бах і багато інших ватажків та гарматчиків далися підкупити. Вони казали підпалити всі запаси пороху селян та намовили ватагу, щоб трібувала окружити ворога. Але ледви селяне вийшли зі своїх укріплених становищ, як попали в засідку, яку заставив на них Трухзес в порозумінню з Бахом і іншими зрадниками. Вони не могли боронитися, тим більше, що їхні ватажки — зрадники — покинули їх ніби то, щоб розслідити терен, та були вже в дорозі до Швайцарії. Тим чином були дві селянські колони цілковито розбиті, третя під проводом Кнопфа з Люйбасу була ще спосібна уступати в порядку. Вона станула ще раз до бою на Коленбергу під Кемптеном, де її окружив Трухзес. І тут він не важився вдарити на неї; він відрізав їй тільки довіз і старався її деморалізувати тим, що казав спалити в околиці до 200 сіл. Голод і вид палаючих власних жилищ допровадив врешті селян до того, що вони піддалися (25. липня). Більш, як 20, було зараз покарано на горло. Кнопф з Люйбасу, одинокий з провідників ватаги, що не зрадив був свого прапору, втік до Брегенцу; але його увязнили і після довгого вязнення повісили.

Тим закінчилася швабсько-франконська селянська війна.

VII.

Зараз після вибуху перших заворушень у Швабії вернув **Томас Мінцер** назад до **Турингії** і замешкав з кінцем лютого або з початком березня у вільнім державнім місті **Мільгавзені**, де його партія була най-

сильніша. Нитки цілого руху були в його руках; він знов що в південній Німеччині зривається загальна буря, і взяв на себе завдання зробити з Турингії осередок руху для північної Німеччини. Тут найшов він надзвичайно плодовитий ґрунт. Сама Турингія, головний осередок реформаційного руху, була розбурхана в найвищому ступні; матеріальна нужда гнобленого селянства і кружляючі революційні, релігійні і політичні доктрини підготовили загальне повстання також у сусідних краях, в Гесії, Саксонії і в околицях Гарцу. У Мільгавзені ціла маса дрібного міщенства була за радикальним напрямком Мінцера і не могла діждатися тої хвилини, коли зможе кинути проти гордих патриціїв свою чиство-перевагу. Мінцер мусів сам впливати успокоючи, щоб не виступити перед слідчим моментом; але його учень Пфайфер, що керував тут рухом, був вже так скомпромітувався, що Мінцер не міг вже здергати вибуху, і Мільгавзен зробив свою революцію вже 17. березня 1525, отже ще перед загальним повстанням в південній Німеччині. Стара патриційська рада була скинена і влада передана в руки нововибраної „вічної ради“, президентом якої був Мінцер. *)

Найгірше, що може стрінути провідника екстремної партії, це те, коли він змушеній перебрати владу тоді, як рух ще не доспів для панування тої кляси, яку він заступає, і для переведення тих порядків, яких вимагає панування цеї кляси. Що він **може** робити, це не залежить від його волі, лише від висоти, до якої дійшло

*) Не менше пишний від опису повстання Гутена і Зі-кінгена є Енгельсів опис диктатури Мінцера в Мільгавзені. Тільки що до **фактичного** боку доповнюють його знову досліди Кавтского. Мінцер не дійшов був ніколи в Мільгавзені до керми в раді, тільки лишився все простим провідником без рішучого впливу. Також Пфайфер не був властиве його учнем, тільки заступав дрібно-міщенській напрямок, що ріжнився в суті від комунізму Мінцера і був для нього скоріше перешкодою. Правда: те, що Мінцер був у тяжшім положенню, ніж думав Енгельс, скріпляє тільки Енгельсові докази.

противенство ріжких кляс, і від ступня розвитку матеріальних умов існування, продукційних і транспортових відносин, від чого залежить кождочасний ступінь розвитку клясовых противенств. Що він **повинен** робити, чого жадає від нього власна партія, це знов не залежить від нього і не від ступня розвитку клясової боротьби та її умов; він звязаний своїми дотеперішніми доктринами і жаданнями, які знову випливають не з хвилевого становища суспільних кляс проти себе і не з хвилевого більш або меньш припадкового стану продукційних і транспортових відносин, тільки від більшого або меньшого зрозуміння загальних вислідів суспільного і політичного руху. Так з конечності стоїть він перед діловою, яка не дається розвязати: що він **може** робити, те противиться його цілому дотеперішньому виступові, його принципам і безпосередньому інтересові його партії; а те, що він **повинен** робити, не дається перевести. Одним словом він змушеній заступати не свою партію, не свою клясу, тільки ту клясу, для панування якої рух вже доспів. Він мусить в інтересі самого руху заступати інтереси чужої йому кляси, а свою власну клясу збувати фразами й обіцянками, запевненням, що інтереси тої чужої кляси це її власні інтереси. Хто попаде в таке скрутне становище, цей неминуче пропаший. У найновіших часах ми бачили теж приклади цього; пригадаємо тільки на становище, яке займали під час останнього тимчасового французького уряду представники пролетаріату, хоча вони самі презентували тільки дуже низький ступінь розвитку пролетаріату. Хто після цих досвідів лютового уряду — не згадуючи вже про наші благородні німецькі тимчасові уряди і державні регентства — може ще спекулювати на урядові становища, мусить бути або надмірно обмежений або належати до крайньої революційної партії що найбільше тільки фразою.

Становище Мінцера як провідника Вічної Ради в Мільгавзені було ще більш ризиковне, як котрого-небудь іншого модерного революційного провідника.

Не лиш тодішній рух, але цілий його вік не був ще доспів до переведення тих ідей, які він сам тільки неясно почав передчувати. Клясі, яку він репрезентував, було ще далеко до повного розвитку, щоб вона була спосібна поневолити і перетворити цілу суспільність, вона була власне ще в стадії повстання. Суспільний переворот, що існував в його уяві, мав ще дуже мало основ в дійсних матеріальних відносинах, бо ці останні підготовляли що лише такий суспільний лад, який був власне противенством вимріяного ним суспільного ладу. Крім того був він звязаний своїми дотеперішніми проповідями про християнську рівність і евангельську спільну власність; він мусів що найменьше пробувати перевести їх в діло. Проголошено отже спільність всякого матеріального добра, рівний обовязок всіх працювати та знення всякої влади. Але на ділі Мільгавзен лишився республіканським державним містом із дещо здемократизованим ладом, з сенатом, вибираним загальним голосуванням, який стояв під контролем форума, та з заемпровізованим наборзі натуральним прохарчуванням убогих. Суспільний переворот, який здавався таким страшним для сучасних протестантських міщан, не виходив на ділі ніколи поза слабу і несвідому спробу передчасного утворення пізнішої міщанської суспільності.

Сам Мінцер відчував, здається, глибоку пропасть поміж своїми теоріями і безпосередньою реальною дійсністю, пропасть, яку він мусів помітити тим виразніше, чим більше перекривлено відбивалися його геніяльні погляди в простацьких головах його прихильників. Він кинувся з нечуваним навіть для нього захваттям до поширення й організації руху; він писав листи й розсылав на всі боки післанців і емісарів. Його письма і проповіди дишуть революційним фанатизмом, який навіть після його попередніх писем мусить викликувати здивування. Наївний молодечий гумор революційних памфлєтів Мінцера щез цілковито; спокійна, вияснююча мова фільософа, давніше така

йому близька, не появляється більше. Мінцер стає тепер цілком революційним пророком; він ширить без перестанку ненависть до пануючих кляс, він підсичує найбільш дикі пристрасти і говорить ще лише тільки насильними фразами, які вкладало в уста старозавітнім пророкам релігійне і національне божевілля. Після стилю, до якого він мусів привикати, можна бачити, на якому ступні освіти стояла публика, на яку він мав впливати.

Приклад Мільгавзену і Мінцерова агітація мали скоро широкий вплив. У Турингії, Айхсфельді, на Гарці, у саксонських герцогствах, в Гесії і Фульді, в горішній Франконії і Фогтлянді, всюди піднімали селянє повстання, збиралися в ватаги і палили замки й монастирі. Мінцер був більш-меньш призначений провідником цілого руху, а Мільгавзен лишився головним осередком руху, зате в Ерфурті переміг чисто міщанський рух, а пануюча там партія займала супроти селян постійно двозначне становище.

У Турингії були князі з початку так само безрадні і бессильні супроти селян, як у Франконії і Швабії. Аж в останніх днях квітня вдалося гесенському ляндграфові стягнути один корпус — тому самому ляндграфові Пилипові, побожність якого вміють стільки розхвалювати протестантські і міщанські реформаційні історії. Про його ганебні вчинки проти селян ми почуємо зараз маленьке слівце. Кількома швидкими рухами і певним виступом ляндграф Пилип покорив швидко найбільшу частину свого краю, стягнув нові війська і рушив потім в область свого дотеперішнього ленного зверхника, опата з Фульди. З-ого травня побив він фульдську селянську ватагу під Фрауенбергом, покорив цілий край та використав цю нагоду, щоб не тільки звільнитися цілком від опатового зверхицтва, але щоб перемінити навіть фульдську опатію в гесенське ленно — очевидно, з застереженням її пізнішого секуляризовання. Потім він заняв Айзенах і Лянгензальцу, злучився з військом саксонського герцога і вирушив проти

головного осідку повстання — Мільгавзену. Мінцер зібрал свої військові сили, біля 8000 люда з однокою гарматою, під Франкенгавзеном. Але турингська ватага не мала цілковито тої боєздатності, яку виказувала частина швабських і франконських ватаг супроти Трухзеса; вона була лихо узброєна і лихо здисциплінована, мала мало вислужених вояків і не мала цілком провідників. Сам Мінцер не мав, очевидно, найменьшого військового знання. Та проте князі вважали потрібним ужити і тут тої тактики, яка стільки разів помогла Трухзесові до перемоги: то б то віроломства. 16-ого травня почали вони переговори, заключили перемиря та, ще заки минуло перемиря, напали нагло на селян.

Мінцер стояв зі своїми на так званій ще сьогодня „горі битви“ (*Schlachtberg*), за укріпленнями з возів. Знеохочення серед ватаги зросло вже дуже. Князі обіцювали амнестію, коли ватага видасть їм живцем Мінцера. Мінцер уставив всіх в коло і піддав під дискусію пропозицію князів. Один лицар і один піп висловилися за здачею; Мінцер казав випровадити їх посеред кола і зрубати їм голови. Цей акт терористичної енергії, принятий рішучими революціонерами з радістю, привернув знову деякий порядок у ватазі; але врешті була б вона таки розійшлася в більшій часті без опору, коли б не завважено, що княжі ляндскнехти окружили цілу гору і, не зважаючи на перемиря, починають наблизатися густою лавою. Швидко почав формуватися поза возами фронт, але кулі з гармат і рушниць почали вже бити в напів безоборонних, непривичних до бою селян, і незабаром ляндскнехти дійшли були до возів. Після короткого опору лінія возів була проломана, селянські гармати були здобуті, а самі селянє розігнані. Вони розбіглися в дикому неладі та попадали легко в руки околюючих кольон і кінноти, які уладили між ними нечувану різню. На 8000 селян вбито було понад 5000; решта втекла до Франкенгавзену, а за ними рушила княжа кіннота.

Місто було заняте. Ранішого в голову Мінцера відкрито в одній хаті і взято в полон. 25-ого травня піддався теж Мільгавзен; Пфайфер, що був там лишився, втік, але його зловили в айзенахськім окрузі.

Мінцера тортуровали в присутності князів, а потім стяли йому голову. Він ішов на місце карти з тою самою відвагою, з якою жив. Коли його карали, мав він найбільше двадцятьвісім років. І Пфайфера теж покарали на горло; крім їх обох ще багато інших. У Фульді почав свій кріавий суд чоловік божий, Пилип гесенський; він і саксонські князі приказали між іншим покарати на горло в Айзенаху 24 повстанців, в Лянгенальці 41, по битві під Франкенгавзеном 300, в Мільгавзені понад 100, біля Гермару 26, біля Тунгеди 50, біля Зангергавзену 12, в Ляйпцигу 8, не згадуємо вже про калічення і інші лагідніші карти, граблення і палення сіл і міст.

Мільгавзен мусів зректися своєї державної безпосередності, його влучено до саксонських країв цілком так, як фульдську опатію до гесенського ляндграфства.

Князі пішли тепер через турингський ліс, де франконські селяне з більдгавзенського табору злучилися були з турингськими селянами та спалили багато замків. Перед Майнінгеном прийшло до битви; селяне були побиті і уступили до міста. Але місто замкнуло нагло перед ними брами і грозило, що вдарить на них ззаду. Ватага опинилася через цю зраду своїх союзників у скрутнім положенню, почала з князями переговорювати щодо здачі і розбіглась ще під час переговорів. Більдгавзенський табор розійшовся був уже давно, і так з розбиттям цеї ватаги були знищені останки повстанців із Саксонії, Гесії, Турингії і горішньої Франконії.

В Ельзасі повстання вибухло пізніше, ніж на правім боці Райну. Аж у половині квітня підняли повстання селяне в штрасбурськім епископстві, а за ними незабаром селяне з горішнього Ельзасу і з Зундгав.

18-ого квітня одна селянська ватага в горішнім Ельзасі ограбила монастир Альтдорф; інші ватаги потворилися біля Еберсгайму і Бару, також в долині Вілера і Урбісу. Вони сконцентрувалися незабаром в одну велику долішно-ельзаську ватагу, займали міста й містечка та руйнували монастири. Всюди покликали кожного третього мужчину до війська. Дванадцять артикулів цеї ватаги були значно більше радикальні, ніж швабсько-франконські.

Одна долішно-ельзаська кольона сконцентрувалася з початком травня біля Ст. Гіполіту і, після невдачної спроби занести це місто, захопила в свої руки в порозумінню з міщенами 10. травня Баркен, 13-ого Рапольдсвайлєр, 14-ого Райхенваєр, рівночасно друга вирушила під проводом Еразма Гебера проти Штрасбургу і думала несподівано напасті на нього. Спроба не вдалася і кольона звернулася тепер в напрямку Вогезів, зруйнувала монастир Мауерсмінстер та обложила Цаберн, який здався 13. травня. Звідсіль рушила вона на льотринську границю і зворохобила сумежну частину цього князівства, а рівночасно укріпила гірські переходи. Біля Гербоцгайму над Зарою і біля Найбургу утворено великі табори; біля Заргемінду окопалося 4000 німецько-льотринських селян; врешті дві висунені наперед ватаги: кольбенська в Вогезах під Штільценброном і клეбурська під Вайсенбургом, заслонювали фронт і праве крило, а ліве крило спиралося на горішніх Ельзасців.

Ці останні виступили в похід ще 20. квітня та примусили вступати в селянське брацтво 10. травня Зульц, 12-ого Гебвайлєр, а 15-ого Зенгайм з околицею. Вправді австрійський уряд і сусідні державні міста злучилися зараз проти них, але вони були надто слабі, щоб могли ставити повстанцям поважний опір, а не то щоб на них ударити. Так, за виймком кількох міст, до кінця травня був цілий Ельзас у руках повстанців.

Але ось зближалося вже військо, яке мало зломити сваволю слзаських селян. Це **Французи** переводили

тут відбудову шляхетського панування. Льотринський герцог Антон вирушив ще 6. травня в похід зі своєю армією в силі 30 000 люда, в якій був цвіт французької шляхти і еспанські, піемонтські, льомбардські, грецькі та альбанські помічні війська. 16. травня він наскочив під Ліцельштайном на 4000 селян, і розбив їх без труду, а вже 17-ого змусив до здачі Цаберн, що був занятий селянами. Але вже під час входу льотринського війська до міста і роззброєння селян була зломана капітуляційна умова; ляндскнехи напали на безборонних селян і повбивали майже всіх. Решта долішно-ельзаських кольон розбіглась і герцог Антон звернувся тепер проти горішніх Ельзасців. Ці не хотіли йти під Цаберн на поміч долішнім Ельзасцям, тепер вдарили на них під Шервайлером цілою силою льотринські війська. Селяне боронилися дуже хробро, але надмірна перевага — 30 000 проти 7000 — і зрада деяких лицарів, особливо війта з Райхенвайлера, ударемнили все завзяття. Їх розбили і розігнали цілковито. Тепер герцог покорив зі звичайною звірськістю цілий Ельзас. Тільки до Зундгав він не заглядав. Тут змусив австрійський уряд селян з початком червня заключити в Ензінгаймі умову, загрозивши, що інакше прикличе його до краю. Але зараз потім сам уряд зломив цю умову та приказав вішати масово проповідників і провідників руху. Тоді селяне зробили нове повстання, яке покінчилося нарешті тим, що зундгавських селян влучено до оfenбурської умови (18. вересня).

Тепер лишається ще розповісти про перебіг селянської війни в **австрійських альпейських краях**. Ці околиці і сусідне зальцбурське епископство були від часів „старих прав“ безупинно в опозиції проти уряду і шляхти, а реформаційні науки найшли тут пригідний ґрунт. Релігійні переслідування і самовільний податковий гніт довели до вибуху повстання.

Місто **Зальцбург** вело вже від 1522 р. з допомогою селян і гірників спір з архиєпископом за свої

міські привілеї і за релігійні справи. При кінці 1524 р. архиепископ напав з џаймленими ляндскнхтами на місто, стероризував його замковими гарматами і переслідував єретичних проповідників. Рівночасно він розписав нові тяжкі податки і викликав через те крайнє обурення серед населення. Весною 1525 р., рівночасно зі швабсько-франконським і туринським повстаннями, піднялися нагло в цілім краю селяне і гірники, з'організувалися в ватаги під проводом ватажків **Прослера і Вайтмозера**, увільнили місто і облягли замок Зальцбург. Як західно-німецькі селяне, так і вони заключили християнський союз і зібрали свої жадання в артикули, яких тут було чотирнацять.

На весну 1525 р. повстали теж селяне в **Стирії, Горішній Австрії, Каринтії і Країні**, де нові незаконні податки, мита і розпорядки кривдили народ тяжко в його найбільш пекучих інтересах. Вони зняли багато замків і побили під Грісом переможця „старих прав“, старого капітана Дітріхштайна. Урядові вдалося заспокоїти частину повстанців пустими обіцянками, але маса лишилася і злучилася з зальцбурськими міщенами так, що ціла зальцбурська область і переважна частина горішньої Австрії, Стирії, Каринтії і Країни була в руках селян і гірників.

У Тиролю нашли реформаційні науки теж багато прихильників; тут навіть ще більше, як в інших австрійських альпейських краях, працювали з успіхом Мінцерові висланці. Архікнязь Фердинанд переслідував і тут проповідників нової науки і нарушував новими самовільними фінансовими розпорядками привілеї населення. Наслідком того, як і всюди, вибухло тут повстання на весну того самого 1525 р. Повстанці, верховним ватажком яких був учень Мінцера, Гайсмаэр, одинокий визначний військовий талан між усіми селянськими ватажками, заняли силу замків і виступали дуже енергічно проти попів, особливо на південні, в області ріки Еч. Також мешканці Форарльбергу підняли повстання і прилучилися до Альгайців.

Архикнязь, загрожений зі всіх боків, робив повстанцям, яких ще недавно хотів винищити огнем і мечем, грабунками і вбивствами, одну уступку за другою. Він скликав сойми в своїх наслідних краях і до їх зібрання заключив з селянами перемирря. Рівночасно він збройвся що сили, щоб можливо скоро мати змогу говорити з повстанцями на іншій мові.

Перемирря не було, очевидно, довго додержане. Дітріхштайн, якому виходили гроші, почав палити землі герцога. До того його славянські і мадярські війська допускалися найбільш безсоромних звірств над населенням. Отже Стирійці піднялися наново, напали в ночі з 2-ого на 3-ого липня в Шлядмінгу на капітана Дітріхштайна та вибили всіх, хто не вмів говорити по німецьки. Самого Дітріхштайна зловили; 3-ого липня вранці складено зі селян суд присяжних і засуджено на смерть зпоміж полонених 40 чеських і хорватських шляхтичів. Їм зараз же зрубано голови. Це мало успіх; архикнязь приняв зараз всі жадання станів п'ятьох герцогств (горішньої і долішньої Австрії, Стирії, Карантії і Крайни).

Також в Тиролі були приняті жадання сойму, і північ успокоїлася. Але південь обстоював супроти слабших соймових ухвал свої первісні жадання і не кидав зброї. Аж у грудні з'умів герцог силою завести тут лад. Притім не забув він покарати на горло велику скількість провідників і організаторів повстання, які попали в його руки.

Проти Зальцбургу вирушило в серпні 10 000 Баварців під проводом Георга з Фрундсбергу. Ця величезна військова сила, а також суперечки, що вибухли були між селянами, змусили повстанців заключити 1. вересня умову з архиєпископом, яку приняв також архикнязь. Однаке оба князі, зміцнивши достаточно свої війська, зломили дуже скоро цю умову і довели через те зальцбурських селян до нового повстання. Повстанці держалися через цілу зиму; на весну прийшов до них Гайсмаєр і розпочав близкучу

кампанію проти наступаючих з усіх боків військ. У цілім ряді знаменитих битв він побив — в травні і червні 1526 — по черзі Баварців, Австрійців, війська швабського союза і ляндскнехтів зальцбурського архієпископа та довгий час не допустив до злуки ріжних відділів. Рівночасно мав він ще змогу облягати Радштат. Коли нарешті оточила його зі всіх боків перевага, він мусів уступати, перебився через ворожі війська та вивів недобитки свого війська через австрійські Альпи на венецьку територію. Венецька республіка і Швайцарія дали цьому неструдженому селянському ватажкові притоку до нових інтриг; ще цілий рік він пробув вміщатися у війну проти Австрії, щоб при тій нагоді викликати нове селянське повстання. Але під час цих переговорів постигла його рука убийника; архієпископ Фердинанд і зальцбурський архієпископ не були спокійні, поки жив ще Гайсмаєр; вони підплатили одного бандита, якому вдалося в 1527 р. згладити зі світа цього небезпечного ворохобника.

VII.

З переходом Гайсмаєра на венецьку територію покінчився останній епільо голянської війни. Селяні опинилися всюди знову під владою духовних, світських або патриціївських панів; умови, заключені де-не-де з ними, були зломані, дотеперішні тягарі побільшені величезними контрибуціями, наложеніми переможцями на переможених. Величава революційна спроба німецького народу покінчилася ганебною поразкою і хвиливо здвоєним гнітом. Але положення селянської кляси не погіршилося на завсіди через здавлення повстання. Що могли шляхта, князі і попи видусити з них з року на рік, те вже було видушене напевно перед війною; тодішній німецький селянин мав те спільне з модерним пролетарем, що його участь у продуктах власної праці обмежувалася до мінімум засобів удержання, потрібних для його прожитку і для дальнього істнування селян-

ської раси. Отже звичайно не було вже чого більше брати. Правда, багато заможних середніх селян було зруйнованих, багато підданих повернено в кріпаків, великі простори громадських земель були сконфісковані, багато селян зійшло через зруйнування їхніх жилищ і спустошення їхніх піль, а також через загальний нелад до стану волоцюгів або міських плебеїв. Але війни і спустошення належали до буденних явищ того часу і селянська кляса стояла взагалі за низько, щоби можна було трівало погіршити її положення вищими податками. Слідуючі релігійні війни і вкінці триціятьлітня війна зі своїми частими масовими спустошеннями і обезлюдненням діткнули селян далеко тяжче, як селянська війна; особливо триціятьлітня війна знищила найважнішу частину продуктивних сил в хліборобстві і довела через те, як і через рівночасне зруйнування багатьох міст селян, плебеїв і зруйнованих міщан на довгий час до стану ірійської нужди в її найгіршій формі.

Найбільше потерпіло від селянської війни **духовенство**. Його монастирі і заклади були спалені, його коштовності ограблені, продані за границю або стоплені, його запаси були зужиті. Воно мало всюди найменше сил, щоб ставити опір, а рівночасно ввесь тягар народнього гніву впав найтяжче на нього. Інші стани, князі, шляхта і міщанство, раділи навіть потайки з горя ненависних пралатів. Селянська війна спопуляризувала секуляризацію духовних дібр на користь селян, світські князі і частина міст взялися за переведення цеї секуляризації на **свою** користь; незабаром опинилися в протестантських краях посіlosti пралатів в руках князів або патриціїв. Також панування духовних князів було нарушене і світські князі вміли використати народній гнів і проти них. Так бачили ми, як опат з Фульди був здеградований з ленного пана на слугу гесенського Пилипа. Так місто Кемптен змусило князя - опата продати собі за безцін багато вартісних привілеїв, які він мав у місті.

Шляхта потерпіла також значно. Її замки були переважно знищенні, багато найвизначніших родів було зруйнованих і могло найти для себе прожиток тільки на службі у князів. Її безсильність супроти селян виявилася; вона була всюди побита і змушенна до капітуляції; її вирятували тільки князівські війська. Вона мусіла тратити чим раз більше значіння як державно-безпосередній стан та попадати під владу князів.

Міста у цілому не мали ніякої користі зі селянської війни. Панування патриціїв було майже всюди наново скріплене; міщанська опозиція була на довгий час зломана. Старе патриціївське безладдя тягнулося далі аж до французької революції, звязуючи на всі боки промисл і торговлю. До того князі складали на міста відповідальність за хвилеві успіхи під час боротьби міщанської або плебейської партії. На міста, що вже давніше належали до князівських областей, спадали тепер важкі контрибуції, вони тратили свої привілеї і без пощади попадали в руки захланної самоволі князів (Франкенгавзен, Арнштат, Шмалькальден, Вірцбург і т. д.), державні міста були влучені в князівські території (напр. Мільгавзен) або попадали в моральну залежність від сусідніх князів, як багато франконських державних міст.

Одинокі, що серед таких обставин витягнули всю користь зі селянської війни, були **князі**. Ми бачили вже на початку нашої праці, як то недостаточний промисловий, торговельний і хліборобський розвиток Німеччини унеможливював всяку централізацію Німців як **нації**, як він допускав тільки льокальну і провінціональну централізацію і як через те князі, як репрезентанти тої централізації перед роздроблення, творили одинокий стан, якому виходила на пожиток кожда зміна істнучих політичних і суспільних відносин. Ступінь розвитку тодішньої Німеччини був такий низький і рівночасно в ріжких провінціях такий неоднаковий, що побіч світських князівств могли існувати ще ду-

ховні суверени, міські республіки і суверенні графи та барони; але рівночасно, хоч дуже поволі і слабо, розвиток пер все таки до **провінціональної** централізації, т. з. до підпорядковання інших державних станів під владу князів. Через те з кінцем селянської війни могли винести користь тільки князі. Так і було на ділі. Вони скористали не лише релятивно через те, що їхні конкуренти, духовенство, шляхта і міста, були ослаблені; вони скористали теж абсолютно, загарбавши головну добичу від усіх інших станів. Духовні маєтки були секуляризовані в їхню користь; частина шляхти, зруйнована напів або цілковито, мусила поволі піддатися під їх верховну владу; міські і селянські контрибуції спливали до їх скарбу, який крім того здобув далеко ширше поле для своїх улюблених фінансових операцій, усунувши багато міських привілеїв.

Роздроблення Німеччини, яке загострила і сконсолідувала селянська війна, було рівночасно причиною її невдачі.

Ми бачили, що Німеччина була розбита не тільки на безліч незалежних, майже цілком чужих для себе провінцій, а як нація розпадалася в кождій з них провінцій на цілий ряд станів і станових фракцій. Крім князів і попів бачимо шляхту і селян на селі, патриціїв, міщан і плебеїв по містах, отже стани, інтереси яких були для себе цілковито чужі, коли не противні і ворожі. Понад всіми тими скомплікованими інтересами стояв зверху ще інтерес цісаря і папи; ми бачили, як тяжко, неповно і, відповідно лъокальним відносинам, нерівномірно почали ті ріжні інтереси формуватися вкінці в три великих групи; як крім цього тяжкого групування кождий стан ставив опір напрямкові національного розвитку, визначеному обставинами, робив свій рух на власну руку і через те попадав в колізію не тільки зі всіми консервативними станами, але теж зі всіми опозиційними та мусів врешті програти. Так робила шляхта в повстанні Зікінгена, селяне в селянській війні, міщане в цілій своїй лагідній реформації. Навіть селяне

і плебеї майже у всіх околицях Німеччини не доходили до спільної акції і ставали одні другим в дозрі. Ми бачили теж, які були причини цього розбиття клясової боротьби і звязаної з тим цілковитої поразки революційного руху і частинної поразки міщанського руху.

Як руйнувало цілий рух льокальне і провінціональне розбиття і випливаюча безумовно з того льокальна і провінціональна обмеженість; як то ні міщене, ні селянє, ні плебеї не здобулися на сконцентрований національний виступ: як напр. селянє виступали в кождій провінції на власну руку, відмовляли завсіди допомоги сусіднім селянським повстанцям і як через те розбивали їх по-черзі в окремих битвах пани, ні маючи звичайно навіть десятої частини тих сил, — це все буде певно ясно кожному з попереднього викладу. Ріжні перемирря і умови поодиноких ватаг з ворогом криють в собі стільки само актів зради спільної справи, а одиноко можливе тоді угруповання ріжних ватаг не після більшої або меншої спільноти їх власної справи, але після спільноти спеціального ворога, який їх переміг, це найсильніший доказ, в якому ступні були чужі супроти себе селянє з ріжних провінцій.

Тут теж насувається сама з себе анальгія з рухом з 1848—50 рр. І в 1848 р. інтереси опозиційних кляс суперечили собі, кожда робила сама для себе. Буржуазія була надто розвита, щоби дальнє зносити феодально-бюрократичний абсолютизм, але не мала ще досить сили, щоб жадання інших кляс підчинити зараз своїм власним. Пролетаріят був ще за слабий, щоб міг рахувати на те, щоб перескочити швидко буржуазний період і щоб самому захопити скоро владу, але він пізнав вже надто добре під час абсолютизму солодощі міщанського режиму і був взагалі надто високо розвитий, щоби міг хоч би на хвилину вважати еманципацію буржуазії своєю власною еманципацією. Маса нації, дрібні міщене, ремісники і селянє, була наперед покинута своїм природним союзником, бур-

жуазією, як надто революційна, а подекуди пролетаріатом, як надто мало поступова; сама в собі була вона поділена, не довела ні до чого та опонувала на правої на ліво своїм співопонентам. Врешті льокальна обмеженість не могла бути більша серед селян в 1525 р., як була вона серед всіх кляс, що брали участь в рухові з 1848 р. Сто льокальних революцій і сто льокальних контрреволюцій, що слідували за ними і були переведені теж без перешкоди, заховання дрібних держав, це все докази, що говорять справді досить ясно. **Хто після обох німецьких революцій з рр. 1525 і 1848 та після їх висліду може ще плести про федеративну республіку, тому дорога тільки до дому божевільних.**

Але ж обі революції, з шіснацятого віку і з рр. 1848—1850, не зважаючи на всі аналогії, ріжняться по суті дуже між собою. Революція з 1848 р. доказує, хоч і не поступ Німеччини, але поступ Європи.

Хто скористав з революції з 1525 р.? Князі. — Хто скористав з 1848 р.? **Великі** князі, Австрія і Прусія. За малими князями з 1525 р. стояли малі міщухи, що приковували їх до себе податками, за великими князями з 1850 р., за Австрією і Прусією стоять модерні великі буржуї, що поневолили їх швидко при помочі державних довгів. А за великими буржуями стоять пролетарі.

Революція з 1525 р. була льокальною німецькою справою. Англійці, Французи, Чехи, Угри перебули вже свої селянські війни, коли Німеччина що тільки переходила їх. Коли Німеччина була вже розбита, Європа була ще далеко більше. Натомісъ революція з 1848 р. не була льокальною німецькою справою, вона була одним епізодом великої європейської події. Її причини не обмежувалися під час цілого її перебігу на вузкий простір одної країни, навіть не на одну частину світу. Що більше, краї, що були видовищем цієї революції, мають власне найменьшу участь в її спричиненню. Вони є тільки

більш або меньш несвідомим і пасивним сирим матеріалом, який перетворюється в рухові, в якому бере тепер участь цілий світ, в рухові, що видається нам серед теперішніх суспільних відносин тільки якоюсь чужою силою, хоч остаточно є лише нашим власним рухом. Революція з рр. 1848—1850 не може отже так скінчитися, як революція з 1525 р.

/Elznerus/

Berlin

ДРУКАРНЯ
ОТА ЕЛЬЗНЕРА
У БЕРЛІНІ

3 0112 094350383

ВИДАВНИЦТВО „ЗНАТЯ ТО СИЛА”

Вийшли такі книжки:

- О. Бауер. Шлях до соціалізму.
К. Каутський. Соціальна революція.
— Терорізм і комунізм.
Ф. Енгельс. Селянська війна.

Друкується:

- К. Каутський. Шлях до влади.
Г. Штребель. Німецька революція, її розвиток і дотеперішній перебіг.
Е. Бернштайн. Спомини про Драгоманова і Подолинського.

Готується до друку:

- О. Ріле. Виховання до соціалізму.
К. Реннер. Працюючий люд і податки.
К. Маркс. Злідні фільозофії.
М. Бер. Карло Маркс, його життя та його наука.

Друк Ота Ельзнера у Берліні.